

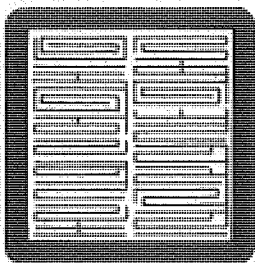
KELETKUTATÁS

Kiadja a Kőrösi Csoma Társaság — Megjelenik évente kétszer
1993 tavasz

Szerkeszti

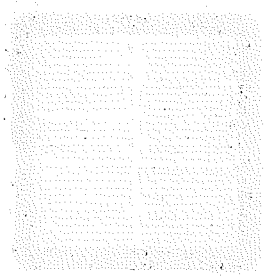
KAKUK ZSUZSA

BETHLENFALVY GÉZA, DÁVID GÉZA,
ECSEDY ILDIKÓ ÉS FODOR PÁL
közreműködésével

BUDAPEST

1944

1944

Nancsao: egy archaikus állam Kína és Tibet között

Nancsaóról a T'ang-dinasztia (618-907), tehát a kínai császárság két dinasztikus történetírója közül először külön feljegyzést, azaz a X-XI. században, a Tibetről szóló rész után. Ez a feljegyzés másfél évszázaddal később keletkezett, mint alapították Nancsaót, 902-ben bekövetkezett bukása után, amikor már csak utódállamai álltak fenn, a mongol uralom kezdetéig, Kína későbbi Jünnan tartományának területén és környékén.

Nancsao királyának címe, a *csao*, valamint néhány név és cím ebből az országból és erről a területről arra mutat, hogy az alapító déli (*nan*) törzs, amely egyesítette a másik ötöt, taj (*thai*) háttérű vagy eredetű lehetett.¹ Az ország lakossága azonban változatos etnikai-kulturális szférához tartozhatott, legalább abból ítélve, hogy többféle földrajzi és történeti irányban mutat rokonságot, például a déli szomszédság burmai kulturális szférájával is.² "Ország"-ára (kínai *kuo*, a kínai császárság saját "állam" elnevezése), azaz államformájára, amely a kínai források számára már politikai egységként jöhet számításba — ebből vontuk le konklúzióinkat, források csak erre lévén a kínai császárságon belül,³ —, bizonyára a két nagy politikai szomszéd és ellenfél, Kína és Tibet gyakorolt döntő hatást, amint ezek történelmi szerepe nyomta rá bélyegét Nancsao sorsára is. Annak ellenére, hogy Nancsaónak jobb kapcsolata volt politikailag veszélyesebb "bátyjával": Tibettel,⁴ Kína hatása bizonyult túlnyomó fontosságúnak a királyság, Nancsao kormányzási formájára. Ez a benyomás erősödhet, ha azt vesszük

---

¹ "Nancsao királyság etnográfijáról", összegezve az eddig végzett kutatást, benne a kétségeket is a kérdéses népek taj-thai (*t'ai*) eredetére vonatkozóan, lásd Backus 1981, 47-52, valamint a 3. számú térképet: "A hat Csao": Backus 1981, 53.

² "...Valószínűleg keveredtek a sino-tibeti család tibeto-burmai ágának tagjaival, akárcsak a lolo vagy a mo-szo népesség...", lásd: Pelliot 1953, 176 (a CARAGIAN címszó alatt, amelyet a lolo törzsnév, *jang*, azaz *Qara-jang* neve gyanánt interpretál). Lásd még Backus idézett helyét, valamint az itt következőket (11. jegyzet stb.).

³ A kínai forrásokat az alábbiak szerint idézzük: KTS — Liu Szü 1958. HHS — Fan Je 1958. HS — Pan Ku 1958. HTS — Ou-jang Szü 1958. Huai-nan-ce 1954. Man-su (MSCC) — Fan Cs'o 1972. Si-king — Kalgren 1950. Suo-wen — (Han-kori) Hü Sen 1963. SK — Sze-ma C'ien 1958. SS — Wei Cseng 1958. T'ai-ho felirat — Chavannes 1900. CCTK — Sze-ma Kuang 1956. THJ — Wang P'u 1957. Co-csuan — Legge 1885-1960; Couvreur 1951. T'ung-tien — Tu Ju 1901. TPKK — Li Fang 1961. Wen-szün — Hu-k'o Szung-pen Wen-szün 1892. Jüe-ling — Couvreur 1950 alapján. Általában a rövidítések követő római számok a fejezeteket jelzik, az arab számok pedig az idézett oldalakat.

⁴ Tibet királya Nancsao uralkodóját "öccsének" hívta (752-től, lásd alább 26. jegyzetünket), ez a "testvéri" viszony azonban a terület hatalmi mérlegén múlt, lásd Marks 1978, 2-26; Backus 1981, 40-45: "T'ang politikája és Nancsao kapcsolatai Tibettel", 69-100.

---

fontolóra, hogy — saját írása nem lévén — a legkorábbi és többé-kevésbé közvetlen forrásainkat Nancsao történelméről elsősorban kínaiul, kínai szerzők írták,⁵ a királyság fénykorától, azaz a T'ang-birodalom kezdetétől egészen a mongolok uralmáig, a XIII. század közepéig.⁶

Természetesen látszik annak a feltételezése, hogy a T'ang-kori Kína kulturális és kormányzási modellje tehető felelőssé Nancsao intézményszerkezetéért, vagyis állam-féle történeti formációja és legalábbis birodalma születése és fejlődése dolgában.⁷

Miközben azonban elcsodálkozunk, hogy hogyan is igényelte és használhatta fel Nancsao birodalmának primitív gazdasági mozaikja Kína kormányzási eszközeit és formáit — amely helyett Nancsaóban inkább *katonai* kormányzás rendszerét ismerhetjük fel —, emlékezhetünk arra is, hogy Kína más tanítványai, például a sztyeppeiek, inkább a kínai intézmények periférikus és idejétmúlt elemeit tették magukévá, mint a teljes rendszert.⁸ (Hacsak nem alkalmazkodtak olyan mélyesen a kínai kultúrához, hogy végül is kínai császárok vagy kínai alattvalók lettek.)

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy megvilágítsuk, hogyan tanulta meg Nancsao népe az uralmat világegyeteme kronológiai kerete fölött, vagyis hogyan szervezte meg az évet, amint azt naptárhagyományából kiolvashatjuk. Azok a gyökerek, amelyek szférája múltbeli kultúrájának hagyományából ágazott el, olyan örökségre utalhatnak — mint alább látható —, amelyek korábbiak a T'ang-kori Kínánál és magánál a történeti Tibetnél, mondjuk: Nancsao területének sino-tibeti periódusánál. Természetesen a kulturális emlékezetnek ez a hosszabb periódusa egynél több államszervezeti modellt is magában foglalhat, legalábbis megfontolásra, s elősegítheti, hogy később jobban értékelhessük Nancsao belső szerkezetét és történelmi szerepét politikailag jelentős korszakában.

I. Nancsao területének örökösei archaikus vonásokat őriznek újévi hagyományaikban; e hagyományok fontosak voltak Kínában is több időszámítási rendszerben (vagy ilyen rendszer híján), császári időkben és manapság egyaránt. A XX. századi Jünnan tartomány na-khi(naszi) stb. népességénél ugyanis, még ha azonosításuk, s még inkább történeti-kulturális együttélésük Nancsao vezető törzsével ("királyságával") jól kimutatható is — tudniillik a mo-szo népesség ural-

---

⁵ Az ezzel kapcsolatos kínai forrásokat lásd: Hiang Ta 1957, 136-154.

⁶ Lásd az eseményeket: Marks 1978, 18-21.

⁷ Lásd például Stott 1963, 210: "A kormányzásban Nancsao nyilvánvalóan a T'ang-modellt követte".

⁸ Lásd H. Ecsedy 1965, 83-91.

mával⁹ —, marad néhány homályos részlet az újévi szertartásban, amely külön figyelmet érdemel. Saját írásuk, vagyis inkább emlékeztető jelek — amint néhány évtizede papjaik interpretálták —, valamelyest túlélést biztosítanak az "Új-év fája" alatt készített horoszkóp előírásainak.¹⁰

A kérdéses samanisztikus szertartás összeköthető a párhuzamos tibeto-birmán folklórhagyománnyal,¹¹ a felhasznált úgynevezett hatvanas rendszer — hatvan év folyamatos megnevezése kéttagú jósjelsor segítségével — kínai tekintélyt idéz a jó előjelek meghatározására ezen a vidéken, amely kívül esik Kína politikai fensőbbségének idején és terén.

Az(ok) a csillag(ok), amely(ek) "kedvező(ek) ebben a szertartásban", azaz a kilenc csillag abban a csillagképben, amelyet Európában Skorpió csillagképnek neveznek, régi Antares-kultuszra utalhat(nak) (a csillagképnek ugyanis ez a legragyogóbb csillaga), amely elterjedt a Konfuciusz előtti Kínában, valamint később is a kínai népi hiedelmek között.¹² Így ez a rítus olyan korai időket idézhet, amikor az "Égi törzs" *T'ien-kan* és "Földi ágak" *Ti-cse* még összetartoztak; ezek összefüggésével a hatvanas naptári ciklust kozmikus fává illeszthették össze, még ha el is halványodtak az ezzel kapcsolatos hagyományok a későbbiekben (és erre az eltűnésükre vallanak a "törzs", valamint az "ágak" írásjegyei is, amelyekből hiányzik a "fa" grafikus jelzése).¹³

A régi kínai hagyomány távoli múltja, valamint a modern rituális folklór összekötő kapcsolata abban a IX. századi feljegyzésben található meg (a *Man-su* lapjain), amely Nancsao ünnepeiről szól. Ez megemlíti az őszibarack-fát — minden bizonnyal ördögűzésre szolgál (lásd alább) —, együtt az "újév fája"-val, de "rossz" időben: a tavaszi 3. hónapban. Éppen ez volt az az idő, amikor a tűz és csillaga, az Antares "megjelent": "kilépett", azaz láthatóvá vált az égen — régi kínai földműves-hagyomány szerint —, hogy jelezze a mezőgazdasági év munkálatainak a kezdetét.¹⁴ Mindennek azonban ellentmondani látszik az a hivatalos kínai feljegyzés, amelyet Nancsao naptáráról ismerünk, mégpedig:

⁹ A modern jünnani mo-szo és na-szi lakosság szomszédságáról, ami legalábbis megengedi, hogy korábban is egymás mellett éljenek, lásd Rock 1963, 11-18. A na-szi (*na-khi*)=mo-szo megfelelésről, amely viszonylag későn jelent meg a feljegyzésekben, lásd Jackson 1979, 275-296.

¹⁰ Vö. H. Ecsedy 1978, 97-98.

¹¹ A fa-kultuszról, amely a na-szi hitvilágban is előfordul, tibeto-birmán szomszédaiknál lásd: Rahman 1948, 395-408.

¹² Vö. I. Ecsedy 1981, 267-270.

¹³ Vö. Ecsedy 1984a.

¹⁴ A tűz "kiviteléről" a mezőkre tavasszal és "behozataláról" a házakba ősszel, amely szerintünk az Antares csillag kultuszával is összefügg, lásd Maspero 1965, 196-197.

2. A kínai császári naptár elfogadása záloga volt a kínai udvarban valamely "idegen alattvaló" alávettetésének.¹⁵ Ezért említi a T'ang-dinasztia újabb története, a *Szin T'ang-su* a Nancsao szokásairól (*szu*) szóló beszámoló kezdetén, hogy "(naptárunkban) a *jin* (hónap) az első" — akárcsak a kortárs Kínában, — és hozzáteszi: "a négy évszak egészében (csupán) kevésbé különbözik Kíná(é)től".¹⁶ Az utóbbi kétes formula, amely közvetlen értesülések hiányát tükrözi, egyszerűen Nancsao éghajlatára is vonatkozhat. E feltételezés azonban két okból is kételyekkel fogadható; először a kínai küldöttek, csapatok, hivatalnokok stb. személyes Nancsao-beli tapasztalatai miatt, és másodszor a részletesebb kínai hivatalos jelentések következtében, amelyek a Nancsaón túl fekvő országok éghajlati sajátosságairól is beszélnek (lásd alább). A szembetűnő éghajlati eltérések hiányát hangsúlyozták távolabbi helyek esetén is. Az évbeosztás esetleges eltérései azonban Nancsao esetén nem lehettek politikai fontosságúak Kína számára, minthogy Nancsaót úgy emlegették, mint a T'ang-kori Kína megbízható szövetségeseit vagy "alattvalóját", aki még a Ming-kor (1368-1643) idején is elfogadta Kína naptárát, hosszú idővel azután, hogy népei teljes mértékben a Kínai császár alattvalóivá váltak.¹⁷

A fenti megjegyzés azonban nem használja a naptár-adományozás terminusát, amely egyértelmű lenne a legyőzött önkéntes meghódolásával,¹⁸ ez pedig nem volna érvényes Nancsaóra a T'ang-korban. A fenti rövid megjegyzés arra a naptári megfelelésre vonatkozhat inkább, amely fennállt Kína és Nancsao között. Ez tizenkét-hónapos évet jelentett, a "Földi ágak" ismeretét és használatát a hónapok jelzésére (a "zodiákus" állatövi jegyeiként), valamint kortárs kínai használatuk ismeretét. Kínai szokás szerint ugyanis hagyományosan a harmadik "ággal" kezdik a kormányzás évét ("a császári évet"), vagyis a tizenkét-tagú sorozat harmadik jelével, a *jin* ("tigris") írásjegyével,¹⁹ körülbelül január-februárban.

Ez a tudás jól feltételezhető nemcsak Nancsao kínai hivatalos látogatói és vendégei között a királyi udvarban, hanem Nancsao magasrangú alattvalóinál is, akiknek "fiai és öccsei" Kínába mentek kihallgatásra, még Nancsao politikai szín-

¹⁵ Még ha néha elsietett konklúziókkal is; lásd a türkök esetét 586-ban, vagyis kisméretű, gyenge csoportjukat, amely elfogadta Kína "védelmét" azzal, hogy elismerte a naptárát, függetlenül a türk birodalmak egészétől, vö. Ecsedy 1968; 167-168; Ecsedy 1979, 153 (59.j.).

¹⁶ STS, CCXXII, A, 1562a. (A fejezet első része, az oldal felső része.)

¹⁷ Vö. Backus 1981, 41-42.

¹⁸ 586-ban *pan li* volt, vö. 15. jegyzetünkkel.

¹⁹ Ez a gyakorlat, amely állítólag legendás időkből származott, számos változáson ment át, lásd Hoang 1885, XII-XIII. (Vö. alább, 51. jegyzetünkkel). A T'ang-kormányzat azonban általában figyelembe vette. Kivételnek tekinthető annak a *Wu-hou*-nak (654-704), a "trónbitorló" császárnőnek az egynéhány uralkodási éve, amikor — 690-től kezdve — az uralkodónő úgy rendelkezett, hogy az első "csillagászati" hónappal kezdődjék az év, amelyet a *ce* "patkány" "ág" (állatövi jegy) jelezzen, azaz a rendszerinti Újévénél két hónappal korábban; így történt 762-ben is, Szu-cung császár (756-762) parancsára, vö. Hoang 1885 és Hoang 1907, VI-VIII.

relépése előtt, a T'ang-dinasztia első évétől, 618-tól kezdve.²⁰ Ez a szokás azonban kibővíthetett és intézményesíthetett, legalábbis Nancsao hatalomra jutása utáni időszakában, amint azt egy kínai kijelentés vagy intés is tanúsíthatja, amely a VIII. század közepe utáni évtizedekre vonatkozhatott. Eszerint Nancsao "fiai és öccsei felsőbb iskolába (*ta-hio*) kötelesek lépni, hogy megtanulják a kínai szokásokat (*hua-feng*)."²¹

Ez utóbbi időszaktól kezdve van bizonyosság arra, hogy Nancsao udvarában ismerik a "törzs(ek)" és "ág(ak)" tudományát. Az úgynevezett T'ai-ho felirat szerint 751-ben a kínai hadsereggel való döntő ütközet előtt Nancsao első királya, (*Meng*) *Ko-lo-feng* "megvizsgálta az árva és üres" (jeleket),²² valószínűleg megtudakolando a csata esélyeit. Ezt a feljegyzést, amelyet egy kínai hivatalnok, *Cseng Hui* készített — ebben a korszakban menekült Kínából Nancsao udvarába —, és amelyet több mint másfél évtizeddel később véstek kőbe, korrekt kínai szövegezésű; és az Égi törzs(ek), valamint a tizenkét Földi ág olyan specifikus kezelését feltételezi, hogy nem tekinthető jelképes értelmű vagy pusztán odavetett megjegyzésnek. Még a felirat tudós szövegezőjének formulája sem lehet, minthogy a kérdéses jövendőmondó spekulációk messze távolodtak a szorosabb értelemben vett tudománytól és tudományosságtól. A korai Han-korban még ismerték őket: az i. e. II-I. században, állítólag a legendás időkbeli *Huang-ti*, a "Sárga császár" korától kezdve. Ezek szerint döntő vagy legalább varázslatos jelentőséget tulajdonítottak a "törzs(ek)" (számszerint tíz) és "ágak" (tizenkét) jelének, valamint sorozatuk különféle hosszúságának, amelyek párhuzamos rendbe kerültek a hatvanas ciklusban, amikor a napokat (stb.) jelölték.²³ A kínai írásbeliség népi vagy periférikus elemei azonban nem okvetlenül tartoztak Nancsao királyi udvarának időszámítási rendszeréhez.

Nancsao királyi családja és udvara alighanem már a *K'ai-jüan* korszakban (713-741) tanulhattak a kínai szomszédságtól. Ez illusztrálható a T'ai-ho felirattal, amely T'ang Hüan-cung császárról (713-755) *K'ai-jüan ti* császárként emlékezik meg, az első uralkodói periódusáról nevezve el őt, Nancsao uralkodóját illető címetek adományozva neki már a *T'ien-pao* kort (742-755) követő időkből. (738-ban Kína először ismerte el Nancsao uralkodóját, címetek adományozva neki.) Ilyenformán a T'ang-ház császárat — akit a Felirat más helyein *Han-ti* "a

²⁰ A *ti* és *k'iang* törzsfők százával küldték fiaikat meghallgatásra, "kérve, hogy meghódolhasanak" Kao-cung császár előtt. Vö. TCTK VII.kötet, 5772.

²¹ STS, 222, *csung* (középső fejezet), 1567a.

²² Vö. Chavannes 1900, 420-421: "(Nancsao) királya megvizsgálta a ciklikus kombinációkat"; *Man-su*: MSCC, 323.

²³ Az ezzel kapcsolatos hagyomány szerint: amikor túljutottunk a Törzs tíz jelén, még fennmarad az Ágak 11. és 12. "árva" jele; így az utóbbi hat, amely megfelel az Ágak hat jelének, utolsó két írásjegyéért illetőleg (az 5. és 6. jegyében) "üres", amely a velük jelölt napokra rossz hatást gyakorol. Vö. Chavannes 1900, 421 (1. jegyzet), hivatkozva a Sze-ma C'ien által leírt hagyományra (SK, CXXVIII, 1172a).

---

hanok (kínaiak) császára" gyanánt emlegetnek — *K'ai-jüan* császárnak hívják 756-ban, azaz Nancsao királyi dinasztiája "tibeti" uralkodói periódusának ötödik évében.²⁴

Irónikus, hogy a kínai naptárt Nancsaóban először akkor használják, amikor Tibet elismeri Nancsao első uralkodóját: a T'ien-pao korszak 11. évében, az első hónap első napján (752. január 21-én;²⁵ Tibet uralkodója *Meng Ko-lo-feng*-nek ekkor ajándékozza a *bcan-pu csung* címet: *bcan-po* "király").²⁶ Ez a kegy egyenes következménye volt Nancsao korábbi győzelmének a hatalmas kínai hadsereg fölött — gyakorlatilag annak a régióknak az egész kínai hadserege ellenében —, úgy-hogy az újév napjának megünneplése ambiciózus politikai lépés volt ahelyett, hogy nyilvánította volna Kína tekintélyének elismerését, s azt félreértették a kínai udvarban, mint annyiszor. Az új év kezdetét 752-ben jegyzik fel először, és jellemző módon nem a kínai feljegyzések örökítik meg számunkra, hanem a T'ai-ho felirat, amelyet Nancsao udvarában készítenek. Ez a "vendég"-fogadás régi kínai császári szokásra emlékeztet, vagyis az ajándékkal és más tiszteleti tárgyakkal érkező diplomáciai küldöttségek idejére, minthogy azon a napon a tibeti király követei Nancsaóba érkeztek — *Tengcs'uan*-ba, azaz Nancsao királyi rezidenciájának szomszédságába²⁷ —, felajánlva bizonyos meg is örökített címeket, az ezekkel járó szövetségesi viszonytal együtt. A fenti földrajzi és történeti szövegösszefüggésben az efféle diplomáciai fogadás adatai nem lehetnek pusztán véletlenek.

A T'ai-ho felirat készítésének éve 756, amikor az *An Lu-san*-láadás megrázta Kínát, alkalmas idő volt a menekülő császári ház számára, hogy értesüléseket szerezzen Nancsaóról. A következő években, a megszálló idegen csapatok okozta zavarok idején nincs feljegyzésünk a Nancsaóba kínai újévi szertartásra érkező küldöttekről. (Amikor egyszer, 787-ben ezt is számba vehetnénk, egy kérdés teszi érthetővé az alkalmat: a T'ai-ho felirat szerzője, a Nancsaóban miniszter *Cseng Hui* megpróbált az első hónapban kínai segítséget kérni a tibetiek ellen, akik szövetségeseiket Jünnan tartományból élcsapatnak használták, s hadaikkal egyébként is jelentős pusztítást okoztak.²⁸) A VIII. század vége felé azonban, amikor a kínai udvarban az ujjurokkal támadt nézeteltérések idején a Tibet-ba-

---

²⁴ Chavannes 1900, 393 (VIa), 427; vö. MSCC, 323.

²⁵ Chavannes 1900, 393 (VIb), 423; MSCC, 323. A dátumot Hoang 1907. szerint adtuk meg.

²⁶ Chavannes 1900, 397-398. (Lásd 3. jegyzetét.) Lásd még 4. jegyzetünket.

²⁷ *Tengcs'uan* körzet a főváros, *Ta-li* szomszédságában volt (a későbbi Jünnan tartományban), vö. Csung-kuo ku-kin ti-ming ta c'e-tien 1933, 1200c.

²⁸ CCTK, VIII, 7480. Nancsao alattvalóinak bizonyos csoportja meghódolhatott, a pillanatnyi veszélynak megfelelően is, anélkül, hogy ez uralkodójuknak vagy bizonyos alattvalóiknak teljes meghódolása lett volna, mint ahogy némely kínai feljegyzés állítja, vö. Chavannes 1900, 396 (1. jegyzet). Nancsao nagy hódításai néhány évvel később vették kezdetüket.

rát párt nyert teret,²⁹ Nancsao delegációi rendszeresen látogatták a kínai udvart, alighanem azzal a meggondolással, hogy az Újév Kínában és Nancsaóban ugyanannyira jelentős esemény. Ez látható a kínai történeti feljegyzésekben is, amelyek rendszerint úgy számolnak be Nancsao követeiről, mint akik általában évente egyszer kérnek kihallgatást, a 12. hónapban — gyakran a hónap végén —, vagy az 1. hónap legelején, hangsúlyozva, hogy Újév napjára érkeztek. Ez utóbbi feljegyzések alighanem ismét túlértékelték azoknak a rendszeres és jól időzített diplomáciai küldöttségeknek a jelentőségét, amelyek Nancsaóból érkeztek. A királynak tudnia kellett a kihallgatás köteles idejét, és tudatában lévén a Jün-nantól Cs'anganig vezető utazás viszontagságainak, küldötseit már a 12. hónapban elküldte. (Minden esetben csak egy erre vonatkozó dátum maradt fenn, vélhetőleg a Kínába érkezés dátuma.³⁰)

Ez a királyi naptár nem lehetett idegen vagy ellenséges a szövetséges "báty", azaz Tibet számára; ennek az országnak a tudósai felhasználhatták Kína időszámítási rendszerének tanulságait, még ha ez csak egyike volt is időszámítási módszereinek,³¹ belsőázsiai hatásokkal. Mindez a T'ang-kornál előbb aligha született meg rendszerként.³² Továbbá, minthogy a királyi udvarban összpontosult és politikai akciókban érvényesült, nem került konfliktusba korábbi vagy egyidejű néphagyománnyal, például a paraszti év éves ünnepei alkalmával, sem Tibetben,³³ sem Nancsaóban.

3. "A déli barbárok"-at (*man*) a 860-as években Fan Cs'o, egy kínai hivatalnok *Man-su* című művében írja le. A szöveg viszontagságos sorsa ellenére³⁴ ez a szemtanútól származó beszámoló értékes tapasztalatok részleteit örökölte meg, például a Nancsao-beli évente ismétlődő ünnepekről.³⁵

Talán a *Man-su* jelenlegi szövegének töredékes volta miatt — azaz annak következtében, hogy elveszett szövegét későbbi munkákban olvasható idézetekből rekonstruálták — egy teljes év helyett csak azokat az ünnepeket írja le, amelyeket a mezőgazdasági év keretében rendeztek meg: téltől koratavaszig tartottak. Az az idő azonban, amely a termés betakarítása után és a földműves munkák előtt

²⁹ Lásd cikkeimet: Ecsedy 1964, 83-104; Ecsedy 1968, 173-174 (91. jegyzet); Ecsedy 1979, 162 (91.j.).

³⁰ Lásd ennek összefoglaló listáját: "T'ang és Nancsao diplomáciai kapcsolatai": Backus 1981, Függelék, különösen 196 stb. Vö. Nancsao összefoglaló eseménytörténetét, a *Man-su* passzusait, más feljegyzésekkel kiegészítve, (a dátumrészletek tekintetében): MSCC, Függelék, különösen 366. stb.

³¹ Lásd Schuh 1974, 554-566, különösen 555. Vö. Pelliot 1913, 1913, 633-667.

³² Vö. Laufer-Pelliot 1913, 569-596, különösen 591-592.

³³ Tibet évbeosztásának évszakairól lásd Stein 1962, 179 stb., lásd alább.

³⁴ Vö. Hiang Ta 1957, 151-154; *Man-su* ("Déli barbárok könyve"), 1961, Bevezető.

³⁵ *Man-su* VIII.: *Man-ji feng-szu* "A (déli és keleti) barbárok regionális szokásai" (MSCC 211).

maradt, a család és a társadalom találkái számára a legalkalmasabb idő volt, úgyhogy Nancsao kérdéses szokásainak ez a részlete talán a legfontosabb ünnep, még ha csak az év fordulójára utal is.

Az első említett ünnepet az év végén tartották: a 11. hónap első napján³⁶ a rokonok (*c'in-cu*) és a szomszéd falvak (*lin-li*) lakói.³⁷ Vagyis ez társadalmi méretű találkozás volt, noha patriarchális jellegű, Nancsao politikai vagy adminisztrációs szintjénél alacsonyabb rangú, és falusiak ülték meg, helyi jelleggel.

A következő vidám ünnepet a 3. hónapban tartották — folytatódik a beszámoló —, amikor az ajtó (*hu*) elé őszibarack(-fát) és nádat (*t'ao-lie*) állítottak, hasonlóan az Újév ünnepéhez (mint Újév alkalmával, hajnalban: *szui-tan*).³⁸

Mínt hogy mindez Újév idejére emlékeztette a hivatalnokot, azt is megjegyezte, hogy utazása földjén az év (*nien*) kezdetére a *jin* ("tigris") hónapját rendszeresítették.³⁹ Mindebből világos, hogy az Új(év) reggele ("hajnala") Nancsaóra vonatkozott, és nem például a szerző hazájára. (Mint majd látjuk, ez a meg gondolás nem felesleges és igazolható is.) Ilyenformán hivatalos Újévről kapunk hírt, amelyet kínai szokás szerint rögzítenek a kozmikus "Földi ágak", mint ezt megtudjuk a T'ang dinasztia újabb történetéből (*Szin T'ang-su*).⁴⁰ Az év hivatalos fordulója azonban — amelynek tehát két hónappal előbb kellett bekövetkeznie, mint a "második" vidám találkozóknak "az őszibarack(-fával) és náddal" — nem látszik népi ünnepnek, és ezzel is erősíti a kínai típusú *jin* naptári jegy politikai jellegét.

Végül, Fan Cs'o arról is tájékoztatta hazáját (hazája hivatalnokvilágát), hogy Nancsao egyéb ünnepei (*cie-zi*) hasonlóak (azonosak: *t'ung*) a kínaiakéhoz (*Han*), csupán a Hideg Étél ünnepe (*Han-si*) a kivétel, valamint a Tiszta Verőfényé (*C'ing-ming*), mert ezek ott nem ismeretesek.⁴¹ A későbbi olvasónak joggal lehetnek kétségei, hogy vajon a szerző eléggé tisztában volt-e Nancsao és Kína évszakainak "csekély különbségével" — mint a *Szin T'ang-su* feljegyi —, amely kü-

³⁶ *Man-su*, 78: "Minden évben a 11. hónap első napján nagy ünnepélyt tartanak a vendégek szórakoztatására".

³⁷ *Man-su*, uo.: "Rokonok és családtagok, valamint a szomszéd falubeliek..."

³⁸ *Man-su*, uo.: "A harmadik hónap folyamán vidáman köszöntik egymást. Élvezetük közben azonban mindig felállítanak az ajtón kívül egy őszibarack-fa (ágaiból készült seprűt), akárcsak Újév reggelén". Amint látható szövegünk zárójelcím, a szöveg teljes fát, azaz élőfát is megengedne az otthonokon (*hu*) kívül, és az ágakat-nádatokat nem szükségképpen illesztették össze seprű formájában, amely nyilvánvalóan jelképezheti gonoszűző szerepét.

³⁹ *Man-su*, uo.: "Az év kezdetét azonban *jin*-hónapban rögzítik (az év első hónapja gyanánt)".

⁴⁰ Ld. 16. jegyzetünket.

⁴¹ *Man-su*, uo.: "Más ünnepnapjaik nagyjából ugyanolyanok, mint a kínaiaké. Csak a *Han-si* ("Hideg Étél"napja) és a *C'ing-ming* ("Tiszta Verőfény" napja, az előbbi után, körülbelül április 5-én, amikor a kínaiak évente tisztelegnek őseik sírjánál)". Természetesen a fordító kommentárja (zárójelben) nem szükségképpen tartozik passzusunkhoz. A *Han-si*, *C'ing-ming* ünnepét néha összekötik háromnapos ünneppé, s talán az egész ünnepkört kereste Nancsaoiban hiába a kínai utazó, Fan Cs'o.

lönbségek előidézhetnek még egyéb eltéréseket is a "hasonló" évi és évszakos ünnepek tekintetében is. Az egyetlen említett különbség azonban, azaz az eltévesztett ünnep ugyanahhoz a patriarchális népünnepély-típushoz tartozott: Nancsao fent idézett 11. hónapjának első napján tarthatták.

Közös okát lelhetjük azonban a két ünnepnek, s ez kulcsul is szolgálhat a különböző fenti passzusok összetartozásához. Nevezetesen: a *t'ao-lie* "őszibarack(-fa) vagy ágak (és nád)" a kínai ördögűzés régi gyakorlatára emlékeztet, amely már a Csou-korból ismerős, mint az a *Co-csuan* című krónika-kommentárban megtalálható. A szertartás, úgy látszik, csak az ördögűzésre vonatkozott, de gyakorlatát később az Újévvvel kötötték össze.⁴² Egy másik tisztító célzatú régi szertartás is található a *Co-csuan*ban, amelyben őszibarack-fa és datolyafa szerepel, de nyíl és íj formájában.⁴³ Ebben a régi passzusban használatuk — szövegünk szempontjából esetlegesen — arra az időre vonatkozik, amikor a Tűz(-csillag) láthatóvá válik, azaz tavasz idejére, mezőgazdasági munkák kezdetekor vagy ennek előtte feltételezhető időre.⁴⁴ Mindkétféle "őszibarackfa-ördögűzés" később az Újév

⁴² *Co-csuan*, IX: *Sziang-kung*, Lu uralkodója 29. évében (i.e. 543), az első hónapban (Csou királyi naptára szerint, amelyet elfogadtak a későbbi Santung tartományban található Lu államban is). *Lu Sziang-kung* Cs'u államba ment (a későbbi Hupei-Hunan tartomány területére); Cs'u királya, K'ang-wang éppen a közelmúltban halt meg, úgyhogy még az Újév ünnepe alkalmából sem mehetett a *wang* ősei templomát meglátogatni (Lu államban). Megkérte Cs'u népe, hogy sajátkezűleg hozza el a sírköntöst a koporsóba tett holttest számára, s ezen nemcsak megsértődött, hanem még veszélybe is került a lehetséges gonosz hatások következtében — ez pedig komoly következménnyel járt az az uralkodóra és népére egyaránt, de egy udvari hivatalnok megmentette a helyzetet: "Ezért egy mágust alkalmaztak, aki előbb meghintette őszibarack-ággal és valami náddal": Legge 1884, 547. Vö. Couvreur II, 52o. — A *lie* növényről, amit "nád"-nak fordít Legge és Couvreur, lásd a Han-korban összeállított "Szerartások könyvét", Karlgren 1957, No. 291e. Mondják, azonos a *t'ao* "nád" szóval (Karlgren 1957, No. 1131d), lásd az I. századi *Suo-wen* című szótárban: I, B, 20a.

⁴³ *Co-csuan* X: Lu (fejedelemség) *Csao-kung*-jának 4. évében (537 i.e.), az első hónapban nem ajánlatos, hogy az uralkodó megszegje a kötelező előírásokat, hogy elkerülhessék a jégesőt és más szerencsétlenségeket, amelyek a népet fenyegették az eljövendő év idején. Ilyenformán a magasrangú hivatalnokra vonatkozó formulának példabeszéd-jellege van, minthogy azokra a "régmúlt napokra" utalnak és régi módszereket gyűjtik össze, amelyek szerint ilyenkor tartósították és osztották szét a jeget (temetésekre, étkezésekre stb.). Itt előírásokat találunk, amelyek szerint a megfelelő áldozatok alkalmából "... őszibarack-fából készült íjat és tüskebozót-nyilakat használtak a szerencsétlen hatás elűzésére", lásd Legge 1884, 596; és Couvreur 1951, III, 71.

⁴⁴ Legge 1884, 596 szerint a jég télen megtöltött tartóinak elhelyezése után ezeket a tartókat akkor nyitották fel, "amikor a Ho (csillag) megjelent". Couvreur azzal toldja meg kommentárját, hogy ez a Csou-korban, az i.e. I. évezredben akkor következett be, amikor a Skorpió csillagkép Antares nevű csillaga felkelt. Lásd Karlgren 1951, 99-100 is, ahol kijavítja Legge némely passzusát a Dalok könyvére hivatkozva. A jég régi használatára vonatkozó passzusokkal egészíti ki gyakorlati és rituális használatát Pokora 1977, 315-318. De ezekben a "rég-időkben", mint a *Co-csuan* fent említett példabeszéde is említi, a Tűzcsillag korábban volt látható; a legendás Hia-időkben a Tűzcsillag a 3. hónapban jelent meg, a Sang-korban (XVII-XI. századokban i.e.) a 4. hónapban, a Csou-korban pedig (i.e. XI-III. század) az 5. hónapban — az égi csillagképek látszólagos mozgása alapján. A Dalok könyve a 7. hónappal köti össze a "hanyatló Tűzcsillag" megjelenését.

---

hagyományához csatlakozott, legalábbis a népi hiedelmek és helyi ünnepek körében s a Han-korban, ahogy például a Keleti Fővárosról (Lojangról) szól híres költemény leírja Csang Heng (78-139) *Tung-king fu* "Fu a Keleti Fővárosról" című művében. Eszerint mindez a 12. hónapban zajlott le, azaz az év vége előtt,⁴⁵ hasonlóan, mint az újévi hagyomány megszabja a későbbi századokban.⁴⁶

Következésképpen az "őszibarack-fa és nádak" elhelyezése az ajtó előtt Nancsao ünnepén, a 3. hónapban nem véletlenül hasonlatos az újévi hagyományhoz, legalábbis a régi Kínában. Nancsao pedig talán azért vette át, mert királyai elfogadták a kínai császári év hivatalos évkezdését. A két idézett hely, ördögűzésre és újévi elővigyázatosságra utalva az 1. hónapban, az újévi szertartáskor került sorra a kortárs kínai modell szerint. Ilyen módon a 3. hónapi ünnep valamiféle archaizmus jele volt Nancsaoiban, egy másik évkezdété, amely a mezőgazdasági év kezdetét is jelentette. Ez úgy látszik, harmóniában van más kelet-ázsiai népek hagyományával, például a tibetivel rokon hagyománnyal, az archaikus kínai hagyományoknak megfelelően.⁴⁷

A hagyományos évkezdét Kínában szintén megváltozott a századok folyamán. Maga az őszibarack-fa, valószínűleg virágjában, Kínában a tavaszt jelezte a legmodernebb időkig: a *t'ao-jüe* "őszibarack(fa)-hónap" a 3. hónapot jelölte, míg a Szertartások könyve "Hónapos előírások" (*Jüe-ling*) című részében valószínűleg a Han-kor előtti időkre vall az, hogy az őszibarack-fa állítólag a tavasz közepén virágzik, vagyis az év 2. hónapjában.⁴⁸ A 3. hónap azonban Kínában a két másik ünnepség jellege szerint alakul, hagyományosan a rokonok szabad ég alatti találkozásával marad összekötve, a "Hideg Étél" (*Han-si*) ünnepével, vagyis a tűz nélküli nappal, amely az ősök sírja előtti tisztelgésre szolgál; ekkor még a "Tiszta Verőfény" (*C'ing-ming*) vidám ünnepség volt, mielőtt "kivinnék a tüzet" a mezők-

---

⁴⁵ *Wen-szün* III, 7a. A mágusok (férfiak és nők) "nádakkal tisztítják meg" a várost, a gyerekek pedig: "őszibarack íjakat és datolyafa nyilakat" készítenek az ördögök elűzésére, vö. Bodde 1975, 84-85, 127, 134-135.

⁴⁶ Vö. Eberhard 1952, 12-13 stb; Doré 1970, 22, 132, 136.

⁴⁷ 47. Az évkezdét változásáról és a vele kapcsolatos ünnepekről Tibetben lásd Stein 1962, 1979 stb.

⁴⁸ *Jüe-ling*, II: Couvreur 1951, I. köt., 340. — Nancsao alattvalói között egy bizonyos népet *T'ao-hua-man*-nak hívnak, azaz "Őszibarack-virág Barbárok"-nak, ezek "határőrök" Annamban, a *Man-su* szerint, vö. MAN-SU, 45-46. A nép eredetéről azonban semmiféle magyarázatot sem találunk.

re,⁴⁹ amint az archaikus Újév ezzel egyértelmű volt a falusi nép emlékezetében, s ez fennmaradt a hivatalos "királyi" naptár idejében is.⁵⁰

Tehát Nancsaóban a 3. hónapban említett ünnepség alighanem ugyanazt a funkciót töltötte be, mint a Hideg Étel és a Tiszta Verőfény összekapcsolt ünnepe Kínában; ez lehet az oka annak, hogy a kínai ünnepeket nem vették át a kínai hivatalos év hivatalos kezdetével. Megkockáztathatjuk a *Man-su* fentebb már említett részlete alapján, hogy az újévi ünnepek ciklusáról van csupán szó, ami itt egy összefüggő töredék tartalma lehet. Gyaníthatjuk azonban, hogy az első ünnepet is kitüntetett napon ülték meg, minthogy minden hónap első napja ünnepi nap is egyben; és a 11. hónap Kína évkezdő hónapjainak egyike.⁵¹

⁴⁹ Az ünnepek hagyományosan rögzített idejét abból a filozófiai munkából idézhetjük, amely a korai tudományos gondolkodás szikráit is őrizheti az i.e. II. század végéről. Ez már tükrözi a téli napforduló felfedezését a korai éves számítások kiindulópontjaként, amit i. e. 104-ben intézményesítettek (lásd Sivin 1969: 1-3, 1-73), amelyben az első hónapot hivatalosan a *jin* hónapban rögzítik, vagyis a "csillagászati" év harmadik hónapjában, vagy még korábban, lásd 51. jegyzetünket: Huai-nan-ce, III, *T'ien-szün* "Az ég(i) jelenségek) magyarázata", 39, 45. Itt olvassuk, hogy az egész év azzal a kéthetes periódussal kezdődik, amelynek a neve *tung-cse* (a "tél megérkezése"): 46 nappal később a "tavasz érkezése" jön el (*li-cs'un*), 15 nappal később az "csövíz" (*jü-sui*), 15 nappal azután "a mennydörgés megijeszti az (alvó) rovarokat" (*lei-king-cse*); 15 nappal azután jön el a tavaszi napéjgyenlőség ideje (*cs'un-fen*), és 15 nappal ezután jön el a "Tiszta Verőfény" napja: Huai-na-ce III, 41, azaz *C'ing-ming*-napja, 106 nappal később érkezik, mint a téli napforduló, és két héttel a tavaszi napéjgyenlőség után. A "Hideg Étel" napja, amelyet itt nem is említene, éppen megelőzi a *C'ing-ming* napját, vö. Bodde 1975, 28.

⁵⁰ Vö. Morohashi 1960, II. köt. 3344, No. 7239/217 *Han-si*, vagyis ez azon az ünnepen történik, amelyet a "Hideg Étel" ünnepének neveznek. Vidám ünnep, állítólag a mítikus Sárga császár idejétől kezdve, vagy legalábbis a Csou-kor óta; 103 vagy 106 nappal a téli napforduló után, amely 3 nappal áll (stb.) — Morohashi 1960, VII, 6985, No.17695/759-760. *C'ing-ming* ünnepe 15 nappal később, mint a tavaszi napéjgyenlőség, 2 nappal a "Hideg Étel" ünnepe után következik be, a holdnaptár harmadik hónapjában stb.

⁵¹ Klasszikus helyek idézhetők a *cseng suo*-ról, azaz "a hónap első napjai"-ról, a kínai Újév napjáról és az évkezdő hónapról az egész kínai történelem folyamán (Morohashi 1960, VI, 6377-6378, No. 16256/183), amelyekből kiderül, hogy a legendás Hia-dinasztia rögzítette az év kezdetét *jin*-hónapban, harmóniában az "Éggel", lásd 44. jegyzetünket, és Kína ezt a gyakorlatot követte a Han-dinasztiától kezdve (i.e. 206-i.sz. 220). Han Wu-ti (i.e.140-87) koráig a hagyományos feljegyzések szerint az első történeti dinasztia, Jin (vagyis Sang-Jin, az i. e. XIV. századtól kezdve) idejére helyezték át az év kezdetét, ekkor a *cs'ou* "ökör" hónapban volt, mert *cs'ou* számított a másodiknak a 12 földi ág közül, s az év ekkor egy hónappal később kezdődött. A Csou-ház még egy hónappal korábban kezdte, a *ce* "patkány" hónapjában. (Legalábbis így ítélte meg *Wu-hou* császárnő, amikor dinasztiáját Csounak nevezte, trónbitorlása rövid idejére is, s ekkor a Csou-dinasztia időszámítását használta, ld. 19. jegyzetünket.) Rövid közbjáték után, amikor az Első Császár, *C'in Si Huang-ti* (i. e. 221-210) még korábban tartotta az Újévet: a *hai* "disznó" hónapjában, az Ágak 11. tagja szerint. A restaurált Han-ház először a Csou-dinasztia időrendjéhez tért vissza, és ezt csak egy évszázad múlva változtatta meg, más naptári változásokkal egyidőben. Ettől az időtől kezdve, amikor már a *jin*-hónapot tartották elsőnek az évben, természetesen a *ce*-hónap volt az év 11. hónapja, és csak az évben volt ez a 11. Ág-jelzése szerint elsőként megmaradva (jelezve, hogy állatövi eredetű a császári időkben is). Ilyenformán a 10. hónap maradt meg például a hivatalnokok éves beszámolójának hónapja a Han-korban is, vö. Bodde 1975, 146(-148). — Az Újév

Mint hogy van egy olyan hagyomány is, amely évkezdőül a *ce* "patkány" hónapját teszi meg — az Ágak állatövi sorának első jelét, a császári évkezdő *jin* hótól a tizenegyediket —, ez pedig a Csou-kor végén keletkezett, némely jellegzetességeket a Csou-kornak tulajdoníthatunk a paraszti évvel kapcsolatban. Például a stílus archaizmusa alapján földműves nézőpontot sejtethetünk amögött is, hogy az éveket úgy tartják számon, mint Tavaszok és Őszök sorozatát (krónika neve a *Cs'un-c'iu*, ehhez kommentár a fentebb emlegetett *Co-csuan* is). Falusi szempontból tehát az év tavasztól őszig tartott, amint azt illusztrálhatjuk az évre vonatkozó kínai terminusokkal is: mind a *nien*, mind a *szui* a "termés" jelentéssel kapcsolatos.⁵² A Nap-évnék ugyanezt a részét vehették számításba, akkor is, amikor a paraszti évet "három évszak" gyanánt írták le: *szan-si* jelentette az egész évet.⁵³ S nem utolsó sorban a Si king "Dalok Könyve" 154. számú "naptár-dalát" kell megemlítenünk, amely a földműves év, láthatólag a falu élete legfontosabb eseményeit és munkáit írja le tíz hónap alatt, (nem is említve a 11. és 12. hónapokat, mintha azok kívül is rekednének a paraszti élet keretein.⁵⁴ Nem meglepő tehát, hogy a következő hónapot új paraszti évszak kezdetének vették, amely néha Kelet-Ázsia évszakainak hivatalos rendjét is megzavarta. Például Tibetben, ahol a "tavasz" idejének változása — jóllehet csak a hivatalos feljegyzésekben — így zajlott: némely ünnepeket megtartottak termés előtt és után is,⁵⁵ s ezt talán a fenti időszámítási gyakorlat is segít magyarázni.

napijának történeti áthelyezése és a hónap-áthelyezés gyakorlata talán azokat a naptári zavarokat tükrözi, amelyek az égitestek mozgásának hosszas megfigyeléséből fakadtak, amikor az éves időszámítás eszközeül használták fel őket (például az Antarest, lásd 44. jegyzetünket), valamint a holdhónapok használatát (lásd a 13 hónapos év hagyományát is: Morohashi 1960, uo.). (A 10. hónap azonban olyan természetesen fejezte be a mezőgazdasági évet — néha éppenséggel évvégéhez hasonló ünnepekkel —, hogy a 11., azaz *ce* "patkány" hónapja a "csillagászati" év kezdete maradt —, s meghatározta a 60-as ciklus számításait, egész évben, a legújabb időkig, reális csillagászati vonatkozások nélkül, még akkor is, amikor a Nap-pozíciók intézményes használata vált az időszámítás alapjává. Az újévi ünnepek eredete és valamilyen továbbélése később összefüggésben lehet azzal is, hogy egybeesett az új periódus kezdetével a mezőgazdasági év után, és eltartott a következő tavaszi munkák kezdetéig (s így egy másik éves ciklus kezdőpontját képviselte: az aratásig tartó periódusét).

⁵² Vö. Karlgren 1929, No. 364a-c: *nien*. — Az év másik terminusa (amely például az emberi életkorra is vonatkozik), a *szui* (vö. Karlgren 1929, No. 346a-e) eredetileg a Jupiter ciklusának 12 fázisával volt kapcsolatos, és ennek a ciklusnak kb. 12 évével.

⁵³ Vö. például *Co-csuan* II, Lu Huan-kung 6. éve (i.e.705), ez *Cs'u* fejedelemség *Wu-kung* rendelkezéseire hivatkozik: Couvreur, I, 88; Legge 1884, 47-48.

⁵⁴ Vö. Karlgren 1951, 96-100. Némely modern fordításban az említett két hónap is szerepel, de nem új szöveg alapján, hanem egyes hónapokhoz téve — amelyek nevében az 1 és 2 szerepel — a 10 kereszt alakú egyetlen írásjegyet, láthatólag azzal a meggyőződéssel, hogy a régi Kínában is "rendes" évnék kellett lennie.

⁵⁵ Vö. Haahr 1969. Ez a tanulmány különleges gondot fordít a régi Tibet történelmével foglalkozó mítoszokra és legendákra, valamint királyaira; lásd különösen 423. Vö. Stein 1962, 185.

Úgy látszik, Nancsao mindkét szomszédos kultúra történelmi lehetőségeit kihasználta. Amint az a *Man-su* feljegyzéseiből látható, a királyi udvar használhatta a kínai császári Újév és éves időszámítása rendjét is — legalábbis politikai célokra —, míg a termés után és a tavaszi munkák előtt a föld népe megtarthatta a rendes patriarchális és paraszti ünnepeit is. Ez utóbbi hagyománytisztelet harmóniában van a különféle kínai feljegyzések olyan értelmű állításaival, hogy Nancsaóban "mindenki" földművelésből élt (azoknak a feljegyzéseknek a valósága ellenére, amelyek az alávétett népesség különféle típusú más gazdasági tevékenységéről tudósítanak).

Ilyenformán az éves rend és naptári hagyomány mindkét itt említett fajtája — akár tudatosan alkalmazták Nancsaóban, akár pedig kulturális együttélés révén örökölték —, valóban rendelkezhet kínai kapcsolatokkal a T'ang-korban vagy az ezt megelőző időkben. E kapcsolatokat a Han-periódus második feléig vagy akár a legkezdetéig nyomonzhatjuk, azaz még a Csou-kori hagyományban is gyökereshetnek. Végül is mindez nem mond ellent a kínai feljegyzéseknek, amelyek azt állítják, hogy Nancsao története területének a Han-császárság legyőzésével kezdődött Kínában, esetleg még korábban, még ha elsősorban kulturális "hódítás" veendő is itt tekintetbe.

4. További időszámítási szokás fedezhető fel Nancsao területén abban a két költeményben, amely kínaiul maradt fenn, és amelyeket Nancsao magasrangú alattvalóinak tulajdonítanak. Sajnos, szövegük interpretálása annyira komoly problémákat vet fel, hogy ezek még forrásként való felhasználásuk hitelét is gyöngítik. Amint azonban bemutatjuk alább a nemhivatalos kínai hagyományt, amelyre eddig is hivatkoztunk, világosabbá és hihetőbbé teszi őket, ha másként nem, Nancsao kultúrájának irodalmi forrásai gyanánt.

A kérdéses rövid szöveg az irodalmi és történelmi anekdoták enciklopédikus gyűjteményében maradt fenn a *T'ai-p'ing-kuang-ki* (TPKK) részeként, tehát a Szung-dinasztia (960-1279) kezdeti korszakából, az enciklopédia címe szerint a *T'ai-p'ing* periódusból (vagy: *T'ai-p'ing-hing-kuo* periódusból, a 978 és 983 közötti időből). A különböző "déli barbárok" különféle történelmi között olvassuk a *Nancsao* címűt.⁵⁶ Már pusztán ez a név is mutatja a szöveg valószínű keletkezési idejét: a VIII. század közepét, legfeljebb a IX. század elejét, amikor a kínai feljegyzések tükrözték Nancsao elismerését, legalábbis Kína részéről, politikai egység és tényező gyanánt, alighanem a meghódítása utáni időkből.⁵⁷ Bár a

⁵⁶ TPKK, CCCCLXXXIII (10. kötet.), 3981.

⁵⁷ A *T'ung-tien* című enciklopédia, amelyet kb. 802-ben állítottak össze, feljegyezte Nancsao kortárs alattvalóit területük szerint, népek vagy "országok" gyanánt (CLXXXVII-CLXXXVIII. fejezetek), ugyanolyan módon, ahogy a *Szui-su* megfelelő beszámolóit következnek, tehát 650 táján fejeződve be (LXXII. fejezet), vagyis a Nancsao uralmát megelőző szféra gyanánt. A T'ang-dinasztia régi története (*Kiu T'ang-su*) és a *T'ang-hui-jao* lapjain külön fejezetek foglalkoznak Nancsao "ország"-ával, 960-körül vagy éppen 960-ban. (*Kiu T'ang-su*, CXC VII. fejezet., *T'ang-hui-jao*, 1763-1766.) Nem

Meng-nemzetség szerepe és a szűkebb értelemben vett Nancsao Királyság volta-
képpen 902-ben megszűnt, és ezután csak Ta-li Királyság uralkodott Jünnanban
rövid ideig, a TPKK szerkesztése idején is,⁵⁸ a Nancsao név azonban hagyomá-
nyosan ugyanarra a területre vonatkozhatott, még a következő évtizedekben is.

A költeményeket egy *Jü-k'i-pien-si* című munkából idézhetjük,⁵⁹ amelyben
sok részletről külön kommentár is olvasható (ez informálhatja az olvasót az idé-
zet eredetéről). Talán a kommentárok, amelyek szükségképpen szűkösek a
TPKK összeállítói miatt is — mármint hogy csak részben sikerült nekik érthetővé
tenni a szöveget —, annak is tulajdonítható, hogy a szöveg viszonylag idegen vagy
archaikus jellegű volt számukra, s talán ilyen módon megőriztek valamit az ere-
deti szöveg jellegéből is.

Az itt közölt szöveg kínai irodalmi formája, bármilyen szokatlan is, Kína egyik
"barbár" alatvalójánál, nem párhuzam vagy előzmény nélküli. A nyelvi közegtől
eltelkintve, ami elképzelhetővé tenné a fordítást Nancsao valamely alattvalójának
a nyelvéből kínaira is, mindenesetre hosszú ideig kínai hivatalnokokat vagy más
képzett kínai személyeket neveztek ki ide, küldtek utazóként vagy kényszerítettek
menekülésre stb. Nancsaóba, köztük a Cseng-családot is, amely segítette és azu-
tán legyőzte Nancsao alapítóit. Nem messze lehetett az a terület sem, amelyről
néhány évszázaddal korábban kínai hivatalnokok jegyezték fel a bennszülött né-
pesség dalait, fonetikus megközelítésben is (kínai írásjegyekkel), valamint kínai
fordításban is.⁶⁰ A későbbi évszázadokban ezek a barbárok a Délvidéken a kí-
naiakkal "elkeveredve" (*hua-zsen*) éltek.⁶¹ Nancsaónak Kínával sokféle kapcsolata
lévén, a Nancsao-beli költeményt (*si*), amely a dinasztia új történetének, a *Szin*

---

is beszélve a T'ang-dinasztia újabb történetéről, amelyet egy évszázaddal később fejeztek be (*Szin*
T'ang-su CCXXII, *sang, csung*).

⁵⁸ 902-ben, amikor Cseng Mai-sze — egy kései sarja a *T'ai-ho* feliratot szerző Cseng Hui család-
jának — átveszi a hatalmat, és országát *Ta Cs'ang-ho(-kuo)*-nak (929-937), még később pedig
Ta-li-nek, Nancsao régi fővárosi körzetének, 937-től kezdve működő fővárosának neve alapján.
Nem volna meglepő, ha a régi hagyomány és Nancsao tiszteletreméltó neve alapján használnák
a X. században is. "Nancsao dinasztijának bukásáról": Backus 1981, 160-164.

⁵⁹ Akkor említik, amikor külön passzusokat, kifejezéseket stb. idéznek a költeményekből, mint-
hogy ezeket a kifejezéseket, úgy látszik, csak innen ismerik. Hiba lehet egy hasonló című könyv —
ilyen című ugyanis nem maradt fenn —, vö. Morohashi 1960, V, 5437, No 13837/90: *Jü-k'i-pien-si*, *Jü-k'i*
"Jáde-völgy" különböző helyeken található Honan és Sanszi tartományokban, vö. *Csung-kuo ku-kin*
ti-ming ta-c'e-tien, 237b.

⁶⁰ Szecs'uan tartományban az i.e. I. század közepén, amikor *Co-tu* "barbár"-ok kerültek Han
uralom alá, kínai hivatalnokok voltak azok, akik megértették a *pai-lang* népesség idegen nyelvét.
Képviselőik mentek el a fővárosba, hogy bemutassák zenéjüket és költészetüket a császárnak,
amint erről értesülünk a *Hou Han-su* című dinasztikus történetíróból, amely tudniillik megőrizte
a három költeményt kínai átírásban is és kínai fordításban is. (LXXVI: *lie-csuan* LXXVI). Vö.
Coblin 1979, 179-216.

⁶¹ Mindezt abban a feljegyzésben, előszóként találjuk meg, amelyet a *Szui-su* déli barbárok-
ról szóló beszámoló előtt találunk (LXXXII, 818b).

T'ang-su-nak a Déli Barbárokról szóló feljegyzéseit zárja,⁶² olyan kínai is írhatta, aki megtanulta az ország nyelvét. A X. század első évtizedeiben azonban Nancsao uralkodócsaládjá és magasrangú tisztviselői — Nancsao területének és hatalmának örökösei — a kínai császári udvar feljegyzései szerint, akik fogadták őket, elsőrangúan értékelték kínai költemények írásához.⁶³

Tehát történeti érdeklődéssel is olvashatjuk a TPKK szövegét, amely így kezdődik: "Nancsaóban a 12. hó 16. napját «A csillag visszatérése» ünnepnapjának is nevezik (*Szing-hui cie-zi*)".

Ilyesfajta ünnepet nem jegyzett fel Fan Cs'o a fentebb emlegetett *Man-su*-ban, és ez csak ebben a szövegben szerepel, Nancsaóval kapcsolatosan.⁶⁴ A régi Kínában is nagy figyelmet szenteltek egy-egy csillag visszatérésének,⁶⁵ minthogy egy év elteltét jelezték, azaz új éves ciklus kezdetét jelölték, ez a napnév azonban a régi Kínában nem jelölt ünnepnapot.⁶⁶

Ez a feljegyzés nem a kínai történetírók egy eseményre vonatkozó formájában íródott, minthogy a napot a kérdéses hónapon belül csak a sorszáma jelzi; rendszeres ünnepnek inkább a változás látszik, az illető napnak az egész évben elfoglalt helye alapján. A napnak a neve mint idegen, népi eredetű jelenség és ünnep szintén nem mutatható ki, minthogy szerepel szemmel láthatóan idegen szó is a szövegben, mégpedig a "tigris" jelentésű — a fő oka annak, ha mindeztől erre a szövegre egyáltalán hivatkoztak —, s ez különféle irányokba mutat, de egyik irányban sem jegyezték fel a kérdéses napot ünnep gyanánt. Nevezetesen, a tigrisbőr leírására használt szó Nancsao legmagasabbrangú hivatalnokainál Tibet elismerésének és jutalmának a leírásakor a *po-lo* (*puâ-lâ*⁶⁷) olvasható,⁶⁸

⁶² Kína "négy égtáj szerinti" különféle barbárjaival szemben tanúsított bölcs viselkedéséről, amely tipikus tárgya a kínai történeti feljegyzéseknek, lásd: *Szin T'ang-su*, CCXXII, *hia*, 1579b.

⁶³ 925-ben, amikor *Ta Cs'ang-ho* királyság Cseng Min nevű uralkodója (910-926) feleséget kért Kínától, és megkapta Hou T'ang (Kései T'ang) *Csuang-cung* nevű császáranak lányát: CCTK, X. kötet, 8950. Sze-ma Kuang még hozzáteszi: "Cs'ang-ho azonos a T'ang-kori Nancsaóval", amikor kommentálja a feljegyzést a *Wu-tai-hui-jao* alapján; dicséri a *Ta Cs'ang-ho*-beli magasrangú hivatalnokok stílusát, akik valamiféle vastag papírra írtak, amely olyan erős volt, mint a bőr. (Vö. Backus 1981, 161.)

⁶⁴ Vö. Morohashi 1960 V, 5437, No. 13837.

⁶⁵ Egy homályos anekdota egy másik ilyen nevű ünnepet is emleget (*Szing-hui cie*), csakhogy ez a 6. hó 25. napján volt, s a korai időkben a Han-korban, anélkül, hogy megemlítenék a feljegyzések, hogy milyen csillag "tért vissza" azon a napon. A történetet ugyanabból a tartományból, a *Jün-nan t'ung-cse* alapján idézik, azaz a későbbi Nancsao területe is lehet: *C'e-hai* 948, 636a.

⁶⁶ Amint ez olvasható már a Han-dinasztia "Hónapos előírásai"-ban: *Jüe-ling*, IV, vö. Couvreur, I, 407. Az elmúlt év utolsó havi előírásai között, az új év kezdetén esedékes mezőgazdasági munkák idején, úgy látszik, a "csillag visszatérése" csak általánosságban szerepel. A "Csillag (vagy csillagok)" visszatérését az ünnep nevében szereplő *hui* írásjegy helyett a járás ideáját is rejtő, hasonló kiejtésű írásjeggyel írja Morohashi 1960, V, 5437, No. 13837/89-91.

⁶⁷ Legálábbis Karlgren 1929 szerint.

és általában — legalább, amennyire a kínai feljegyzésekből kiderül — nem tibeti szó, hanem a *bars* türk szó (esetleg iráni eredetű türk szó) átírása.⁶⁹ A türkök és ujjúrok azonban korrekt kínai datálást használtak írott forrásaikban, legalábbis Nancsao alapításától kezdve, népi naptáruk ellenére is, amely felhasználta bizonyos csillagok égi mozgását.⁷⁰

A költemények tartalmát tekintve, téli jelenet helyett — kínai naptár szerint ugyanis a 12. hónapban ezt várhatnánk — tavaszi benyomást sugalló képpel találkozunk a versben. Ezt Nancsao hódítás után kialakult új regionális éghajlatának is tulajdoníthatnánk, amikor ugyanis az éghajlati eltérések problémákat jelentettek a hónapok neveinek (számainak) a leírásában, a növények "érése" tekintetében, mint látjuk a *Man-su* VII. fejezetében, bizonyos vidékek termékeire hivatkozva. Ezek szerint igazat adhatunk a kínai feljegyzéseknek, amelyek "csekély különbség"-ről beszélnek Nancsaóban a kínai éves rend elvárásaihoz képest (s valószínűleg ez tükröződik a leírások feljegyzéseiben is).

Végül is szövegünk fontosságát és érvényességi szféráját az állítólagos szerzők és a szövegben említett színhelyek alapján állapíthatjuk meg.

A megjelölt napon kirándultak "a Széltől Védelmező Toronyhoz (*Pi-feng-t'ai*), (és) a főminiszter (*C'ing-p'ing-kuan*)⁷¹ arra köteleztetett (*ming*), hogy költeményeket írjon (*fu-si*). (Először azonban) a *P'iao-szin* ("király") írt egy költeményt (*si*): "San-cs'an Torony, amely véd a széltől..."

Az itt névként álló *P'iao-szin* P'iao ország (Pju királyság Észak-Burmában) királyának a címe, akinek országát meghódította Nancsao 802-ben, miután már fél évszázada uralkodó szerepe volt régiójában. A címet Nancsao uralkodói

⁶⁸ Lásd az idevágó passzusokat a *Man-su* VIII. fejezetében, amely Nancsao hagyományos öltözékét írja le: MSCC, 208-209; MSCC, 216. (Nancsao állatvilágáról, arról is szólva, hogy ez az állat már létezett, vagy legalábbis ezen a néven már szerepelt ebben a korban. A *Man-su*-nak ez utóbbi passzusát a szövegbeli részletekkel együtt találjuk a TPKK-ban.) — Herbert Franke, aki magánlevelében számos kérdést vagy javítást küldött, úgy véli, hogy nem a török szót írja le a két kínai írásjegy, hanem valamely sino-thai vagy tibeto-birmán stb. szó szótagjait; a szerzőnek is vannak kétségei, mert a kéttagú kínai átírást több délvidéki helynév kínai nevében is megtalálhatjuk, az eredeti szó azonban nem került elő. Herbert Franke hívta fel e cikk szerzőjének figyelmét a *Jü-k'i-p'ien* fennmaradt példányára is, amelynek alapján az eredeti kommentárok is előkerültek.

⁶⁹ Vö. Clauson 1972, 368: "*bars* igen korai iráni jövevényszó, de bizonytalan, hogy melyik iráni nyelvből való. Helyesen "leopárd", a törökben azonban nyilvánvalóan más nagy macskafélt is jelenthetett". "...Használják a *ping*, azaz a 10 "törzs" 3. elemére is, a tizenkét "ág" 3. elemére, a *jin-re* is...". "Tigris" a jelentése a *yoibars* formában stb. Vö. *Drevnyetyjurkskij slovar*, 1969, 84, *bars* I... — A "tigris" (*hu*) jelentést a TPKK kommentárja is bizonyítja.

⁷⁰ Vö. Bazin 1972, 239, 274 stb., ahol a dátumok részletes analizisével is találkozunk; II. fejezet: "Egy Pleiade-naptár alkalmazása", amelyre a török népek még az elmúlt évszázadokban is emlékeztek. — A TPKK fenti szövegéről érvként Nancsao népessége és a türkök etnikus viszonyára, legalábbis ami a népesség egy részét illeti: Hiang Ta 1957, 177-178.

⁷¹ Nancsao udvarában a legmagasabb és legismertebb cím, a "tisza és békés" hivatalnokok neve a kommentárokból: *c'e-cs'en* "tudós alattvaló/miniszter".

mind felvették 808-tól kezdve,⁷² s Nancsao királyait, ha magukban szerepelnek, ilyen néven emlegetik a kínai feljegyzések.⁷³ Ettől az időtől kezdve "Pju ura" vagy Nancsao királya új nyári rezidenciát is épített — a főváros, *Ta-li* határain kívül —, *San-cs'an* nevűt (K'unming szomszédságában, a mai Jünnan tartományban). *P'ao-szin* költeményének kifejezései (*jüan, cs'ang*) "én (uralkodó) és te (alattvalóm/miniszterem)",⁷⁴ azt is mutatja, hogy ezekben a passzusokban a királyi szféráról és időjárásáról van szó, úgyhogy fontos mozzanatra és eseményre kell utalnia.

A királyi kirándulásnak már csak ezért is tavaszi nézelődés — "égnézés", mint kiderül — lehetett a célja, tigris-vadászattal összekötve, amint magyarázhatjuk az egyik terminussal, valószínűleg a TPKK összeállítója által félreértett szóval, a *csen-tan*-nal. A TPKK kommentárja bizonyára téved, amikor azt állítja, "a *T'ien-ce* a császár", vagyis Kína császára; nem illeszthető a sorba, ahol a király (*P'iao-szin*) így szól: "minthogy én *csen-tan*-ban lakozom (*kü*)"... Nos, Nancsao királyi rezidenciáján tartózkodva a beszélő nincs Kínában. Mindez nem világosabb akkor sem, ha "Kína" nevének jelképes interpretációját vesszük tekintetbe, minthogy buddhista szóhasználat szerint Kínának e neve, talán *Cinastan*, különböző (későbbi) kézikönyvek ajánlata lehet.⁷⁵

Arra emlékezve, hogy a tavaszi ünnepek Nancsaoiban kapcsolatba kerülhetnek a "hamis", tehát az ekkorra már időszerűtlenné vált Újév ünnepségével — ezt itt *szui-tan*-nak írják, "az Év Hajnala", lásd 38. jegyzetünket —, itt a "*cs'en* hajnala" interpretációt is javasolhatnánk, hasonló jelentéssel. Ebben a formában *csen* "mennydörgés"-t jelenthet, ahol az írásjegy a régi kor tudós "etimológiájával" szerepel (*cs'en*, az Antarest tartalmazó Skorpió csillagkép egy része, amelyet reggeltájt figyelnek meg, *csen* "reggel" írásjegyéből ítélve; nappal egyidejű (heliakus) kelése jelzi a földműves munka kezdetét tavasszal, a *nung* "mezőgazdaság" stb. írásjegy értelmében,⁷⁶ amely már jelentés nélküli Ág-jellé vált az idők folyamán ("sárkány" az állatövi ciklusban) a Han-korra. A *jü* "eső" jelzéssel együtt fordul elő a *csen* "mennydörgés" terminusban, ami úgy is magyarázható, hogy vi-

⁷² Vö. Backus 1981, 101-103.

⁷³ Cseng Min-t, *Ta-cs'ang-ho* uralkodóját egyszerűen *P'iao-szin*-nek nevezték 924-ben (vö. 63. jegyzetünkkel).

⁷⁴ Ezek a terminusok, amelyek Nancsao nyelvének szavaiként szerepelnek a hivatalos kínai feljegyzésekben is, a TPKK kommentárjai szerint *csen* ("én, a császár") és *k'ing* ("magasrangú/hivatalnok") kínai írásjegyekkel írhatók le.

⁷⁵ Vö. Morohashi 1960, V, 5096-5097, No. 13061/111, *Cse-na* "Kína"; *C'e-hai* 1948, 598d, *Cse-na*; 1554e: *csen-tan*.

⁷⁶ Lásd érveinket e hagyomány társadalomtörténeti, azaz mezőgazdasági jellege mellett: Ecse-dy 1981, 267-270, különösen 268, 11. jegyzet, és *A kínai állam kezdetei*, Budapest 1977, III: "*Sen-nung* piaca".

haros esők jelzik a tavaszt;⁷⁷ a *Suo-wen* szótár azonban kifejezetten azonosítja a *cs'en* és *csen* kifejezést.⁷⁸ Egyébként a főminiszter költeménye is említi az év végét (utolsó estjét).⁷⁹

A Han-kori filológia vagy legalább írástudói gyakorlat ilyen meglepő emléke egy némely más figyelemreméltó archaizmusra is felhívja a figyelmet e késő T'ang-kori szövegben (vagy talán valamivel később is írhatták). Az említett helynevek nyilvánvalóan: mintha a toronyból látnák, bár koránt sincsenek annyira közel *San-cs'an*-hoz — mind "ország"-ként szerepelnek a kommentárookban, akár csak a korai Han-koriakban, vagy a még korábbi időkben. *Teng-jü*e a kommentár szerint "egy szomszédos ország neve", ez azonban soha nem volt "ország"; *Jü*e csak valamely déli helyre (és népességre) vonatkozhat, Teng pedig Kuangszai tartományban fordul elő (*Teng-csou*) a T'ang-korszakban.⁸⁰ S a másik állítólagos ország, *Lung-tung*,⁸¹ már a Han-korban kínai adminisztráció részese lett (később más írásjegyekkel is *Lung-tung*-nak írták), és megszűnt ilyen néven létezni még a T'ang-kor előtt; újra felállították — Han-kori nevén —, de csak Nancso uralma alatt és területén.⁸² Továbbá, a "szélfogó torony" (*Pi-feng-t'ai* "Szél ellen védelemző torony") szintén egy Han-kori szépségre utal, akinek egy ilyen tornyot ajánlódzkodtak, amikor ágyas lett belőle, sőt később még császárné is; családneve

⁷⁷ Vö. Po Hu T'ung, II., 1952; IX: "Az öt elem", 433; lásd még Tjan Tjoe Som 1952, 433. — A *csen-tan* a legkorábbi időktől kezdve a keleti égtájához kötődik, vö. Morohashi 1960, XII. 12650, No. 42300/70.

⁷⁸ A *Po-hu-t'ung* szerint, lásd fentebb, az i.sz. első századtól kezdve, s azt mondja a *Suo-wen* is (XIV.B.311) a *csen* címszóról, hogy azonos a másik hasonló ejtésűvel, amely a 3. hónap (ra vonatkozik): arra az időre, amikor a ragyogó (*jang*) levegő elmozdul és a menydörgés (*lei-csen*) ösztönzi a népet a mezőgazdaságra (*nung*). A következő címszó, a *zsü* "(érezni a szégyen(t))" stb. (uo.), mert ez jelenti a *cs'en* "megszegését", amit úgy magyaráznak, hogy "elszalasztja az (ember) a szántásra való időt", minthogy a *cs'en* a "mezőgazdaság ideje". A *csen* esővel is identifikált írásjegye azonban "a menydörgés (hangját hallatja)", s a tavasz fenti jelentése nem szerepel a címszóban, lásd *Suo-wen*, XI.B, 241a. Ebből a következtetlenségből, amely nem az egyetlen ebben a szótárban, úgy ítéltük, hogy az eső nélküli *cs'en* formáját tekinthetjük eredetinek, bár elfelejtették értelmét az idők folyamán.

⁷⁹ A *Jüe-ling* "Hónapos előírások" szerint, lásd 66. jegyzetünket, a "Csillag(ok) visszatérése" a *szui-tan*-ra is vonatkozik, azaz Újév hajnalára, bár némi sajtóhibával; azonban minden bizonnyal alkalmatlannak véli a vizsgált tevékenységre az Újév napját a tavasz közepén. — Természetesen Újév hajnala számos más formában is kifejezésre jutott, noha némelyikük tartalmazza a *tan* "hajnal" szót, valamint a *szui-tan*-t, amit láthatóan alternatív módon használtak, váltakozva a *szui-cs'en*-nel is ("az év *cs'en*-je"), vö. Morohashi 1960, VI, 6427, No.16326/102, *szui-tan*.

⁸⁰ Vö. Morohashi 1960, IX, 10345, No. 32340/30 *Teng-csou*: *Csung-kuo ku-kin ti-ming ta-c'e-tien* 1934, 1354b.

⁸¹ A *tung* írásjegyet írták sajtóhibával is.

⁸² Lásd *Csung-kuo ku-kin ti-ming ta-c'e-tien* 1934, 384; T'ang-uralom alatt ezt *Jao-csou*-nak hívták, lásd uo., 819c.

Csao volt,⁸³ hasonlóan — véletlenül, mint az kiderül — Csao Su-ta főminiszterhez, aki a másik említett verset írta.

A verseket ötszótagos verssorokban írták, alighanem *xaxa* rímszerkezetet véve célba; nem nagy költői tehetségre vallanak. *P'iao-szin* költeménye így hangzik:

"*San-cs'an* Tornya, Széltől Védelő! Amerre csak a szem (ellát), (az ember) *Teng-jüe*-re néz!
Jaj! (Mind) régen, (mind) most,
Mint rendesen, köd (fedi) a holdat.
Mínhogy én (itt) vagyok *cs'en* hajnalán,
Támogatom és védelmezem (mind) a kemény kötéseket,
A régi könyveket és a felsőbbrendű fordulását (a szerencsének),
(S mégis) nyomorúságban tekintek fel a hűsége és igazságra.
Észerevéltlenül, az év így (ér el) az (utolsó) estéhez,
Én pedig nagyon is megatottan (várok) a Csillag Visszatérésének
Ünnepére,
Fiaink és nagyiaink (így) lesznek képesek az utókorra hagyni (ezt az érzést)".

A főminiszter, Csao Su-ta pedig így írt:

"A Tan szekere megvéd a Csillag Visszatérése (ünnepén),
A tigris (*po-lo*) és a vadló⁸⁴ gyanús(an) kegyetlenek.
A folyó széles, a jég alig áll össze,
A föld meleg, a szilva ideje előtt virágozik.
Rendeleteket hirdettek ki, hogy a nép⁸⁵ (éljen) harmóniában,
Javit felajánlva, (amikor) Lungtungba jön,
Nem csupán most kívánva jelen lenni,
(Hanem) ezer évig indulva kirándulásra a toronyhoz."

⁸³ Egy alacsony származású lányról mesélik, hogy úgy táncolt, mint egy "repülő fecske": Csao Fei-zen ("Csao repülő fecskéje"), neki ajándékoztak ilyen tornyot, valószínűleg a főváros, Cs'angan közelében, s Han Wu-ti (i.e. 140-87) építette ezt bizonyos hagyományok szerint: vö. Morohashi 1960, XI, 11737, No. 39163/69, *Pi-feng-t'ai*. Volt azonban ugyanilyen nevű ágyas is, szélre érzékeny, akit így "védelmeztek"; ez Han Cs'eng-ti császár (i.e. 32-7) és Han Ai-ti császár (i.e. 6-2) kegyencnöje volt, lásd *Han-su* 1958, XCVIII, *hia*, 1198a-1202a, különösen 1098a.

⁸⁴ Az e passzushoz fűzött kommentárokból megtudhatjuk, hogy a *po-lo* szó jelentése "tigris", a *k'un-jung* pedig "vad lovakat" (*je-ma*) jelent, eredetükről azonban nem esik szó. Ezenfelül azt olvashatjuk, hogy hajdanában a *p'iao-szin* idejárt vadlovat és tigrist lőni.

⁸⁵ *Li-zsou* "vulgáris és lágy", amit úgy kommentálnak, mint a *po-szing* "száz nemzetség", vagyis "köznép" megfelelőjét.

Természetesen ezt az értelmezést világosabbá és részletesebbé tehetnék a további, részleteket tisztázó kutatások, újabb források stb. Ami a történelmi háttérrel illeti, Buddha nyomainak említése: a Tan szekere stb. hozzájárulhat a IX. századi datáláshoz, talán annak is a végére utalva, vagy még későbbi időre,⁸⁶ akárcsak a *P'iao-szin* "király" cím. A főminiszter *Csao* neve jól ismert családnév (nemzetségnév) Nancsaóban, magasrangú hivatalnokok és miniszterek neve, némelyikük diplomáciai küldetésben Kínába is eljutott.⁸⁷ De sem a király, sem főminisztere nem tűnik fel a történelmi feljegyzésekben; s ez megerősítheti a fenti passzusok folklorisztikus vagy félig-meddig folklor-jellegű benyomását, azaz lényegében rituális tartalmukat.

Naptár-történetünk szempontjából az idézett mondatok 12 hónapos évre utalnak, amely nem egyidejű a kínai csaszári évvel, legalábbis az i.e. II. századtól (vö. 51. jegyzetünkkel): a 12. hónap tavaszra esik. Éppen ennek a 16. napján van a kitüntetett reggel, amikor a "Csillag Visszatérése", azaz a feltűnő vagy fontos csillag megjelenése esik. Ennek a hajnalnak az írott formájából ítélve,⁸⁸ amely kirándulással jár abból a célból, hogy az eget nézzék stb. — legalábbis Nancsaóban —, egy régi Antares-kultuszban gyökerezhet; a falusi nép számára ez határozhatta meg az év kezdetét, még egy ettől eltérő hivatalos naptár idején is, akárcsak a régi Kínában. Természetesen az év beosztását kölcsönözhatték például Kínától is anélkül, hogy megváltoztatták volna az évszakok természetes rendjét,⁸⁹ amely magában foglalta a természetes évkezdetet is. (A két hétig tartó szertartás, amely hagyományosan évkezdőnek számított Kínában már régóta, lehetőségessé teszi, hogy az "első hónap" a mezőgazdasági év valódi első hónapja legyen.)⁹⁰

⁸⁶ Vö. Backus 1981, 159-160.

⁸⁷ Például 878-ban, amikor *Csao Cung-csen* kínai hercegnőt kért uralkodója számára, vö. CCTK 1954, IX. köt., 8204, 8209.

⁸⁸ Miután megtaláltuk a részletek összefüggését, és úgy véljük, hogy ilyen sok különlegesség a fenti költeményekben egyedül erre a szövegre vonatkozik, nem csodálkozhatnánk, ha a *Csen-tan*-ról szóló kommentárok (lásd 77-78. jegyzeteinket) felelősek lennének a *Csen-tan*-ra vonatkozó kínai hamis információkért is.

⁸⁹ Mint például a törkök, akik "(tavaszi) zöldülés" szerint számították az éveket, mégis megtanulták a kínai naptárkészítés módszereit. Helyesen használták a kínai naptári számításokat, miközben az évszakok megjelölésére megtartották régi módszereiket, vö. Bazin 1972, 219 (a régi türk évszámításról), 239 (a régi típusú évszakokról).

⁹⁰ Mint ahogy fentebb említettük, úgy látszik, az Antares heliakus, azaz a Nappal egyidejű kelése jelentette a tavasz kezdetét Kínában; erre vallanak az első írásjegyek is, amelyek már legalább az i.e. II. évezred utolsó évszázadaiban használatosak voltak. Amikor a tavaszi (és őszi) napéjegyenlőség vált az idő-megjelölés meghatározó pontjává, valószínűleg kísérletet tettek, hogy összhangba kerüljenek az Antares "visszakerülésének" időpontjával. Minthogy azonban az állatövi jegyek lászólagos mozgásának, köztük az Antarest is magába foglaló Skorpiónak az elmozdulása következtében a Csillag a tavaszi napéjegyenlőség után kezdett visszatérni, mind később tűnt fel. Ebben az esetben egy hónap késés egy évezredet (de inkább két évezredet) jelenthetett; és a

Csao Su-ta miniszter családneve mutatja azt a helyet és irányt, amelyre a feltételezhető korai kapcsolatok vonatkozhatnak Jünnan államai és Kína között. A *Csao* nemzetségnevet ugyanis a kínaiak számos "déli barbár" népességnek adományozták — vagy azok vették fel tekintély céljából — a későbbi Nancsao területén a Han-kortól kezdve: a kínai források írástudóknak jegyzik fel őket, és ez valószínűleg a kínai írás ismeretét jelzi.⁹¹ Végül, a kínai forrásokban bizonyos déli barbár "országok" szerepelnek, és olyan értelmű feljegyzésekkel együtt, amelyek szerint ebben vagy abban a hónapban kezdték az évet, s e hónapok ilyen vagy olyan (sor-)számúak.⁹² Ilyen feljegyzés maradt fenn azokról az "országok"-ról is, amelyekben az uralkodó nemzetséget *Csao*-nak nevezték; vagy legalábbis ez a nemzetség alighanem domináns volt a többi arisztokrata nemzetség között, *Jang*, *Li* vagy *Tung* kínai családnevekkel jelölve őket, azon a területen, amelyet *Szi Csao* "Nyugati *Csao*"-nak neveztek (vagy "Csao Nyugaton", azaz "Kínától nyugatra").⁹³

A *Szi Csao*-ra vonatkozó passzusok a szorosabb értelemben vett Nancsao története után a *Szin T'ang-su* lapjain található, míg másutt — azaz korábban — külön országgént jegyezték fel. Leírása közvetlenül a burmai területek története után található, mindenekelőtt *P'iao* (Pju) története után, amelynek a meghódítása Nancsao uralkodójának fenti *P'iao-szin* címében látható: *P'iao* királya. Feltételezhetjük, hogy *Szi Csao*-t azok között az "országok" között írhatták le, amelyek csak *P'iao* után kerülhettek Nancsao fennhatósága alá, azaz a IX. század kezdete után. *Szi Csao* "déli barbárjai" (*man*) egy másik déli barbártól, azaz *man*-tól délre éltek: a *Tung Szie*, azaz *Keleti Szie* délvidékén, osztozva *Szi Csao* szokásaiban és törzsneveiben (nemzetségneveiben) is. *Szi Csao*-tól keletre éltek a keleti barbárok (*ji*), és nyugatra azok, akik *K'unming*-hoz tartoztak; ettől délnyugatra ír-

---

rendszeres csillagászati megfigyelések valóban legalább egy évezreddel később kezdődtek, az i.e. első évezred közepe táján (lásd 76. jegyzetünket). Ez lehet az oka annak, hogy a hideg étel és a tiszta verőfény tavaszi ünnepe (*Han-si* és *C'ing-ming*) nem volt független dátum, hanem olyan ünnepnapokat jeleztek, amelyek körülbelül két héttel követték a "tavasz közepét" (kulminálását), amint ezt összegezi a *Huai-nan-ce* című filozófiai munka (lásd erről 49. jegyzetünket). Természetesen a (Csou-kori) udvari ceremónia, amely két hétig tartott, ekkor is, valamint a császárkori Újév után is, a Hold fázisaiban talált magyarázatra, minthogy a Hold-mozgások szolgálták tájékozódási pontokul a Nap évi visszatérésének alkamával, a luni-szoláris hivatalos naptár használata idején is, évezredekig.

⁹¹ Lásd Backus 1981, 20, 50, 55.

⁹² Például a trópusi éghajlatú, messze déli *Lin-ji* államban, amelynek valamiféle írása is volt, és Kínával is kapcsolatba került, a 11. hónapban kezdődött az év (ez volt az első hónap *csen-jüe*). Vagy "Az asszonyok keleti országa" *Tung-nü-kuo*, azaz a keleti "Nő-ország", amelyben állítólag sino-tibeti eredetű nyugati *kiang* népesség élt, és amelynek indiai kapcsolatai voltak, az évet a 12. hónapban kezdte: az évkezdet (*szui-sou*) a tizenkettedik hónapban volt, vö. KTS, CXCVII. fej.

⁹³ Vö. STS, CCXXII B. fej. 1576a; ez az egyetlen feljegyzés, amelyben naptári dátum is található, mint azt említjük alább.

ják le a *Szi-er-ho* (Nyugati Er Folyó)-t.⁹⁴ *Szi Csao* lakóinak "városuk (*Cs'eng-kuo*) és írásuk (*wen-ce*) volt, jól ismerték a *jin-jang* (elvét) és a naptári számításokat (*li-su*). *Je-lang*-tól és *Tien-cs'e*-től nyugatra mindenki *Csuang K'iao* leszármazottja volt."⁹⁵ (Ami termékeiket illeti,) "van rizsük (*tao*), búzájuk, kölesük, borsójuk (*t'ou*), selymekenderük (*sze-ma*), mogyoróhagymájuk, *li*-bozótjuk, őszibarackjuk és szilvájuk. (Ott) a 12. hónap szolgál évkezdőül (*szui-sou*)"... "Az első hónapban (*cseng-jüe*) selyemhernyók (születnek, nőnek fel stb.), a második hónapban (*er-jüe*) (minden) érik..." Ilyenformán *Szi Csao*-ról, amely állítólag kínai eredetű s legalább őrzi a kínai kultúra egynemely örökségét, beleértve az írást is — feltehetőleg a kínai írást —, valamiféle naptári számításokat jegyeztek fel vagy legalább az alapvető ismeretüket, amely a *jin* és *jang* alapelveivel látszik nyilvánvalónak. (Periférikus kínai naptári tapasztalatokat tulajdonít Nancsaónak a T'ai-ho felirat, vö. 22-23. jegyzetünkkel.) Ezenfelül *Szi Csao*-ban tizenkéthónapos naptár volt, amely nem egyidejű Kína hivatalos évével, mert ott az Újévet a 12. hónapban tartották, és nem feltétlenül a hó első napján. Ezenkívül a feljegyzés nem ad értesítést az említett hónap viszonyáról Kínához, tehát formailag a kínai év utolsó hónapja is lehet, a következő passzusból ugyanis megtudhatjuk, hogy *Szi Csao* évének később kellett kezdődnie. A "selyemhernyó hava" a 4. holdhónap volt (április-május) — Kínában a legmodernebb időkig —, *Szi Csao*-ban azonban ez az első hónapnak felel meg; a 2. hónap pedig nyáridőt jelent *Szi Csao*-ban, alighanem a helyi időjárás és az ezzel kapcsolatos mezőgazdaság vagy ilyen hagyomány értelmében. Következésképpen Nancsao új alattvalója *Csao* nemzetségből eredeztethető, s ő például *Szi Csao*-ból származott; magasrangú hivatalnok lett Nancsaóban, s még költeményt is írhatott, olyat, amelyet *Csao Su-ta* is írt. Képviselhette azt a hagyományt, amely az e tanulmányban elemzett két költeményben rejlik, utalással egy régi és népi kínai Antares-kultuszra is. A *T'ai-p'ing-kuang-ki* említett passzusai ezért kapcsolatot jelenthetnek a Han-kor éves hagyományai és Nancsao területén fennmaradt emlékei között, például a *naszi* népesség között, annak ellenére, hogy a feljegyzések szerint Nancsao udvara hivatalosan elfogadta a "kínai naptár"-t.

Nancsao területének kulturális kontinuitása a korai Han-kor óta (vagy lehet, hogy a Csou-időktől kezdve), mint ahogy a naptártörténet fenti viszontagságai nyomjelző elemekként mutatják, olyan részleteket is tartalmazhatnak, amelyek Nancsao történetének újragondolására hívnak fel. Nem csupán az adott földrajzi

---

⁹⁴ Lásd Nancsao térképvezérlőit, Backus 1981, 53, 61.

⁹⁵ Csou-kori generálisa a déli Cs'u államból származott és i.e. IV. századi hadjáratai során hódította meg ezt a területet; első uralkodója is ő lett, mielőtt a kínai birodalom részévé vált (a Han-korban), vö. Backus 1981, 4.

egységet és ökológiai szféráját érdemes egybevetni frott történelmével,⁹⁶ hanem például a terület etnikai történetét kell egynél több kínai dinasztia történetére kiterjeszteni, vagy például a T'ang-kori Kína (és tibeti szomszédja) egynél több államalakulatára és társadalomszervezeti egységére. A Csou-civilizáció tanulsága és kihívása alapján ugyanis Nancsao népeit vagy őseiket meghódíthatták a *hiungnu*-k a Han-kor folyamán, s lovasnomád uralom alatt élhettek vagy legalább hatásuk alatt egy ideig, az ő gazdasági-kulturális hatásukat is örizve. Ezek a déli barbárok például megtanulhatták a kínai nyelvet és írást — és más kulturális értékeket is — azoktól a kínai hivatalnokoktól, akik közöttük tartózkodtak; s ezeket az "országokat" a kínai történetírók olyan formulákkal írhatták le, amelyeket először a *hiungnu*-kra alkalmaztak.⁹⁷ Később *Szi Csao* szomszédai, *K'unming* vagy *K'unmi* lakói nomád pásztorok gyanánt jelennek meg a kínai történetírókban, s úgy élnek, mint a türkök — lehet, hogy a nyelvi közelségükben is, ami talán olyan nyelvi kölcsönzésekben is tükröződik, mint a fenti költeményekben a *bars* (*po-lo*) —, bár a közhelyek, elsősorban a *hiungnu*-kra és örököseikre vonatkoznak, és kísértének az egész kínai történetírás folyamán.⁹⁸ A *K'unmi* népeségre vonatkozó hagyományban, a *T'ung-tien*-ben — talán T'ang-kor előtti vagy éppenséggel csak Nancsao előtti hagyományt tükrözve (lásd 57. jegyzetünket) — azt olvassuk, hogy "szokásaik hasonlítanak a türkökéhez, de országuk alapvetően (azaz: eredetileg) testvéri viszonyban van a *hiungnu*-kkal"⁹⁹.

Végő soron tehát Nancsao népe és területe "Kína és a sziyeppe között" elterülő történeti és politikai szféra, nép és ország gyanánt is tanulmányozható, ez azonban más tanulmány és kutatás tárgya.¹⁰⁰

⁹⁶ Ezt a módszert alkalmazta — jobb híján, alapvetően néprajzi kutatásainak alapját vázolván — például Rock 1947. Meggyőződen tiszteletreméltó munkája azonban az általános áttekintés nehézségeit is tükrözi, a kidolgozott részletek híján; erre tettünk kísérletet ebben a dolgozatban.

⁹⁷ Vö. Chavannes 1905, 525-526; itt olvashatunk azokról a barbárokról, akiket *hiungnu* eredetűeknek állítanak, vagy azoknak az őseiről, akik a *hiungnu*-k szolgái voltak Kanszu tartományban; vagy, 523-524, azokról a barbárokról, akiknek a nyelve a *kiang*-okéval rokon, és akik a nyugati barbárokkal: *hu*-kkal elvegyülten éltek, otthon azonban a saját nyelvüket használták stb.

⁹⁸ Vö. STS, CCXXII B, 1575a; Hiang Ta (lásd 75. jegyzetünket) hivatkozik erre a feljegyzésre, Nancsao és a *r'u-küe*-türk kapcsolatok vagy rokonság jelét látja benne, amikor Nancsao népességének etnikus összetételét próbálja meg tárgyalni. Nyilvánvalóan túlhangsúlyozza az eredeti etnikus összetevők nomád eredetét (mint rendszeren, minden *ti* nevű népességet a kínaiaktól idegennek és nomádnak tart, stb.).

⁹⁹ Vö. *Tung-tien*, CLXXXVII. fej. 19b.

¹⁰⁰ Tervezett tanulmányunkban: *Archaikus állam Kína és a sziyeppe között: Nancsao*.

BIBLIOGRÁFIA

- Backus 1981 — Ch. Backus, *The Nan-chao Kingdom and T'ang China's South-western Frontier: Cambridge Studies in Chinese History, Literature and Institutions*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- Bazin 1972 (-1974) — L. Bazin, *Les calendriers turcs anciens et médiévaux*. Paris, 1972 — Université de Lille III, 1974.
- Bodde 1975 — D. Bodde, *Festivals in Classical China. New Year and Other Annual Observances During the Han Dynasty, 206 B.C.-A.D. 220*. The Chinese University of Hong Kong, 1975, Princeton University Press.
- Ce-hai — *Ce-hai*, Csung-hua su-kü, Sanghaj, 1948.
- Chavannes 1900 — E. Chavannes, Une inscription du royaume de Nan-tchao: *JA*, Neuvième série, tome XVI (Novembre-Décembre).
- Chavannes 1905 — E. Chavannes, Les pays d'Occident d'après le Wei liou: *TP*, Série II, Vol. VI.
- Clauson 1972 — G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, Clarendon Press.
- Co-csuan — J. Legge, *The Tch'un Ts'ew with the Tso Chuen (1885): The Chinese Classics V*, Hong Kong 1960, Hong Kong University Press.
- Couvreur — S. Couvreur, *Tch'ouen Ts'iou et Tso Tchouan. La Chronique de la principauté de Lou. Les humanités d'Extrême-Orient*. Cathasia, Série Culturelle des Hautes Études de Tien-tsin. Paris, 1951².
- Coblin 1979 — W. South Coblin, A New Study of the Pai-lang Songs: *C'ing-hua Hüe-pao (The Tsing Hua Journal of Chinese Studies, T'aipei)* XII, N.S. I-II.
- Csung-kuo ku-kin ti-ming... 1933 — *Csung-kuo ku-kin ti-ming ta-c'e-tien*, Sang-wu jin-su-kuan, Sanghaj.
- Doré 1970 — H. Doré, *Manuel des superstitions ou petit indicateur des superstitions des plus communes en Chine*. Paris — Hong Kong, Centre de Publication de l'U.E.R. Extrême Orient.
- Drevnejurkskij slovar'*, 1969 — *Drevnejurkskij slovar'*, Izd. Nauka, Leningrad.
- Eberhard 1952 — W. Eberhard, *Chinese Festivals*. Henry Schuman, New York.
- Ecsedy 1965 — Hilda Ecsedy, Old Turkic Titles of Chinese Origin: *AOH XVIII*: 1-2, 83-91.
- Ecsedy 1968 — Hilda Ecsedy, Trade-and-war relations between the Turks and China in the second half of the 6th century: *AOH XXI*:3, 131-180 (Kereskedelem és háború a VI. századi türk-kínai kapcsolatokban, in: Ecsedy 1979, 78-164).
- Ecsedy 1978 — Hilda Ecsedy, On a few traces of ancient Sino-Tibetan contacts in the early Chinese mythic tradition: *Proceedings of the Csoma de Körös Memorial Symposium, held at Mátrafüred, Hungary, 24-30 September 1976*, ed. by L. Ligeti: *Bibliotheca Orientalis Hungarica XXIII*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 89-99.
- Ecsedy 1979 — *Nomádok és kereskedők Kína határain*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979.
- Ecsedy 1981 — Ildikó Ecsedy, Far Eastern sources on the history of the steppe region: *BEFEO LXIX*, 263-276.
- Ecsedy 1984 — Ildikó Ecsedy, Capitals and village communities at the beginning of China's history: *AOH XXXVIII*: 1-2, 7-31 (Főváros és faluközösség a kínai történelem kezdetén, 114-143. In: *Őstársadalom és ázsiai termelési mód* (2., bőv. kiadás). Szerk., Tőkei Ferenc. Elvek és Utak, Magvető, Budapest 1982.)
- Ecsedy 1984a — Ildikó Ecsedy, The New Year's Tree and other traces of ancient shamanistic cults in China. In: *Shamanism in Euroasia*. M. Hoppál (ed.), Part I-Part II: Forum 5. Edition Herodot, Göttingen, 107-121. (Az "Újév fája" és más Ósi samanisztikus kultuszok nyomai Kínában: *Keletkutató* 1986. tavasz, 4-15.)
- Ecsedy 1987 — Ecsedy Ildikó, *A kínai állam kezdetei*. Akadémiai Kiadó, Budapest (III. fejezet: "Változatok a teljességre: Csou, cs'eng, si"), 406 oldal.
- Haarh 1969 — E. Haarh, *The Yar-luñ Dynasty. A study with particular regard to the contribution by myths and legends to the history of ancient Tibet and the origin and nature of its kings*. G. E. C. Gad's Forlag, København.
- HHS 1958 — Fan Je, *Hou Han-su: Szo-jin po-na-pen er-si-sze si* III, Sang-wu jin-su-kuan, Peking.

- Hiang 1957 — Hiang Ta, *Nan-csao si lüe-lun (Nan-csao si sang zso-kan wen-t'i ti si-t'an): T'ang-tai Cs'ang-an jü szí-jü wen-ming*. Peking.
- Hiang 1979 — Hiang Ta, *T'ang-tai Cs'ang-an jü szí-jü wen-ming*. Seng-huo, Tu-su, Szin-cse szan-lien su-tien, Peking 1957 (1979²) 136-154.
- Hoang 1885 — P. Hoang, *De calendario sinico variae notionis. Calendarii sinici et europeï concordantia*, Zi-Ka-Wei, Shanghai.
- Hoang 1907 — P. Hoang, *Concordance des chronologies néoménique chinoise et européenne: Variété Sinologiques 29*, Chang-hai, Imprimerie de la Mission Catholique.
- HS 1958 — Pan Ku, *Han-su: Szo-jin po-na-pen er-si-sze si II*, Sang-wu jin-su-kuan, Peking.
- Huai-nan-ce 1954 — *Huai-nan-ce*, Kao Ju kommentárjaival: *Csu-ce ci-cseng VII.(1-377)*, Csung-hua su-kü, Peking.
- Jackson 1979 — A. Jackson, *Na-khi Religion. An Analytical Appraisal of the Na-khi Ritual Texts: Religion and Society 8*. Mouton Publishers, The Hague-Paris-New York.
- Jüe-ling — Couvreur, S., *Li Ki. Mémoires sur les bienséances et les cérémonies: Textes de la Chine. Les humanités d'Extrême-Orient. Série Culturelle des Hautes Etudes de Tien-tsin*. Cathasia, Paris 1950 (Librairie J. Brill, Leiden — Société d'Édition les Belles Lettres, Paris).
- KTS — Liu Hü 1958 — Liu Hü..., *Kiu T'ang-su: Szo-jin po-na pen er-si-sze si XII*, Sang-wu jin-su-kuan, Peking.
- Laufer 1913 — B. Laufer, *The Application of the Tibetan Sexagenary Cycle (With reference to P. Pelliot, Le cycle sexagenaire...): TP XIV*.
- Legge 1872(1960) — J. Legge, *The Ch'un Ts'ew with the Tso Chuen: The Chinese Classics V (1872)*, Hong Kong 1960².
- Man-su (MSCC) 1972 — Fan Cs'o, *Man-su (Man-su kiao-csu, 10 fejezet, Fu wu csung t'u szan fu, Kin-zen hiang kiao-ming kiao-csu: Kuo-hüé ming-csu csen-pen hui-k'an 1, Ting-wen su-kü, Tajpej)*.
- Marks 1978 — Th. A. Marks, *Nanchao and Tibet in South-Western China and Central Asia: The Tibet Journal*, 3.köt., No.4. (1978 tele).
- Maspero 1965 — H. Maspero, *La Chine antique*. Nouvelle édition: *Annales du Musée Guimet, Bibliothèque d'Études*, Tome soixante et onzième, Paris, Presses Universitaires de France (*Az ókori Kína*, Gondolat 1978, Csongor Barnabás ford.).
- Morohashi 1960 — Morohashi Tetsuji, *Dai kan wa jiten*, Dai-shūkan, Tokyo.
- Oei 1961 — G.P. Oei, *Data Paper 44*. South East Asia Program: *Book of the Southern Barbarians*. Transl. by G. H. Luce. Department of Far Eastern Studies, Cornell University, Ithaca, New York.
- Pelliot 1913 — P. Pelliot, *Le cycle sexagenaire dans la chronologie tibétaine: JAs*, Onzième série, tome I, 633-667.
- Pelliot 1953 — P. Pelliot, *Notes on Marco Polo I*. Ouvrage posthume publié sous les auspices de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres et avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique. Librairie Adrien Maisonneuve, Paris.
- Po Hu Tung 1952 — *Po Hu Tung. The Comprehensive Discussions in the White Tiger Hall*, ed. by Tjan Tjoe Som: *Sinica Leidensia VI*, E. J. Brill, Leiden, Vol. II.
- Rock 1947 — J. F. Rock, *The Ancient Na-khi Kingdom of Southwest China: Harvard-Yenching Institute Monograph Series IX, Vols. 1-2*, Cambridge Mass., Harvard Univ. Press.
- Rock 1963 — J. Rock, *The Life and Culture of the Na-khi Tribe of the China-Tibet Borderland: Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland*, Suppl. 2, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- Rahman 1948 — R. Rahman, *Remarks on the Sacrifice to Heaven of the ¹Na-²Tkhi and other Tribes in South-West China: Monumenta Serica XIII*, 395-408.
- SK 1958 — Sze-ma C'ien, *Si-ki: Szo-jin po-na-pen er-si-sze si I*, Sang-wu jin-su-kuan, Peking.
- Schuh 1974 — D. Schuh, *Grundzüge der tibetischen Kalenderrechnung: ZDMG, Supplement 11; Deutscher Orientalistentag von 1. bis 5. Oktober 1972 in Lübeck*. Forträge herausg. V. W. Voigt.
- Si-king 1950 — B. Karlgren, *The Book of Odes*. Museum of Far Eastern Antiquities. Stockholm.
- Sivin 1969 — N. Sivin, *Cosmos and Computation in Early Chinese Mathematical Astronomy: TP LV: 1-3*, 1-73.
- SS 1958 — Wei Cseng, *Szui-su: Szo-jin po-na-pen er-si-sze si IX*, Sang-wu jin-su-kuan, Peking.

-
- Stein 1962 — R. Stein, *La civilization Tibétaine: Collection SIGMA* dirigée par Henri Hierche 1. Dunod, Paris.
- Stott 1963 — W. Stott, The Expansion of the Nan-chao Kingdom between the Years A.D. 750-860 and the Causes that Lay behind as Shown in the T'ai-ho Inscription and the Man-shu: *TP L:1-3*.
- STS 1958 — Ou-jang Sziu — Szung K'i, *Szin T'ang-su: Szo-jin po-na-pen er-si-sze si XIII*, Sang-wu jin-su-kuan, Peking.
- T'ai-ho Inscription 1900 — E. Chavannes, Une inscription du Royaume de Nan-tchao: *JAs. XVI, Neuvième Série* (Novembre-Décembre 1900), 381-450 (3911-395).
- Suo-wen* [Han] Hü Sen, *Suo-wen kie-ce. Fu kien-ce*. Csung-hua su-kü, Peking, 1963.
- TCTK — Sze-ma Kuang, *Ce-cse t'ung-kien*, I-X. Ku-ci cs'u-pan-sö, Peking, 1956.
- THJ — Wang P'u stb., *T'ang-hui-jao* I-III. Csung-hua su-kü, Peking, 1957.²
- TPKK — Li Fang, *T'ai-ping kuang-ki* I-X. Csung-hua su-kü, Peking, 1971.
- T'ung-tien — Tu Ju (801), *T'ung-tien: Kiu-t'ung c'üan-su*, Kuan-wu-csai, 1901.
- Wen-szüan 1892 — Hu-k'o Szung-pen, *Ku-hiang-ko*, Sanghaj, 1892.

Tudomány és műfordítás

(Előadás, mely elhangzott az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának nyilvános ülésén, 1992. május 5-én.)

A nyelv- és irodalomtudományok, kiváltképpen pedig a filológia és az élő irodalom közötti kapcsolatok szövevényében van egy terület, amelynek jelentőségét még nem tárta fel kellő mértékben sem a kritika, sem az irodalomtörténet. Ez a terület a műfordítás-irodalom világa.

Kézikönyveinkben egyébként sok fontos megállapítást olvashatunk a műfordítás problematikájáról, vitás kérdéseinek elég nagy irodalma van, s mégis, igazi jelentősége valamiképpen elsikkad. Pedig fontosságáról is közhely-számba megy, hogy a jó műfordítás szerves része a nemzeti irodalomnak, már csak azért is, mert a nagy írók és költők sokszor kiváló fordítók, műfordítók is voltak, sőt, magától értődik az a megállapítás is, hogy világirodalomról mint szerves folyamatról a műfordítás-irodalom nélkül nem is beszélhetnénk. S mégis, ha kutatási eredményeket keresünk mondjuk a világirodalomnak ebből a szempontból való vizsgálata dolgában, érdekes módon csak szegényes vagy legfeljebb részleges eredményeket találunk, statisztikákat a legtöbb nyelvre lefordított művekről, egy-egy nemzeti irodalomnak valamely másikkal való kapcsolatairól, esetleg kölcsönhatásokról, átfogó munkát azonban nem találunk, sőt, még az elemi, adatszerű információk megszerzése is a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Azt kell tapasztalunk, hogy az irodalomtudomány és irodalomtörténet a fordítás — műfordítás ügyét esetlegesnek és mellékesnek kezeli, megalégszik néhány elhíresült fordításra való utalással, s legfeljebb néhány kivételes, letagadhatatlanul fontos esetben tér el ettől a szabálytól.

Régóta közismert az is, hogy olyan irodalmi műveltség számára, amely a világirodalom áramába később kapcsolódik be vagy egyáltalában később fejlődik ki, a más irodalmak műveinek fordítása s műfordítása éppenséggel a kiindulópont, az első lökés szerepét játsza. S mégis, ebben a kérdéskörben is meglepően szórványos kutatások állnak rendelkezésünkre.

Mármost a fordítás jelentőségét a magyar irodalom kialakulása és fejlődése szempontjából Batsányi János 1787-ben leszögezte, s ugyanő megfogalmazta a modern műfordítás alapelveit is. "A fordításokról" című tanulmányából idézem először is: "Ameddig egy nemzet magától a tudományokban nagy előmenetelt tehet, s remek-munkákat készíthet, addig több száz esztendőök eltelnek; holott, a másiknak találmányjait kölcsönözvén, kevés idő alatt a tökéletességhez közelíthet. Innét lett a könyveknek egyik nyelvből a másikba való fordítása a tudós világban oly közönséges szokássá, de kiváltképpen az olyan nemzetnél elkerülhetetlen szükségesség, mely a tudományokban még nem eléggé jártas, benne azonban szapora lépést tenni kíván".

Ezután Batsányi nagyon egyszerű szavakkal megfogalmazza a fordítás — műfordítás alapvető "reguláit", amelyeket egyébként sorra magunkénak vallhatunk ma is. Szívderítő napjainkban is, ha például ezt olvassuk a "Közönséges regulák" első passzusaként: "Természet szerint való dolog az, hogy az embernek a nyelvet, amelyből, és amelyre fordítani akar, tudni kell: mégis oly fordítókat látunk napon-ta megjelenni, kik sem az egyiket, sem a másikat nem értik". Legfontosabb tétele azonban, amely a korabeli szabados átdolgozások, gondtalan magyarázások általános gyakorlatával fordul szembe, legvilágosabban és máig érvényesen a következő mondatokban olvasható: "Hogyha a fordításnak (amit senki sem fog tagadni) az eredeti írás másának, és jól eltalált képének kell lenni, tehát azt, ami az eredet-írásban van, *mind*, és, hacsak lehetséges, *ugyanazon renddel*, ki kell nékie fejezni: *sem többet, sem kevesebbet* nem szabad nékie magában foglalni. Nem szabad tehát a fordítónak az eredet-íráshoz sem hozzá adni, sem pedig tőle valamit elvenni. Ha többet foglal a fordítás magában, tehát *környüllrás!* ha kevesebbet, *ki-vonás* (extractus), következőképpen, egyszer sem tulajdonos fordítás. Egy szóval: A fordításnak az eredet-írás hív és igaz másának kell lenni. — Ezt tartom én minden jó fordítás első közönséges fundamentomának; ahonnet minden egyéb különös regulák önként, és minden erőltetés nélkül következnek".

Ismeretes, hogy Batsányi fordítási elveit (Baróti Szabó Dávid Milton-fordításának kapcsán) Rájnis József megtámadta, síkra szállván a szabadabb magyarázás jogaiért. Ez az ún. "műfordítói pör", akárcsak az ún. "prozódiai harc", fontos előzménye volt a nyelvújításnak, s vele a "neológusok" és "ortológusok" vitáinak, főképpen pedig a XIX. században föllendülő hatalmas műfordítás-irodalomnak. Az 1750-től 1900-ig tartó időszak magyar versfordításaiból "Homér és Osszián" címmel Vargha Balázs jelentetett meg 1957-ben egy rendkívül érdekes és tanulságos kétkötetes válogatást. Ennek Utószavában írja: "Műfordítás előbb volt, mint magyar irodalom. Nyelvemlékeink, legrégebb fennmaradt verseink nagyrészt meghonosított szövegek, nyelvünk pallérozódásának első bizonyosságai. Hány nemzedéknek kellett vívódnia a költői nyelv és forma alapelemeivel, míg Balassi remekei megíródhattak". S hadd idézzem egyetértőleg összefoglalását is: "Minél pontosabban fordított az író, minél hívebben követte az idegen nyelv sajátos fordulatait, annál nagyobb kockázatot vállalt, hogy az olvasók elutasítják, író társai ledorongolják. Könnyebb, veszélytelenebb volt a magyarosítás, az eredeti gondolatmenet átöltöztetése a hazai hagyomány köntösébe. Az eredeti formát semmibevevő magyaros átdolgozásokban sok kedves furcsaság, sok talpraesett részlet volt ugyan, a babér mégis a bátrabbaké lett, a hű fordítóké. A nyelvújítást nem eredeti művek (talán nem is a viták), hanem műfordítások vitték győzelemre. S ha Kazinczyék diadala után maradt még valami kétely, gyanú, Arany oszlatta el, a leg hívebb és legmagyarabb fordítások atyja".

Nos, Arany János személye s életműve fényes példája annak, hogy az élő irodalom és az akadémiai tevékenység milyen szoros egységbe forrhat, valamint hogy a tudományos színvonalú filológiai munka a műfordítással együtt mire képes. Talán elég, ha itt csupán Aranynek a hatvanas években készült Shakespeare-fordításaira és a hetvenes években keletkezett Aristophanés-fordításaira utalok.

Egyébként az Akadémiának, mint ismeretes, hivatalos célkitűzései közé tartozott a görög és római irodalom klasszikusainak, valamint a kortársi drámairodalomnak magas színvonalú fordítása is.

Most pedig engedtessek meg, hogy a Nyugat költőinél teremjek s néhány megjegyzést tegyek műfordítói munkásságukról. Nem vitatható, hogy a Nyugat nagy költői közül sokan és sokat fordítottak, nagyon sikeresen. Csak példaként említem meg, hogy Kosztolányi, Tóth Árpád vagy Szabó Lőrinc fordítói munkássága életművüknek magától értődően szerves része, s az olvasók több nemzedéke számára a világirodalom nagyjairól való tájékozódásnak gyönyörködtető forrásai voltak, s azok is maradnak. Ugyanakkor mások már megállapították, hogy a hűséges fordításnak a magyar irodalmi kultúrában diadalra jutott elvei bizonyos mértékig fellazultak a Nyugat költőinek kezén, minek következtében fordításaik sokszor valójában átköltés jellegűek. Természetesen nagy és jó idegennyelv-tudással dolgoztak, de eszményük nem a hűséges fordítás volt. Nagy kivételnek számít Babits Mihály, aki olyan filológiai ambícióval, erudícióval és költői erővel dolgozott, hogy az Isteni Színháték magyarra ültetésével, amennyire meg tudom ítélni, rácafolt Dante vélekedésére, aki ugyanis ezt írta például a "Vendégség" Első Értekezésében: "...versben írt költői mű nem ültethető át a saját nyelvről más nyelvre anélkül, hogy meg ne törjön minden édessége és harmóniája". Babits vállalkozásának sikerével kapcsolatban némelyek hangot adtak ugyan bizonyos kételynek, így például Németh László is, ezzel a kérdéssel azonban, hiányozván a kompetenciám, nem szeretnék foglalkozni.

A Nyugat költőinek műfordításai fölvetnek egy egészen más problémát, nevezetesen azt, hogy közülük többen találkoztak általuk nem ismert nyelvű költészettel is, s a nagy fordítói lendületben szívesen vállalkoztak arra, hogy közvetítő nyelvből, más nyelveken elérhető műfordításokból dolgozzanak. Elismerem, hogy a közvetítő nyelvekből való tovább-fordítás sokszor elkerülhetetlen, még sikeres is lehet; nyilvánvaló azonban, hogy ez a módszer megnöveli a tartalmi és formai hűtlenség veszélyét, sőt, a leiterjakab kockázatát. Csak példaként említem meg, hogy Kosztolányi kínai és japán műfordításaiból tucatnyi melléfogás lenne idézhető; itt legyen elég egyetlen: "Yellow Spring" — olvasta Kosztolányi az angol szövegben, s lefordította "Sárga Tavasznak", holott a kínai kifejezés Sárga Forrást jelent, amely nem más, mint az Alvilág folyója, sőt néha egyszerűen maga a sírdomb.

Ezzel pedig elérkeztünk egy nagyon elhanyagolt, sőt, voltaképpen lenézett tevékenységhez, amelynek megbecsülése azonban filológia és műfordítás, ennek révén pedig tudományos munka és az élő irodalom viszonyának újszerű megközelítése szempontjából fontos lenne; az ún. nyersfordítás tevékenységéhez.

Életem sora úgy alakult, hogy 1957. január elsejétől sok éven át az Európa Könyvkiadóban dolgoztam lektorként. Feladatomban az ázsiai irodalmak klasszikus és újabb műveinek kiadásra való kiválasztása és előkészítése, a nyersfordítások és műfordítások megszervezése és a kiadványok szerkesztése volt. Elmondhatom, hogy ezekben az években filológia és műfordítás kérdésében nagyon so-

---

kat tanultam. A kiadónak is, nekem is célom volt, hogy a keleti fordítások, hacsak lehetséges, az eredeti nyelvből készüljenek vagy úgy, hogy a filológusok irodalmi értékű fordításokat produkálnak, vagy pedig nyersfordítások segítségével, a legkiválóbb magyar költők megnyerésével. Néha persze elkerülhetetlen volt, hogy kivételt tegyünk, néhány fordítás így készült gondos mérlegelés után közvetítő nyelvből. Nagy többségében azonban sikerült megszervezni eredeti nyelvből készült fordításokat, valamint olyan gyűjteményeket, amelyeknek terjedelem és színvonal dolgában nincs párja más országokban máig sem. Eredetileg a többé-kevésbé ismeretlen keleti irodalmak reprezentatív bemutatásának keretétől javasoltam a kiadó vezetésének az ilyen vagy olyan "...Irodalom Kistükré" című sorozatot, amelyet később kiterjesztettek a viszonylag ismeretlenebb európai irodalmakra is, mert kiderült, hogy nyelve miatt ezek jórésze is "távoli" Magyarországon.

A hatvanas éveket egyébként is a klasszikus és a kortársi világirodalom újra-felfedezésének izgalma és lendülete jellemezte a magyar könyv- és folyóiratkiadásban. Ezen belül határozottan kifejezett kulturpolitikai célkitűzés volt a távoli (esetleg a közelben is "távoli") irodalmi kultúrák magyar nyelvű terjesztése. Tapasztalatom szerint ez a célkitűzés kiváló filológusok és kiváló költők egész soránál egyetértésre, sőt lelkesedésre talált. Sokuknál egzisztenciális problémákról is szó volt, ám a nagy munka örömeiben ez a szempont a háttérbe szorult.

Különleges szerencse volt, ha maguk a filológusok voltak képesek irodalmi értékű műfordításra. Ebben hagyományaikat folytatva különösen a klasszikus-filológusok jeleskedtek. Neveket sorolni ez alkalommal még az orientalisztika köréből sem merek, nehogy akaratlanul is méltánytalan legyek. Egyetlen példát említek meg saját szakterületem, a sinológia köréből: meg vagyok győződve róla, hogy Csongor Barnabás két klasszikus kínai nagyregény-fordításával beírta nevét a magyar irodalom történetébe. Nem volt kisebb szerencse, ha legnagyobb költőink közül sikerült többeket is megnyerni a nyersfordításokból készítendő versfordítás munkájának. Ebből a körből is csak két példát szeretnék megemlíteni, s e kettőt is csak a sinológiával való különleges viszonyában. Az egyik Weöres Sándor példája. Weörest régi és nagyon mély érdeklődés fűzte a kínai költészethez és kultúrához. Ugyanakkor szintén régóta szerette az átköltést, a szabad magyartást, az idegen — jórészt közvetítő nyelvekből ismert — anyagot csak kiindulópontnak tekintve saját költészetének gazdagításához. Mármost számomra lenyűgöző élmény volt, hogy a verses műfordításnak ez a virtuóza milyen szenvedélyesen faggatta ki a nyersfordításra vállalkozó sinológus-filológusokat, köztük Csongor Barnabást és jómagamat, a legapróbb részletekről is, hogy tehát Weöres valójában nem az átköltés, hanem a lehető leghűségesebb fordítás híve volt. Együttműködésünk tehát közös akaráson folyt sok éven át, s természetes módon tartós barátsággá fejlődött. — A másik példám: Nagy László kínai műfordításai. Más, a Weöresétől különböző egyéniség, szuverén költői alkat volt, versfordításai is másképpen veretesek; ám egy dologban egyformán értelmezték műfordítói feladatukat: mindketten a lehető legnagyobb hűségre törekedve. Nos, a filológiai szempontból igényes nyersfordítások nélkül ez a lehetőség nem adatott volna meg Nagy Lászlónak sem (természetesen most is csak a kínai fordításokról be-

szélek). Állíthatom, hogy a legjobb műfordítások megszületését lehetővé tevő nyersfordításokban óriási filológiai munka van, valamint hogy költőinknek a filológusokkal szembeni elvárásai ez utóbbiaknak is sokat segítettek a szövegek mélyebb megértésében. Magam mindenesetre így emlékszem vissza ezekre az együttes munkákra.

A filológusokkal való komoly együttműködés révén azonban nézetem szerint költőink életműve is jelentősen gazdagodott, távoli kultúrák inspirációit fogadhatta magába. Így például meggyőződésem, hogy a kínai költészet nagyon komoly hatással volt — persze más költők és kultúrák mellett — Weöres Sándor és Nagy László költészetére is. Életművüknek nem járulékos, hanem nagyon szerves alkotórészei ezek a műfordítások. Annál sajnálatosabb, hogy a róluk és költészetükről szóló irodalom ezt a hatást igazi jelentőségében még nem elemzte ki, megmaradva többnyire keveset mondó általánosságoknál vagy utalásoknál. Ezt a témát azonban — akárcsak az eddigieket — itt csupán megpendíteni van módom.

Betegségdémonok a hagyományos baskír etiológiában

(V. rész)

A baskírok körében máig élő népi elképzelések szerinti kórokokról vázlatos áttekintést adtunk jelen cikksorozatunk első részében (Keletkutatás 1990. tavasz, 73-79). Az azóta földolgozott anyag alapján nemcsak a kórokok száma bővült, hanem ott eleve nem vállalkoztunk részletes kifejtésre. A kérdéskör teljes kifejtését itt sem tűzzük ki célul, hanem csak a baskír népi elképzelés szerinti kórokok egyikének részletesebb ismertetésével foglalkozunk. Mai ismereteink alapján a baskír népi elképzelés szerinti kórokok a következő csoportokra oszthatók: 1. a démonok lakóhelyével (föld, szél, víz, tűz) történő érintkezéskor az embert megszállja egy betegségdémon (*birtek*, *büter*, *ödlök*, stb); 2. kígyó (*yilan*) marja meg, kutyával (*et*) kerül érintkezésbe az ember; 3. valamelyik hiedelmi lény árt az embernek (*bisura*, *šüräle*, *albattı*, *ubırlı qarsıq*); ennek egy különleges esete a villámcsapás, amikor a villámsújtotta ember "ártatlanul" esik áldozatul a Jó és Gonosz Erők közötti dualisztikus harcnak, a villámot ugyanis az ember háta mögé bújva menedéket kereső démonnak szánták volna; 4. a sátán kieseréli az ember gyerekeit (*almaštıril yan bala*, *alıštıril yan bala* "váltott gyerek"); 5. kiröpül az ember "boldogság lelke" (*qot-ja*); 6. "a rossz vér"; 7. szemmelverés (*küđ teyew*); 8. tárggyal végzett rontás (*sihırlaw*); 9. szóval való rontás (*tel-teš; qarıış*).

Mint a fősorolásból látható, az első négy esetben a kórok (= a kór oka) hiedelmi lényekkel kapcsolatos. (Ebben a vonatkozásban a kígyót és a kutyát is ide sorolhatjuk, minthogy a kígyónak rendkívüli tulajdonságokat tulajdonítanak, a kutyát pedig a betegségekkel szemben ellenálló, de a betegségeket bizonyos körülmények között terjesztő lénynek tartják.) Az ötödik és hatodik csoportban az emberen "belül" van a hiba, míg az utolsó három esetben ember árt embernek. Jelen cikkünkben az első kóroktani csoporttal foglalkozunk.

Az általunk gyűjtött anyag tanúsága szerint az olyan betegségeket, mint a derékfájás (*birtek*), fülfájás (*tatran/tatıran*), hasfájás (főleg sérv: *büter*), gyerekek hasfájása (*öşyan*), fagyás vagy nagy hideg okozta fájás (*sänkew*), lüktető fogfájás (*teš hiđlaw*), krónikusan visszatérő betegség vagy szövödmény (pl. gyermekágyi láz: *ödlök*), hideglelés (*tapma*), kutyaharapás (*et tešlaw*), angolkór (*veteyän*), *osoq* (egy gyógymód neve, és valószínűleg egy eddig közelebbről még meg nem határozott betegségé is) és más betegségeket az emberbe költöző betegségdémonok váltják ki. A betegségnek és a betegséget kiváltó démonnak (az *osoq* és *birtek* esetében a gyógymódnak is) ugyanaz a neve. A hagyományos baskír gyógyászati elképzelések szerint a betegséget ki kell "üzni" (*qıwıw*). A kiűzés ráolvasások (*hamaq*) segítségével történik, amelyeket általában varázsló mozdulatok kísérnek. A ráolvasásokra példaként idézzük a "fülfájás kiűzését" (*tatran qıwıw*), majd a "sérv kiűzését" (*büter qıwıw*).

Tatran qiwiw

A baskírok elképzelése szerint a *tatran* (vagy *tatiran*) olyan (betegséget okozó) démon, amely fürdés közben jut az ember fülébe. Ezért, ha víz marad az ember fülében, akkor (ma már főleg csak gyerekek) féllábon ugrálva mondogatják a következő kiűző ráolvasást (*hamaq*). Néhányszor el is ismétlik.

*Üläkseneri iki qidi,
Ayiw kewek köslö qid,
Üged kewek säsle qid,
Tatiran küs, tatiran qas!*

A szitásnak két lánya,
Medve-erős lánya,
Bika-hajas lánya,
Tatiran, menj át, tatiran, szökj!
(Kiräy Märgän 1976, 75)

Büter qiwiw

A hasüregi fájdalmakat a *büter* nevű démon okozza. Sérv, fölpuffadás, bél-görcsök esetén a javasasszony a has simogatásával igyekszik megszüntetni a sérvet és a hasüregi görcsöket. A simogatást ráolvasás, sóprúvel vagy az apa zoknijával végzett gyengéd bökdösés egészsíti ki.

*Harü büter, qara büter,
Qara başlı harü büter,
Harü büter, sos büter,
Estän tişqa küs, büter,
Küs, büter, kit, büter,
siq, büter!*

Sárga démon, fekete démon,
Fekete fejű sárga démon,
Sárga démon, ügyes démon,
Bentről ki gyere, démon,
Menj át, démon, menj el,
démon, menj ki, démon!

Nyelvi szempontból a betegségdémonok nevei különböző morfológiai szerkezetet mutatnak.

A "hidegletés" démonjának a neve, a *tapma* szó eredeti baskír (török) szó a *tap-* "talál, lel" ige (Clauson 435b) *-ma* képzős gerundiuma. (Érdekes a magyar nyelvbeli *hidegletés* utótagjának konkrét jelentésével való egybeesés.) A fülfájást okozó démon nevének, a *tatran* vagy *tatiran* szónak az etimológiája nem teljesen világos, de lehetséges, hogy a szó tövében a *tatir* "üledék, vízkő, valamilyen kemény tárgy" (BRS) jelentésű főnévvel van dolgunk. (A Baskír Akadémia Történelem-, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetéből kapott közvetett értesülés szerint a *tatran* egy madárnak lenne a neve. Ez az adat beleillene a betegségekkel kapcsolatos baskír hiedelemrendszerbe, de minthogy első kézből származó forrás nem áll rendelkezésemre, egyelőre csupán zárójelbe téve jegyzem meg.)

A *büter* szó eredeti baskír szónak tűnik. Föltehetőleg ugyanabból az igtőből képzett participium, mint amelyik a *bütel-* "teleömlik, megtelik, megpuffad" (elhómályosult tövű deverbális) igének is töve volt. A szó "sérv" jelentésben több szókapcsolatban is előfordul. Pl.: *büter qalq-, büter siq-* "kijön a sérv(e)" (BRS 126).

A *birtek* "derékfájás", *osoq* "(közvetítő tárggyal való gyógyítás, de valószínűleg valamilyen betegség is)", *ödlök* "szövődmény, makacs visszatérő betegség, gyermekágyi láz" feltételezésünk szerint deverbális *-k* képzővel képzett főnevek a *birte-* "árt" (BRS 102b), az *os-* "repül" (BRS 419a), ill. az *ödl-* "szenved" (BRS 423a) igéből.

Az *ösyän* "gyerekek hasfájása" és a *yeteyän* "angolkór" összetett szavak az *ös* "három" illetve a *yete* "hét" számnevekből és a *yän* "lélek" jelentésű főnévből. Az *ösyän*-t úgy magyarázzák, hogy a beteg gyerekben a saját lelkén kívül még két kutyalélek (*et yäne*) is van (Belor r-i, Inyär p-i; 1989). Különböző manipulációkkal, ráolvasásokkal igyekeznek a javasasszony kiűzni a két fölösleges (kutya)lelket a gyerekből.

A *teš hiđlaw* "szaggató fogfájás", az *et tešlāw* "kutyaharapás" és a *sänkew* "fagyás vagy nagy hideg okozta fájdalom" gerundiumok. A *teš hiđlaw* és a *sänkew* a tünetet írja le, az *et tešlāw* pedig a betegségdémon emberi testbe kerülésének a körülményeit. Itt közölt anyagunkban ez az első eset, hogy a betegség kialakulásának körülménye konkrétan szóba kerül. A betegség kialakulásának oka ugyanis a démonok tartózkodási helyével, (jelen esetben a kutyával) való érintkezés. (A kutya igen fontos szerepet játszik mind egyes betegségek kialakulásában mind a megelőzésben. Részletesebben máshol fogunk vele foglalkozni, de kiemelt fontosságát láthattuk már az *ösyän* "gyerek hasfájása" esetében is.)

A baskíroknál számos olyan tilalom, hiedelem, szólás-mondás van, amely a földdel, a széllel és a vízzel kapcsolatos. Például, ha az ember (különösen ha alkonyatkor) megcsúszik és a földre esik, akkor gyorsan föl kell pattannia, és háromszor ezt kell mondania: *Hiñä awirlik, miñä yengellek!* "Neked nehézség (vagyis: betegség), nekem könnyűség (vagyis: egészség)!" (Belor r-i, Yanj Abzaq a-i; 1991), és oda kell köpni, ahova esett az ember. Ha viszont megbotlik az ember, ezt annak tulajdonítják, hogy a sátán lökte meg az embert. Ilyenkor ugyanazon a helyen, ahol megbotlott az ember, háromszor belerúgva a földbe (*yīyil yanda, šul yer-dä ös tapqir tibep*) ezt kell mondani: *Tfu, tfu, tfu, šaytan miñä qa yilma, Ana, yelgä qa yil!* "Pfuj, pfuj, pfuj, sátán ne ütődj nekem, a szélnek ütődjél!" (Megjegyzés: Hasonló tilalmat hallottam gyerekkoromban édesapámtól, aki Komárom megyében, Bábólnán nőtt föl: "R-es hónapban nem szabad a földre ülni, mert elveszi a boszorkány az ember erejét." Magyarázat: a nyári hónapok, vagyis a május, június, július és augusztus kivételével minden hónap nevében van *r*-hang. Ezek az R-es hónapok. Itt azt kívánom hangsúlyozni, hogy a magyarok is valamilyen földdel kapcsolatban álló hiedelmi lényhez kapcsolják a betegség okát.)

Már az előbbi két baskír példából is látható, hogy a hagyományos baskír kóroktan a földet tartja a betegséget okozó démonok egyik tartózkodási helyének. De kerülni igyekeznek a könnyeden lengedező szelet és a napnyugtakor szermerkélő langyos esőt is, de napnyugta után a forráshoz vagy a patakra vízért menni is félnek. Ugy tartják ugyanis, hogy ezek a helyek illetve alkalmak is veszélyesek az egészségre nézve. Logikus módon a kiűzés is ugyanezekre a helyekre (földbe, vízbe, szélbe és kutyába) történik. Az egyik legelterjedtebb gyógyító eljárásnál, az *osoqlaw*-nál (közvetítő tárggyal, pl. bábúval, ételáldozattal, stb.

való kiűzésnél) azt a tárgyat vagy anyagot, ahová kiűzték a démont, vízbe dobják (jóval a falu alatt) vagy széljárta helyen dobják el (*yete yul satina tašlaw* "hét út kereszteződésénél eldobni"). Ezért tartják "a hét szél útját"-t (vagyis az erősen széljárta helyeket) is a gyerekekre nézve veszélyesnek.

Az észak-keleti baskírok a húgy-ivari szervek megbetegedéseit magyarázzák a földdel való érintkezéssel (*verdän teyengän awirw* "földről érintődött betegség"). Így érthető az is, hogy az ilyenfajta betegségek egyetlen gyógyítási módjának a "földbe dugás"-t (*vergä haliw*) tartják. A gyógyításnak az a lényege, hogy hét tárgyat (a beteg körmét, a beteg haját, hamut, szenet, rezet, patkószöveget és petróleumot) elásnak a földbe vagy egy gödörbe vetnek (Salavat r-i, Layir a-ï; 1988).

A démonok tartózkodási helyeivel (lakóhelyeivel) kapcsolatos hiedelmek örzödtek meg azokban a ráolvasásokban, amelyekben a víz és föld "gazdái"-ról vagy "anyjá"-ról történik említés. (Például az egyik betegség kiűző ráolvasás egyik részlete így hangzik: *Yer eyähe yerän haqal, hïw eyähe hïwyan haqal* "Föld gazdája földbarna szakáll, víz gazdája vízhűtötte szakáll".) Talán a vízzel, mint a betegségdémonok lakóhelyével kapcsolatos hiedelemekkel függhet össze az az intelem is, hogy ha az embert kígyó marta meg, a kígyómarás elleni ígét nagyon gyorsan, még mielőtt a kígyó elér a vízig, addig el kell mondani (Belor r-ï, Inyär p-ï; 1989). A középső (baskír) nyelvjárás (*urta höyläše*) Dim völgyi alnyelvjárásában (*Dim buyi höyläššehe*) idézek két olyan ráolvasást (*hamaq*), amelyeket a "földbe dugás" (*vergä haliw*) alatt mondogatnak.

*Yerdän kiltär, vergä kit,
Tiwdan kiltär, tiwya kit,
Qayan kiltär, šunda kit.*

Ha földből jöttél, földbe menj,
Ha vízből jöttél, vízbe menj,
Ahonnan jöttél, oda menj.
(Šișmä r-ï, Suqraqlı a-ï; 1989)

*Yer ataı yerän taqal,
Tiw ataı tiwyan taqal,
Totqan bultar, yebär,
Yerdän kiltän, vergä kit,
Tiwdan kiltän, šunda kit.*

Föld atyja földbarna szakáll,
Víz atyja víz hűtötte szakáll,
Ha megfogtad, ereszd el,
Ha földből jöttél, földbe menj,
Ha vízből jöttél, oda menj!

(Uo.)

A baskírok szerint veszélyes éjjel vízért menni. Ha mégis kénytelenek megtenni, akkor arab szavakat mormolnak és "magyarázkodnak", hogy miért kénytelenek ilyenkor zavarni a víz szellemét: *Bismilla rähmän rähim, bedgä qunaq kilgän*. "Bismilla, rahmen rahim (vagyis arabul kezdik: "Isten, a legfenségesebb, a legkegyesebb nevében — mondom —, majd baskírul fejezik be): *vendég jött hozzánk*." A *vendég* "kiletét" még majd tisztáznunk kell. Lehetséges, hogy valamilyen szellemre utalnak itt, akire való hivatkozással a saját erejüket, védettségüket bizonygatják, vagyis a természetfölötti segítőtársra való hivatkozással ijesztenek rá a víz szellemére. A vízzel és vizekkel kapcsolatban nagyon széles hiedelemkör létezik, amelyet itt vázlatosan sem lenne célszerű ismertetni, annyit azonban mégis meg-

jegyzünk, hogy a víz szellemétől valamikor nagyon tartottak. Még ma is előfordul (bár ma már többnyire csak tréfásan), hogy amikor fürdözéskor először mennek a vízbe, — mintegy áldozatbemutatóképpen — egy szál fonalat húznak ki az ingjükből vagy kendőjükből, és e szavakkal bocsájtják vízre: *Hiw, mine totma, ana ošo yepite tot*. "Víz, ne engem fogj meg, nesze, ezt a fonalat fogd meg!"

Ugyancsak veszélyesnek tartják a napnyugtát (*qıdıl erer*) is. Napnyugtakor megélnékülnek a szellemek. Különösen ilyenkor veszélyes a *sarpıw* is, amelyet az idegrendszer bénulását okozó démonnak tartanak. Napnyugtakor szokták végezni a közvetítő tárgy segítségével végrehajtott betegségűzést (*osoqlaw*) is.

A szél, az esővel együttjáró fuvalat, a napnyugtakor fújdogáló szellő a hagyományos baskír kóroktan szerint mind egészségre veszélyes tényezők. Azt, hogy "megbetegszik", így is mondják: *yel hu yıla* "nekiütődik a szél". (Ez természetesen mint kóroktani tényező összevethető a magyar *szélütött*, *szélhűdés* és *szél érte* kifejezésekkel.) Míg a *sarpıw* megélnékülése a napnyugtára esik, a *yelpew* általában langyos széllel érkezik. Tehát a szél mint a világ sok részén ismert kóroktani tényező (tkp. mint a betegségdémonok egyik tartózkodási helye) megtalálható a hagyományos baskír kóroktanban is. A baskír *yelpiw* (vö.: ótörök *yelpi*, *yelvi*, *yelpik*, Clauson 919b-920a) szónak a "szél" jelentésű *yel* szóval való összefüggése föltételezhető. Az ótörökben a *yel* szónak a "szél"-en kívül van "szellem" (Clauson 916b-917a) jelentése is. A baskír *yelpiw* szó második eleme föltételezhetőleg azonos a *sarpıw* szó második szótagjával.

Érdekes módon éppen a betegségdémonok tartózkodási helyeinek (*szél*, *víz*) tulajdonítanak megtermékenyítő erőt is. Ezért, bár nem tartozik szorosan a témához, betűzünk ide erről egy rövid exkurzust. (Nem foglalkozunk viszont most a *tülzzel*, mint a betegségdémonok tartózkodási helyével, mert a tűz lényegesen különbözik a másik háromtól: bár a kolerajárvány fészke a "megromlott" tüzet tartják, a tűz általában nem "patogén", a tűznek sohasem tulajdonítanak megtermékenyítő erőt, hanem a tűzre leginkább tisztító ereje jellemző.)

Néhány baskír kifejezésben a szél megtermékenyítő erejébe vetett hit őrződött meg. Pl.: *Yeldän tapqan*, szó szerinti fordításban: "A széltől szült". A házasságon kívül szülő nőre mondják ezt. Egy ilyen eset tanulságaként mondta egyik informátorunk azt, hogy (a nőknek) "nem szabad szélllel szemben állni" (*yelgä qarşı tororya yaramay*; Häybulla r-ı, Aqyar a-ı; 1990).

Egy másik idevonható szólásmondást a *Kübäläk* törzsbeli baskírok között jegyeztünk le. Így hangzik: *Nıştäp yeldän yelendäp, köndän qolondap yöryheŋ?* (Belor r-ı, Yani Abzaq a-ı; 1990). A kifejezés szó szerinti fordítása igen furcsa, ezért először azt a fordítást adjuk meg, amilyen értelemben használják a mai nyelvben: "Mit dicsekszel olyasmivel, ami neked nincs is?" A szólásmondásban két figyelemre méltó kifejezés van: *yeldän yelendäp* "széltől teherbe esve" és *köndän qolondap* "naptól csikót ellve (= csikót szülve, csikadzva)". A szólásmondás a széltől és naptól való fogantatás lehetőségében való kétkedést fejezi ki. Ez az, amivel nem érdemes dicsekedni, mert ilyen nincs. De lám a nyelv mégis csak őrzi az ősi hit emlékét! Tehát a szólásmondás most már szó szerinti fordítása így hangzik: "Miert mászkálsz úgy, mint, aki széltől fogant, naptól csikadzott?" Még egyszer

a szólásmondás értelme: "Mit dicsekszel olyasmivel, ami neked nincs?" A *Yurmati* törzsbeli baskírok közötti gyűjtésünkben ugyancsak előfordul ugyanez a kifejezés. Náluk a nyelvjárási sajátosságoknak megfelelően így hangzik: *Yeldän yelenläp, köndän qolonlap*. "Széltől foganva, Naptól csikadzva." Ott szemmelverés esetén tehének gyógyítására használt varázsige (*irim*) ez. (Stärlebaš r-i, Stärlebaš a-i.)

A szülés vízzel való összefüggésének is megőrződtek bizonyos nyomai. A születésük körülményeiről kíváncsiskodó gyerekeknek azt szokta mondani édesanyjuk, hogy a vízből (folyóból) fogta ki őket (Beloret r-i, Yaŋi Abzaq awili, 1991). Egy másik változata szerint az újszülöttet forrásból veszik ki (Böryän r-i, Qipsaq awili, 1979).

A fentiek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

A hagyományos baskír gyógyászat kóroktana szerint a betegségek igen gyakori oka az, hogy betegségdémon telepedik meg az emberben;

A betegségdémonoknak és a betegségeknek (egyes esetekben a megfelelő gyógymódnak is) ugyanaz a neve;

A betegségdémonok állandó vagy szokásos tartózkodási helye (a bemutatott anyag alapján) a föld, a víz és a szél; (a betegségeket nem maguk ezek az elemek okozzák, hanem az, hogy az ezekkel történő érintkezéskor az ott lakozó démonoknak alkalmuk van átmenni az emberbe);

A kiűzés a démon lakóhelyére történik;

Az emberek viselkedését a betegségdémonok lakóhelyére vonatkozó előírások is szabályozzák;

A mágiának (szómágiának, mágikus mozdulatoknak, védelmet szolgáló tárgyakkal, stb.) mind a megelőzésben mind a gyógyításban egyaránt fontos szerep jut;

A démonok lakóhelyeinek megtermékenyítő erőt is tulajdonítanak.

(Folytatása következik)

IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSEK

a-i = (B: awili, R: derevja) "falu"

ÁFÁM = *Ādābiāt, fol'ktor, ādābi mirat. Öfö* [Irodalom, népköltészet, irodalmi örökség. Ufa]. I (1975), II (1976). (Tanulmánykötet.)

B = baskíru

BHH = *Başqort höylästereneŋ hüdlege. Öfö* [A baskír nyelvjáráások szótára. Ufa], I (1967), II (1970), III (1987).

BRS = *Başkirsko-russkij slovar'*. Moskva, 1958.

Clauson = Sir Gerard Clauson (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.

DTS = *Drevnetjurkskij slovar'*. Leningrad, 1969.

Kiräy Märgän (1976), *Başqort halqinij yola fol'klori buyinsa küdätawdär* [Tanulmányok a baskír alkalmi költészet köréből]: ÁFÁM II.

p-i = (B: *poselogi*, R: *poselok*) "település" (a falunál - ld. a-i - kisebb lakott hely a Szovjetunióban)

R = oroszul

---

r-î = (B: *rayonî*, R: *rajon*) "járás (mint szovjet közigazgatási egység)"

Torma J. — Hisametdinova, F. G. (1990), Mágia és betegség a baskíroknál: *Keletkutatás* 1990. tavasz, 70-86; 1990. ősz, 63-80; 1991. tavasz, 65-70; 1991. ősz, 87-96.

Torma József, (1991), Totemek és állatokkal kapcsolatos hiedelmek a baskíroknál: Nemzetiség - identitás. *A IV. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai*. Ujváry Zoltán közreműködésével szerkesztette Eperjessy Ernő és Krupa András. Békéscsaba — Debrecen, 1991, 435-443.

—— (1991), Baskír hiedelmi lények. (A föld, a víz, a levegő a baskír hiedelmekben). In: *Szokások és hiedelmek az Alföldön*. Nagykőrös, 195-209.

—— (1992), A Nagyalföld néprajza és egy kipcak-török nép hagyományos gyógyászata: *Szokások és hiedelmek az Alföldön*. Nagykőrös, 341-371.

Adatok a török nép etnobotanikai ismeretéhez

A földrajzi adottságok, hagyományok és tapasztalatok sajátos etnobotanikai ismereteket eredményeztek Törökországban. A természettel békében élő falusi emberek műveltségét, az évszázadok során felhalmozott tudás mélységét villantja meg egy-egy etnobotanikai vizsgálat. Teljes képet nyilván sohasem kaphatunk, hiszen területenként, éghajlati különbözőségek és faluközösségek szerint is változik a növényismeret.

A nép gazdag botanikai szókincse a növénytan és a néprajz szempontjából egyaránt figyelemre méltó, de izgalmas lehet a nyelvészek számára is, hisz egy-egy növénynek még ugyanazon vidéken is többféle elnevezése él és felgyűjthetők az arab, perzsa eredetű növénynevek is. A névadásban szerepe van a növény alakjának, mint például *siğir kuyruğu* (marhafark) vagy *deve dili* (tevenyelv) esetében, mindkettő ugyanannak, a nálunk ökörfarkkóróként ismert növénynek a neve (*Verbascum phomoides*). Különös használatára utal az *ebe gümeçi* (*Malva silvestris*) neve. A Nagykunságon bábabélesnek mondjuk (törökül is ezt jelenti) nyilvánvalóan magzatelhajtó hatása miatt.

A falusi ember lehajol az olyan növényekért is, amit a városi értéktelen dudvának tekint és eltapos. Jó példa erre a gyomnövények népi gyógyászati alkalmazása.

Noha a városiak növényismerete Törökországban is szegényesebb mint a falusiaké, mégis szélesebb körben használják a gyógynövényeket, mint például nálunk, Európában. A gyógynövénygyűjtés apáról fiúra szálló tisztos mesterségnek számít egyes városokban. A begyűjtött (felvásárolt) növényeket boltokban árusítják teakeverékek vagy maguk készített tabletták formájában. Bárki betérhet az aktar¹ boltokba, ellátják a megfelelő "patikaszerrel". A török ember számára teljesen természetes, hogy a bajával nem a doktorhoz szalad először, hanem az aktarba, vagy ahol ilyen nincs — mint faluhelyen — a maga gyűjtötte készlethez nyúl. Minden háznál található a ruhásládjában gyógynövény, amit magas láz vagy rovarcsípés esetén gyorsan elő lehet kapni. Jellemző, hogy egy féle növényvel több betegséget is kúrálnak. Pontosán ismerik a gyógynövények hatását.

Alább fzehtöt adunk a török nép botanikai ismeretéből, példaként hozva a leggyakrabban használt növényeket. Az anyagot részint török néprajzi gyűjtések, részint saját törökországi gyűjtésem alapján állítottam össze.

A Földközi-tenger mellékén vadon termő illatos félcserje a *rozmaring* (*Rozmarinus officinalis* — kuş dili) fűszerként és gyógynövényként egyaránt népsze-

---

¹ A szó foglalkozásra utaló családnévként is él Anatóliában. Régebben "ocak"-nak nevezték ezeket az átvevő helyeket.

rű török földön. Teáját belsőleg gyomor- és bélbántalmak ellen, kivonatát be-
dörzsölőszerként reumás fájdalmak enyhítésére használják.² Európába feltehe-
tően török közvetítéssek kerültek. A rozmaringból készült alkoholos kivonat (Aqua
Reginae Hungaricae) volt az első európai desztillált parfüm.³ A pestisjárvány ide-
jén számtalan babonás védekezés járt közkézen még az orvosok körében is.
Már Melius figyelmeztet: "... dögös házat tisztít (ugyan) a füsti ... de a halált el
nem űzi, hanem csak a büzt."⁴ Nálunk ma már jószereivel csak a népdalok emle-
getik, azonban fűszernövényként való használata az erdélyi népi növényismeret-
ben még ma is eleven.

Törökországban járva mindenhol, de különösen a mediterrán vidéken szem-
beötlő, hogy sok *citromot* (Citrus — limon) fogyasztanak. Nemcsak a népi táplál-
kozásban, hanem a gyógyászatban is előkelő helyen áll ez a növény. A héját, vi-
rágját és levét egyaránt használják. A citromláz és magas vérnyomás ese-
tén hasznos, fokozza az emésztést, gyomor- és májbetegség elsősorú háziszere.
A náthás betegekkel citromvirágot szagoltatnak.⁵ Bursa környékén a citromhéjat
7-8 mentalevéllal (Menthae — nane) leforrázzák és a levét itatják.⁶ Döşemealtı
vidékén a gyapjúfestők őrölt citromhéjat tesznek a festőlébe a színtartósság fo-
kozása végett.⁷

Gyomorbetegségekre ajánlott a *citromfű* (*Melissa officinalis* — oğul otu, kovan
otu, turuncan, limon otu) leveleiből főtt tea. Főként álmatlanságban szenvedők
isszák. Bő menstruáció esetén ülőfürdőként csökkenti a vérzést.⁸ Nálunk ez
a növény anyaméhfü, macskaméz, citromosfü néven ismert.

A *levendula* (*Lavandula officinalis* — karabaş otu, lavanta çiçeđi, keşiş otu,
firkan çiçeđi, kara büriklü) leveleit és virágjának főzetét fájdalomcsillapítóként
használják. Javítja az általános közérzetet, 10-20 gr. porrá tört levendula serbet-
ben fogyasztva szíverősítő, egy-két hónapos kúra után a daganatos betegségben
szenvedők állapota is javul tőle.⁹

A Földközi-tenger és az Égei-tenger vidékén termesztik az *édesköményt*
(*Foeniculum vulgare* — razıyane, rezene, tatlı anason). Magját, virágját és gyöke-
rét egyaránt használják. A magvaik forrázata étvágyjavító és szélhajtó hatású.
A bőséges anyatej reményében szoptatós asszonyok is szívesen fogyasztják. A ve-
sebetegségben szenvedőknek is hasznos, fokozza a vizelet kiválasztását. A levelek

² Bütün, 67.

³ Melius korából származnak az első írásos adatok.

⁴ Melius, 421.

⁵ Yıldız, 364.

⁶ Bütün, 71.

⁷ Ali Çoban közlése Döşemealtı-Kovanlık, 1989.

⁸ Yıldız, 400.

⁹ Yıldız, 296, 362.

forrázata szemgyulladás ellen jó. A gyökere mézzel felfőzve gyógyítja a veszett kutya harapását. (A sebre kötik.) Az állatgyógyászatban a mérgezés elleni hatékony gyógyszerként ismerik.¹⁰

A nálunk is népszerű *kakukkfű* (*Thymus vulgaris* — kekik, kekik otu) virágjából sajtolt olajat étvágyjavító hatása miatt, gyomorrontás esetén, ecetes vízzel forralva toroköblítőként és fogfájásra használják. Ugyanez a főzet lábfürdőként enyhíti a reumás fájalmakat. Járványok idején a ruhák fertőtlenítésére használják.¹¹ A gyökér feletti részeit a kelmefestők is jól ismerik. A timsóval pácolt gyapjút sárgára, a krómmal pácoltat barnára, a rézgáliccal pácoltat pedig zöldesszürkére színezi.¹² Íspartában fogamzás elősegítésére a gyermeket akaró nő kakukkfüvet köt a méhe fölé.¹³ Azt tartják, hogy a kakukkfű teája megkönnyíti a szülés.¹⁴ A hegyaljakban bőven termő *vadkakukkfű* (*Thymus capitatus* — düğmelice süpiürge, yaban yarpuzu, yaban nane, yaban kekigi, zampur) a tüdőbetegségek, száj- és körömfájás hatásos háziszere. A virágját és magvát szedik, teaként fogyasztják. A mérgező rovarcsípések ellen is hatásos.¹⁵

A *masztix-fa* (*Pistacia lentiscus* — sakız ağacı, meneviş, sakızlak) már a középkorban kedvelt fajtája volt az ültetvényeknek,¹⁶ s a népszerűségét máig megőrizte. A népi gyógyászatban a termését és a leveleit használják. Fogyasztása a májbetegségben szenvedők és a köhögős, náthás betegeknek ajánlott. Fokozza a nemszőszervek működését is. A szárított leveleket porrá őrlik és cukorral vagy mézzel egy kanálnyit vesznek be belőle.¹⁷ Dél-Anatóliában a masztix-fa hamujával lágyítják a festőlé vizét, de festésre is használják. A frissen szedett levelek (a páctól függően) sárgára, szürkére vagy zöldre színezik a gyapjút.¹⁸

A *balzsamalma* (*Mommordica charantia* — kudret narı) olajos gyümölcsét olívaolajba áztatják, s éhgyomorra egy-egy kanállal esznek belőle. Emésztést fokozó hatása miatt főként Bursa környékén kedvelik.¹⁹ Ugyancsak az emésztőszervek működését segíti a *rebarbara* (*Rheum officinale* — ravent) porrá őrölt szárított gyökere.

¹⁰ Yıldız, 418.

¹¹ Yıldız, 326.

¹² Adorján, 26.

¹³ Acıpayamlı, 26.

¹⁴ Gülmen Ortaç közlése, Karcag, 1990.

¹⁵ Yıldız, 222.

¹⁶ Mazahéri, 303.

¹⁷ Yıldız, 372.

¹⁸ Ali Çoban közlése Döşemealtı-Kovanlık, 1989.

¹⁹ Bütün, 63.

A Nyugat-, Dél- és Délkelet-Anatólia szélvédett helyein termő *édesgyökér* (*Glycyrrhiza glabra* — meyan bah, meyan kökü, meyan otu, ayı kulağı, biyan kökü) kellemes ízével és illatával a gyerekek között igazán népszerű. A lányok nyelvét "megoldja", hangjukat szépen csengővé teszi. A népi gyógyászatban a náthás megbetegedések, idegesség és gyomorpanaszok ellen használják. Általában a szárított gyökér forrázatát fogyasztják.²⁰ Festőnövényként is ismerik, a timsóval pácolt gyapjút sárgára színezi.²¹

Egyik legkedveltebb és világszerte legismertebb növény a *borsmenta* (*Mentha piperita* — nane). A levéldrog és illóolaja miatt termesztik. A népi gyógyászatban a leveleit hasznosítják. Teaként étvágygerjesztőnek, szélhajtónak, idegnyugtatónak, gyomor- és bélhurut ellen jó. Gargalizálva torokbántalmak és rekedtség ellen, gyulladásra borogatóként alkalmazzák. A termékenység elősegítésére az asszonyok a méhük fölé kötnek néhány mentalevelet.²² Alhasi görcsök ellen Erzurumban mentalevélből főtt teát itatnak a gyermekágyással.²³

Bergama környékén gyomorgörcs ellen a *fehérüröm* (*Artemisia absinthium* — pıyavsam, poyavsam, pelin otu, efsentin) főzetét és a *kosbor* (*Salep tuber* — salep, itkasari, tilki husyesi) gumóját fogyasztják. Utóbbi javítja a vérkeringést, erősíti az általános közérzetet és növeli a szexuális aktivitást, valamint elhajtja a bélférgeket.²⁴

Nincs olyan házikert, ahol ne találnák meg a *fokhagymát* (*Allium sativum* — sarmısak). A népi táplálkozásban a húsos ételek, főzelékek ízesítésére használják. Gyógyászati alkalmazása is sokrétű. A fenyőlevéllel főzött leve megszünteti a fogfájást. Fokhagyma, olívaolaj és méz keverékével kenik be a fejsérüléseket. Jó köhögés és rekedtség ellen is. Fügelevéllel a rovarcsípésre és veszett kutya harapására tapasztják. Olívaolajjal együtt fogyasztva megindítja a vizeletet, és fokozza az általános erőnlétet. A fokhagyma hamuja mézzel keverve elmulasztja a kiütéseket és csökkenti a vérnyomást.²⁵ Általában úgy fogyasztják, hogy a gerzdekre szedett fokhagymát megfőzik, péppé törik és liszttel apró gombócokat formáznak belőle, amiből naponta bekapnak néhány darabot. Erzurumban a szülő nővel fokhagymát szagoltatnak, hogy a méhlepény könnyebben leváljon.²⁶

A *vöröshagyma* (*Allium cepa* — soğan) ugyanilyen rangú növénye a török háztartásnak. *Mezei katánggal* (*Cichorium intybus* — hindiba), ecettel vagy joghurttal együtt fogyasztva javítja az étvágyat. A hagymalé mézzel együtt jót tesz a látás-

²⁰ Yıldız, 380.

²¹ Kaya, 58.

²² Yıldız, 390.

²³ Başar, 72.

²⁴ Yıldız, 426.

²⁵ Yıldız, 429.

²⁶ Başar, 66.

nak és általában ellenállóvá teszi a szervezetet. Erzurumban a koraszülés veszélye esetén hagymahéj levét itatják az asszonyokkal.²⁷ A hagymahéjat a kelmevesztők is régóta ismerik. Szép sárga, vagy — a páctól függően — olivzöld színt nyernek belőle.²⁸ Nagy becsben tartják, nyilván ezért szól az intelem: a hagymahéj az angyalok ingje, nem szabad elégetni. A néphit egyéb tilalmat is állít: péntek este nem szabad hagymát enni, fogyóhold idején nem ajánlott hagymát duggatni — és általában szántóföldet művelni.²⁹ Minden gyermek jól ismeri a találós kérdést: "Föld alatt szakállas apó" (Yer altında sakallı baba) — nem más, mint a hagyma.

A Földközi-tenger vidékén vadon termő *kerti zsály*a (*Salvia officinalis* — ada çayı, kutsal bitki, acı elma otu, deve dili) virágjának forrázatát a húgyutak fertőtlenítésére, a legyengítő izzadás megfékezésére és gyomorbántalmak ellen használják. Összehúzó hatása miatt jó torok- és bőrgyulladásos testrészek borogatására is. Fűszerkeverékek gyakori alkotóeleme, és festőnövényként is jól ismerik. A timsóval pácolt gyapjút sárgára, a krómmal pácoltat világos barnára, a vasszulfáttal pácoltat pedig zöldesszürkére színezi.³⁰

Bursa környékén az *áldott bárcs* (*Cnicus benedictus* — akkız, şevketibostan) friss hajtásait összedarabolva, nyersen fogyasztják. Gyomorerősítő hatása miatt sokan kedvelik. Ugyanilyen célból isszák a *cifra kankalin* (*Primula auricula* — ayı kulağı) és a *feketeüröm* (*Artemisia vulgaris* — koyun otu, misk otu, ayvadana) főzetét is. A *lóbab* (*Vicia faba* — bakla) virágait mezei katánggal együtt felfőzik, mézzel édesített serbetben üdítőitalként fogyasztják. A *mezei katáng* teáját használják még étvágyjavítónak, epe- és májbántalmak ellen is. A frissen szedett növényt salátaként is gyakran fogyasztják.³¹

A falvakban a *birsalma* (*Cydonia vulgaris* — ayva ağacı) levelét, diólevelet (*Yuglans regia* — ceviz) és a hagyma héját összefőzik, levével kávészínűre, sötétbarnára vagy — a páctól függően — hamuszürkére festik a gyapjút. A birsalma héjából kipréselt lé felforralva sötétkék színt ad.³²

Törökország-szerete majdnem minden helyen megtalálható a *vénuszfodorka* (*Adiantum capillus veneris* — baldırı kara, kınülcede, su sünbülü, su pelesengi, venüs ağacı). Száritott leveleit használják. Ötven-hatvan grammnyi egy liter vízben felfőzve bársonyossá, jól fésülhetővé teszi a haját. A hasnyálmirigy betegségei és a sárgaság elleni háziorvosság. Fokozza a vizelet kiválasztódását és el-

²⁷ Başar, 88.

²⁸ Adorján, 26.

²⁹ Anadolu inançları, 56.

³⁰ Adorján, 14.

³¹ Nálunk a Tisza-menti falvakban népi abortívumként használták. A frissen szedett növényt marékszámra ették, mert azt tartották, hogy elhajtja a fiatal terhességet.

³² Kaya, 56.

hajja a veseköveket. A náthás betegeknek is jót tesz. Rendben tartja a menstruációt és hatékonyan gyógyítja a meddőséget. Ritkán használják a vénuszfordorkát csak magában. A teakeverékbe *violát* (*Viola odorata* — menekse, mencevse) és édesgyökeret tesznek.³³ A *viola* leveleinek főzetét köhögés ellen, gyökerének forrátát pedig étvágyjavítónak fogyasztják. Azt tartják, hogy az illata nyugtató hatású, elmulasztja a fejfájást. A kifőtt virágok és levelek borogatásként enyhítik a reumás fájdalmakat.

A magyar népdalokban, mesékben, közmondásokban kegyelettel és szeretettel emlegetett *diófa* őshazájában, Kisásziában is nagy tiszteletnek örvend. Egyike azoknak az értékes növényeknek, amelyeknek minden részét hasznosítják. Az anatóliai kelmefestők diólevélből sötétbarna színt festenek, s mivel gazdag a cseranyagtartalma, nem használnak hozzá timsót.³⁴ Ha mégis tesznek a festőlébe, úgy sárgás, tejeskávé színt nyernek.³⁵ Értékes hatóanyagai miatt a népi gyógyászatban is számontartott. A zöld ágakról lefejtett héj és a zölddió kopáncsa kevés ecettel leöntve gyomorerősítőként mindennapos háziszser. A levelek és a friss kopáncs főzete a húgyúti megbetegedéseket gyógyítja, ülőfürdőként "női bajok" ellen is hatásos. A kopáncsokat megpörköelve, összetörve, szőlősziruppal keverve borogatásként a méh fölé kötik — összehúzza az ereket, megszünteti a vérzést, ezért szülés után gyakran használják a falusi asszonyok. Ha a szárított kopáncs hamvát mézzel a fogínyre kenik, megszünteti annak gyulladását. A dióolaj pedig elmulasztja a bőrkiütéseket.³⁶ A néphit azt tartja, hogy a diófa árnyékában heverő embert elhagyja a szerencse, s általában a diófa alatt történt dolgok a perik és dzsinnek rosszallását vonják maguk után.³⁷

A nálunk *déli ostorfa*, vagy *keleti ostorfa* néven ismert *Celtis australis* (çitlembik, melengic) magvát, leveleit egyaránt használják. A magok megszüntetik a nyáladzást, a levelek főzete a vesebetegek és a gyomorhajosok gyógyszere. A kifőtt leveleket a nők a hajukra kenik, mert feketíti a haját.

Az emésztési zavarokkal küszködőknek jót tesz a *kalinca* (*Ajuga chaemopitis* — bodur otu) és a *szekfűszeg* (*Dyanthus* — dağ karanfili) főzete. Ugyanilyen célból fogyasztják a *kandillát* (*Nigella sativa* — çörek otu). Utóbbinak mágikus ereje is van, tűzbe pergetve szemmelverés ellen védi a ház lakóit.³⁸

Erdők szélén, utak mentén él az *erdei mályva* (*Malva silvestris* — ebe gümeçi, kisa ebe gümeçi, yabaní ebe gümeçi). A gyógyászatban főként a levelét és a nyári hónapokban gyűjtött virágját, gyökerét használják. A szárított virágokat dobozokban a ruhásládában vagy szekrényben tárolják. Egy liter vízhez 40 gr.

³³ Yıldız, 371.

³⁴ Kaya, 57.

³⁵ Ali Çoban közlése. Döşemealtı-Kovanlık köyü, 1989.

³⁶ Yıldız, 163.

³⁷ Anadolu inançları, 189.

³⁸ Ortaç, Gülmen közlése, Karcag, 1990.

szárított virágot tesznek, tíz percig állni hagyják. Az így nyert oldatot, ha megisszák, a légzőszervi betegségekre jó, ülőfürdőként pedig az alhasi fájdalmakat csökkenti. A leveleket és a virágot méh- és rovarcsípésre teszik. A levelek és virágok pépje, olivajjal keverve, a skorpió csípése ellen használ. A gyökerek forrázata rendben tartja az emésztést. A gyökér a népi abortívumok között is számon tartott. Az esszenciával átitatott fapálcikát (ez rendszerint a fonalsodráshoz használt orsó) feldugják a méhhez, s ott tartják, amíg a vetélés meg nem indul.³⁹ Nálunk ugyancsak magzatelhajtásra használták, csak nem a gyökérfőzetet, hanem magát a gyökeret.⁴⁰ Innen ered a neve is: bábabéles. A török neve is ezt jelenti.⁴¹ (Éppen magzatelhajtó hatása miatt jelenleg folyik a farmakológiai vizsgálata.)

Folyópartok vadnövénye a *tövistelen olasz paréj*⁴² (*Cynara scolimus* — enginar). A népi gyógyászatban zöld, eleven leveleit és fonnyasztott virágait használják. Forrázata lázcsillapító hatású, javítja az általános erőnlétet (különösen a férfierőt), szabályozza a szívverést, a májműködést, tisztítja a gyomrot. A sárgaság hatékony gyógyszere.

Főleg vízpartok, erdők aljnövényzeteként él a *csalán* (*Urtica dioica* — isirgan). Nálunk a hortobágyi pásztorok a csalán előfordulása nyomán tudták, hogy hol áshatnak jó ivóvízű kutat.⁴³ Hasonló anatóliai párhuzamáról nincs adatunk, népi gyógyászati alkalmazásáról viszont annál több. Magvait serbettel a daganatos betegségben szenvedők fogyasztják. Teáját reuma, hólyaghurut, vesekő ellen, valamint általános erősítőként isszák. Levele a kutyaharapást gyógyítja. Ha a leveleket összetörve friss tehéntejjel fogyasztják, fokozza a nemzőszervek működését. Ordu környékén a gyermeket akaró asszonyt csalán, kakukkfű és fokhagyma gőzére ültetik.⁴⁴ A csalánteát gombamérgezés ellen is használják.

Tölgyesek, erdőirtások és rétek virágja a nálunk *százforintos földepe* vagy *ezerjófű* néven ismert *Erythraea centaurium* — török nevén kantaron, kirmízi kantaron, kantaryon. Virágjai sárga színre festik a gyapjút. Szőlővel együtt készített főzete vérkeringési zavarok ellen, étvágyjavítónak, emésztést serkentőnek és vízkór ellen jó. Fülbe cseppentve elmúlik a kínzó fájdalom. Kakukkfűvel

³⁹ Acıpayamlı, 36.

⁴⁰ Ökrösné Bartha Júlia, 151.

⁴¹ Ebe = bába; gümeç, kömeç a neve a közép-ázsiai törökök kölessel töltött kalácsának — kölesbéles. Mándoky Kongur István szíves közlése. Az adat anatóliai párhuzamát Yıldız is hozza, 229.

⁴² Az azonosításhoz Melius terminológiáját használtam.

⁴³ Gunda, 71.

⁴⁴ Acıpayamlı, 16.

---

együtt toroköblítőként használják. Főzete a népi abortívumok között is számon tartott.⁴⁵

A próféta azt mondta "Ha valaki növényt ültet vagy veteményez, Allah a megtermelt gyümölcssel arányban jutalomban fogja részesíteni"; ezért aztán a törökök minden talpalatnyi termőföldet kihasználnak. A falusi házak mindegyike mellett van kert, ahol a család szükségleteit megtermelik. A népi táplálkozás nagyon egészséges, sok gyümölcsöt, zöldségfélélt fogyasztanak. Nem múlhat el étkezés — ha szezonja van — *dinnye* (*Citrullus vulgaris* — karpuz) nélkül. Jót tesz az emésztésnek és vitaminokban is bővelkedik. A házikertek megbecsült növénye a fűszerként használt *jóféle sáfrány* (*Crocus sativus* — safran) és a *gyömbér* (*Zingiber officinale* — zencefil), a *sóska* (*Rumex* — kuzu kulaği, yoksul kulaği) és a kerítések mellett virító *bodza* (*Sambucus nigra* — mürver, patlangaç, belesen). Utóbbinak teáját szívesen fogyasztják gazdag vitamintartalma miatt, és mert fokozza az anyatejelválasztást. A fent említettek közül a sáfrány és a bodza Isztambul, Izmir, Adana és Urfa környékén festőnövényként is használatos. A sáfrány sárgára, a bodza — páctól függően — barnás bordó színre festi a gyapjút.⁴⁶

A *káposztát* (*Brassica oleracea* — lahana) nemcsak zöldségként ismerik, hanem a rekedtség, a sárgaság elleni háziszerként is. Főtt leveleit árpaliszttal pép-pé törve a fájó, dagadt testrészekre teszik.

Kedvelt növény a *mogyorófa* (*Corylus avellana* — findik ağacı) és a *mandula* (*Prunus amygdalus* — badem, acı badem), melynek termését főleg édességek készítésénél használják. A mogyorófáról azt tartja a néphit, hogy távol tartja a skorpiót és a kígyókat. Ha az ember néhány szem mogyorót hord a zsebében, nincs félnivalója a mérges állatoktól.⁴⁷

A Földközi-tenger mellékén bozótosokban található örökzöld fáska a *görög szamócafa* (*Arbutus andrachne* — sandal). Ernyős virágzatáról és narancsszínű gyümölcseről könnyen felismerhető. A levelei és friss hajtásai sárgára festik a gyapjút. A levelek forrázata a gyomorhurutot gyógyítja.

Ugyancsak a Földközi-tenger jellemző növénye a fűszerként ismert *ánisz* (*Pimpinella anisum* — anason). Bergama környékén az ánisz gyümölcsének (*Fructus anisi* — yıldız anasonu) levét éhgyomorra fogyasztják. Étvágyjavító, emésztést serkentő, vértisztító, idegerősítő, bél- és epebántalmak elleni szer. Az erjesztett gyümölcsökből főzik a török pálinkát, a rakit, melyet rendszerint 1:3 arányban vízzel hígítva fogyasztanak. A neve arslan sütü = oroszlántej, igencsak növeli a férfinép bátorságát.

Magas hegyek, erdőségek növénye a *sóskaborbolya* vagy *lánysomfa* (*Berberis vulgaris* — kadın tuzluğu, diken üzümü). Apró vörös gyümölcsét, faháncsát, sár-

---

⁴⁵ Yıldız, 298.

⁴⁶ Kaya, 59.

⁴⁷ Mazahéri (303) középkori adatot közöl, amit Yıldız (101) megerősít.

ga virágjait és a gyökerét egyaránt hasznosítják. A gyümölcs, a levelek és a friss hajtások forrázatát gyomor- és májbetegségek ellen használja a népi gyógyászat. A gyökeret a kelmefestők ismerik inkább. A gyökérfőzet a pácolatlan gyapjút is jól festi. Sárga színt nyernek belőle.⁴⁸ Nálunk is használták ezelőtt a bőrművesek.⁴⁹

Noha a szintetikus festékek beszerzése nem jelent különösebb gondot Törökországban, a jobb színhatás és színtartósság miatt a hagyományos eljárást, a természetes festési módokat továbbra is alkalmazzák a kézművesek. A legismertebb, vagy inkább a legrégebbiről ismert növényi festéket a *festőbuzér* (*Rubia tinctorum* — kők boya) adja. Ankara, Çayır, Evedik, Kayas, Isztambul, Büyükaada, Bayburt, Niğde valamint Nyugat-Anatólia és Közép-Anatólia vidékén, Bursa — İnegöl környékén termesztik.⁵⁰ Aly Mazahéri már a középkorból nagy buzérültetvényről számol be. Mivel mindaddig ő adta a buzértermesztés legteljesebb leírását, érdemes hosszabban idézni: "Ha valaki buzérültetvényt akart létrehozni, márciusban többször is fel kellett szántania a földet és jól meg kellett trágyáznia. A buzér magvát ugyanúgy a levegőben szórták szét, mint a búzáét. Amikor a növény kihajtott, többször megkapálták a földet, aztán felhagytak az öntözéssel egészen addig, míg a palánta egy bizonyos magasságot el nem ért: ekkor újra megöntözték és ezután egész nyáron át hetente egyszer megismételték ezt a műveletet. Augusztusban lekaszálták a növény kiálló részét, a megmaradt töveket pedig egy réteg földdel betakarták, hogy megvédjék a fagytól. Valamennyi idő elteltével a betakart részből szép piros gyökér fejlődött. Közülük néhányat, a legvastagabbakat kihúzták, a többiit újból befedték földdel. Ezzel az eljárással éveken át termőültetvényt nyertek. Hogy ez alatt az idő alatt a gyökereket borító föld sem maradjon kihasználatlanul, gyakran vetettek bele búzát, amely a legkevesbé zavarta a festőbuzér növekedését."⁵¹ A festőbuzérból nyert vörös szín a legtartósabb szín, amely a perzsa, török, kaukázusi szőnyegeken több száz éven át megőrizte a fényességét. A festék "török-vörös" módját a keleti festők hosszú ideig titokként őrizték. Az 1700-as években Törökország a világ festőbuzérszükségletének 2/3-ad részét fedezte.⁵² Európába — Franciaországba — csak a 18. században került a recept. A 19. századtól már nálunk is termesztették a buzért, főleg Pest, Bács és Somogy vármegyében.⁵³ Hazai alkalmazásáról Györffy István is írt.⁵⁴

⁴⁸ Kaya, 58.

⁴⁹ Kemendi, 51.

⁵⁰ Kaya, 58.

⁵¹ Mazahéri, 293.

⁵² Çanklı — Yıldırım, 5.

⁵³ Kemendi, 50.

⁵⁴ Györffy, 176.

Ugyancsak festőnövényként ismert nálunk is a *homoki báránypirosító* (Alkanna tinctoria — havacsva otu, eşek marulu, eşek hıyarı). A Földközi-tenger vidékén gyógynövényként is számon tartott. Mérges rovarcsípések ellen, szemfájásra és különféle szájbetegségekre jó a főzete. Ha a gyökerét olívaolajjal együtt felfőzik, s a levéből néhány cseppet a fülbe csöpögtetnek, megszűnik a kínzó fülfájás. Ugyanezt a főzetet orálisan alkalmazzák vetéléskor is, mert meggyorsítja a méhlepény leválását és megszületését.⁵⁵ Az olívaolajjal készült gyökérfőzetet viaszba csöpögtetve kelésekre is kenik. A levelek forrázatát pedig a vesebetegségek gyógyítására isszák. Természetesen festőnövényként is ismerik, e célból azonban csak a gyökerét használják.⁵⁶ 1 kg gyapjúhoz fél kg gyökeret és 40 l vizet számítanak. A timsóval pácolt gyapjút sötétvörösre színezi.⁵⁷

A *galanga* vagy *gyömbér* (Alpinia officinalis — havlıcan) eredetileg Kínában és az indiai szigetvilágban termesztett fűszernövény. Törökországban sok fajtáját ismerik. Gyökértörzse adja az égető, gyömbérhez hasonló ízt. Emésztést serkentő hatása miatt nagyon kedvelik a törökök. A gyógyászatban még köptetőként és reumás betegségek ellen, valamint "női bajokat" orvosló szerként használják. Azt tartják, hogy serkenti a szellemi teljesítőképességet is.⁵⁸

Útfeleken, erdőszélen található az *orbáncfű* (Hypericum perforatum — kılıç otu). A gyomor- és májbajosokat megfűstölik vele, a virágjának főzete pedig a sebeket gyógyítja. Erzurumban egy-egy csészényit itatnak belőle a görcsölő gyermekágyassal, hogy enyhítse a szülés után a méh-összehúzódás okozta fájdalmat. Népi abortívumként is használják: orbáncfű gőzére ülnek a nemkívánt terhességtől szabadulni vágyó asszonyok.⁵⁹

Az *orvosi ziliz* vagy *fehértályva* (Althaea officinalis — hatmi kökü) virágjait augusztusban gyűjtik. Főzetét légúti megbetegedésekre használják. Levélvel a tampont átitatva a méhgyulladás gyógyítja, magja feloldja a veseköveket, gyökérfőzetét pedig fájdalomcsillapítónak használják.

A Nagykunságon, de különösen Karcag környékén a szikes talaj javítására telepítették a *tamariskát* (Tamarindus indica). A nép csak arcsa, gyalogarcsa néven emlegette,⁶⁰ s mivel felhozta a talaj mélyebb rétegeiben levő sót, nagyon kedvelték, sokfelé ültették. Népi gyógyászati adatunk nincs rá, bár a mesterszállási gyógyítókönyv — Terffler József borbélyorvos gyógyítókönyvéből kimásolt részletek egyike — említi, hogy "lép dagadásrul tamariskás pipaszárról kell dohányoz-

---

⁵⁵ Yıldız, 238.

⁵⁶ Kaya, 57.

⁵⁷ Adorján, 18.

⁵⁸ Yıldız, 265.

⁵⁹ Başar, 72.

⁶⁰ Mándoky Kongur István közlése.

ni".⁶¹ Pápai Páriz Pax Corporisa is számon tartja, de a hazai népi gyógyászatban nem terjedt el a használata.⁶² Nem úgy Anatóliában, ahol a *tamirhindi*, demir hindi ağacı gyümölcsét főleg lázas betegségek, gyomorrontás és nátha elleni háziszerként fogyasztják.

Már a középkori ültetvények kedvelt fája volt a *füge* (*Ficus carica* — incir). A legjobb fajtákat úgy nemesítették, hogy legszebbjeik gyümölcsét fiatal juh tejébe vagy anyatejbe áztatták, amíg a gyümölcsök megrothadtak. Majd kettésével, hármásával gödrökbe ültették, s amikor a fászkák elérték a félméter magasságot, kitelepítették az ültetvény porhanyós földjébe.⁶³ Gazdag vitamintartalmáért máig megőrizte népszerűségét.

Július, augusztus hónapokban gyűjtik és napon szárítják a *hársvirágot* (*Flos tiliacae* — ihlamur çiçeği), amelynek teája a meghűléses betegségek és gyomorbag ellen használatos. Ha a hársvirág főzetéből fürdővízbe öntenek, frissítő hatású. A hársvirág a kopaszodó férfiak vígasza, ha dunszkötéssel a fejre kötik, állítólag kinő tőle a haj. Gyapjűfestésre is használják, barna színt ad.⁶⁴

Észak-Afrikából terjedt el a *gumiarábikum* (*Gummi arabicum* — kitre zamki). Bursa környékén ismerik főleg, mint a gyomorhurut leghatásosabb gyógyszerét.⁶⁵

Török népi gyógyászati kutatások igazolják — elsősorban Rengin Bütün munkáira gondolunk —, hogy napjainkig használatban maradtak azok a gyógynövények, melyek hatását már a 17. századi arab kéziratok gyógyító könyvek leírták. Ennek bizonyosságául álljon itt egy példa 1664-ből, Hekimbaşı Salih Efindinek *Az emberi test betegségeinek megelőzésére javasolt eljárások* (*Gayetü'l-beyan fi tedbirü bedenü'l-insan*) című könyvéből. A gyomorbetegségekre vonatkozó fejezetben az alábbi receptet ajánlja: "8 dirhem sabr (sarı sabır otu — Aloes vera — aloé) és karanfil (*Dianthus* — szekfűszeg) és cevizi bevva (küçük hindistan cevizi — *Myristica fragrans* — szerecsendió) — mindegyikből egy-egy dirhem; és zencefil (*Zingiber officinalis* — gyömbér) és mastaki (*Pistacia lentiscus* — masztix fa) mindegyikéből fél dirhem. Ezeket összetörni és nane (*Menthae piperitae* — menta) vagy pelin otu (*Artemesia absinthium* — üröm) levével apró tablettákat készíteni, amiből egy-egy darabot vegyen be. Miután a gyomor kiürült (kitisztult), megszűnnek a panaszok. Kipróbált még az anber ilacı (Ámbra) és a kırmız macunu (*Quercus coccifera* — kermesz gubacsának pépje) és az Ud'ül cevaris (öd ağacı macunu — *Aloexylon agolluchum* — aloé) és a karanfil (*Dianthus* — szekfűszeg)

⁶¹ Gulyás, 339.

⁶² "... aki nyavalyára hajlamos, csináltasson tamariscus fából abroncsos edényt és abból igyon" Pápai Páriz F. Pax Corporisából való az idézet Gulyás Éva nyomán (345).

⁶³ Mazahéri, 300.

⁶⁴ Kaya, 58.

⁶⁵ Bütün, 70.

---

porrá törve.⁶⁶ A kermeszgubacsot Törökország-szerte használják a kelmefestők a bíborvörös festéséhez. Az Aloexylon agollochum fekete bogyóit pedig az újszülöttek mellé teszik a bölcso-be, szemmelverés ellen.⁶⁷

Búzatáblakon él a *tisztesfű* (Nardostachys — sünbülü hindi). Teáját meghűléses betegségek ellen fogyasztják. Füves, cserjés helyeken találjuk a *szurokfűvet* (Origanum vulgare — mercankösk), amelynek főzete köhögéscsillapító, étvágyjavító hatású. Gyomorpanaszokra, bél- és légzőszervi betegségekre használják az *orvosi somkóró* (Melilotus officinalis — kral otu) főzetét. Parlagon, utak mentén található, nagy becsben tartott növény, a nép "királyfünek" tiszteli.

Udvarokon, réteken virít a nálunk is jól ismert *kamilla* (Matricaria chamomilla — papatya) melynek virágját és a szárból sajtolt olaját használják. Teáját általános erősítőként gyomorpanaszok ellen, lázas betegségekre isszák. Feloldja a vesehomokot, tisztítja a vizeletet, és segít a menstruációs panaszokkal bajlódókon is. Szívesen kortyolgatják a szülő nők, mert azt tartják, hogy megkönnyíti a szülést.

Mezei virág a *sarlós gamandor* (Teucrium chamaedrys — boz otu, bodur mahmut, kisa mahmut). Teáját gyomorrontásra isszák.

Nemcsak fűszer, hanem gyógynövényként is ismert a *kapor* (Anethum graveolens — turak otu, dereotu). Virágos hajtásából emésztést serkentő szélhajtó teát készítenek.⁶⁸

Útmentén, vízparton és szántóföldek szélén él a nálunk is jól ismert *pásztortáska* (Capsella bursa pastoris), török nevén çoban kesesi (pásztorbuksza), çoban çantası (pásztortáska!), çoban torbası (pásztorzacsó). Az árnyékban szárított leveléből főtt tea elhajtja a vesekövet és a vesehomokot, fertőtleníti a húgyutakat és vérzéscsillapító hatású.⁶⁹

Bőrcsérző anyagot és sárga festéket ad, ezért a tímárok körében igazán népszerű a *szömörce* (Rhus cotinus — sumak). A népi gyógyászat a levélfőzetet használja gyomor- és bélvérzés ellen.

A *pongyolapitypang, gyermekláncfű* (Taraxacum officinale — karahindiba) gyógyító hatását Anatóliában is jól ismerik. Frissen szedett szárát és gyökerét salátaként fogyasztják emésztést serkentő hatása miatt és gyomorfájdalom esetén. A pongyolapitypanghoz hasonlóan gyomnövény a *tarackbúza* (Agropyron repens — ayrık otu, ayrık kökü). Nem kevés bosszúságot okoz a kertgazdáknak, mert szerteágazó gyökértörzse miatt nehéz kiirtani. Egyáltalán nem haszontalan növény, ugyanis a gyökere nagyon értékes anyagokat tartalmaz. Teáját vizelethajtó, vértisztító hatása miatt fogyasztják. A sárgaságot is gyógyítja, miként a *barátcserje* (Vitex agnus-castus — beş parmak ağacı, yemen safranı, ayıt ağacı).

---

⁶⁶ Bütün, 68; dirhem: 3,283 gr.

⁶⁷ Güngörmüş Naciye közlése.

⁶⁸ Bütün, 69.

⁶⁹ Yıldız, 192.

Leveleinek főzetét használják, mely a sárgaságon kívül jó a fogfájásra és a ke-
lésekre is. A gyökérfőzet gyógyítja a hasnyálmirigy betegségeit, és jó a torokfá-
jásra és a szájbán levő sebekre is. A Földközi-tenger, az Égei-tenger partvidékén,
valamint Bursa és Trabzon környékén gypajúfestésre használják. Zöld színt
ad.⁷⁰

Az *ökörfarkkóró* (*Verbascum phomoides* — siğir kuyruğu, deve dili, buruca
otu, mayasıl otu) friss levelei és virágja forrázatát, ha fülbe cseppentik, meggyó-
gyítja a süketiséget, de legalábbis megszünteti a fülzúgást. Ugyanez a főzet garga-
lizálva jót tesz a fogínynek: ha borral isszák, megszünteti a köhögést. A leveleit
füge közé szokták tenni, mert megóvjá a gyümölcsöt a kukacoktól. Ecetes gyö-
kérforrázatával bedörzsölik a kopasz fejet — kinő tőle a haj. Hogy nálunk is nép-
szerű ez a növény, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 17 féle nevét tartjuk
számon.⁷¹ Leginkább népi időjósásra használták, de az állatgyógyászat terüle-
téről is van adatunk. Például: a hortobágyi juhászok a kerge juhok operálása
után az ökörfarkkóró virágját kötötték a sebre.⁷² A mesterszállási gyógyító
könyv a tályog orvoslására ajánlja ekképp: "... az ökör fark füvet meg kell áztat-
ni, egy mozsárban alabástrom kövel egybe kell törni, mézzel öszve főzni, azzal
kötni. Vagy eloszlik, vagy meggyógyul."⁷³

A *csicseri borsó* (*Cicer arittinum* — nohut) gyógyászati felhasználása is sokré-
tű. A felforrósított szemeket zacskóban a vesetájéokra kötik, elhajtja a veseköve-
ket, fokozza a vizelet kiválasztását. Ugyanilyen módon alkalmazva megszünteti a
hátfájást, elhajtja a halott magzatot, gyógyítja a sárgaságot és a vízkórságot is.
Bélférgék ellen is használják. (25 gr. csicseri borsót egy napig vízben áztatnak,
néhány csészényit itatnak a beteggel, a maradékra pedig ráültetik.) Az egy napig
ecetben áztatott mag levéből éhgyomorra fogyasztanak — növeli a nemzőszervek
működését. Ám mértékkel kell fogyasztani, mert nagyon megdolgoztatj a vesét
és gyomorfájást okoz. Ha mindez mégis bekövetkezne, rózsalekvárt kell rá en-
ni.⁷⁴

Nagyban termesztett növény a *len* (*Linum usitatissimum* — keten). A népi
gyógyászatban csak a magvát használják (keten tohumu). Vízbe áztatják, és a
gyomorfájós, bélhurutos betegek kortyolgatják a levét.

A népi táplálkozás alapnövénye a *búza* (*Triticum vulgare* — buğday) a gyó-
gyászatban is népszerű. A tél folyamán legyengült szervezetet búzaliszt és cukros
mandulaolaj pépjével táplálják. Erősíti a gyomrot és hízlal. Javítja a látást is.⁷⁵

⁷⁰ Kaya, 58.

⁷¹ Gunda, 72.

⁷² Czinege József nagyiványi juhász közlése.

⁷³ Gulyás, 341.

⁷⁴ Yıldız, 395.

⁷⁵ Yıldız, 149.

A keleti nők a hajuk, körmük festésére rendszeresen használnak *hennát* (*Lawsonia inermis* — kına). A vallási szertartáshoz, a rituális mosakodáshoz hozzátartozik, hogy a megtisztulni vágyó hennába mártja a körmét, tenyerét és végigsimítja fejének egynegyedét. Vallási ünnepek, kiváltképp a ramazán előtt, minden családban kötelező ez a szertartás, de például esküvő előtt a lányok barátnőikkel, nőrokonakkal elmennek a fürdőbe, ott énekelnek, táncolnak, vígan mulatják az időt, és hennával festik a kezüket.⁷⁶ A henna őshazája India, Törökországban a mediterrán éghajlati övezetben természetesen termeszlik. Árnyékban szárított leveleit porrá őrlik, és vízzel elegyítve használják. Néhol a kelme-festők is alkalmazzák. A timsóval pácolt gyapjút vörös barnára színezi.⁷⁷

Szembeötlő, hogy a leírt 73 növényfajtaból 45-öt az emésztőszervek megbetegedésének gyógyítására használnak. Kevesebb ugyan, de mégis jelentős a vesebetegségre használt növények száma. Az, hogy egy-egy növényt többféle betegség gyógyítására tartanak számon, azt bizonyítja, hogy pontosan ismerik a hatásukat.

A növénynevek mutatója török-latin-magyar nyelven

acı badem 48	<i>Prunus amygdalus</i>	keserű mandula
acı elma otu 45	<i>Salvia officinalis</i>	kerti zsálya
ada çayı 45	- " -	- " -
akkız 45	<i>Cnicus benedictus</i>	áldott bárcs
anason 48	<i>Pimpinella anisum</i>	ánizs
anber 51	<i>Ambra</i>	ámbrá
ayı kulağı 44, 45	<i>Primula auricula</i>	cifra kankalin
ayıt ağacı 52	<i>Vitex agnus-castus</i>	barátserje
ayrık kökü 52	<i>Agropyron repens</i>	tarackbúza
ayrık otu 52	- " -	- " -
ayva ağacı 45	<i>Cydonia vulgaris</i>	birsalmafa
ayvadana 45	<i>Artemissia vulgaris</i>	feketeüröm
badem 48	<i>Prunus amygdalus</i>	mandula
bakla 45	<i>Vicia faba</i>	lóbab
baldırnı kara 45	<i>Adiantum capillus veneris</i>	vénuszfodorka, vénuszhaj
belesen 48	<i>Sambucus nigra</i>	fekete bodza
beş parmak ağacı 52	<i>Vitex agnus-castus</i>	barátserje
bıyan kökü 44	<i>Geycirrkiza globra</i>	édesgyökér
bodur mahmut 52	<i>Teucrium chamaedrys</i>	sarlós gamandor
bodur otu 46	<i>Ajuga chaemopitis</i>	kalinca, ínfű
boz otu 52	<i>Teucrium chamaedrys</i>	sarlós gamandor
buğday 53	<i>Triticum vulgare</i>	búza
burca otu 53	<i>Verbascum phlomonides</i>	ökörfarkkóró
ceviz 45	<i>Juglans regia</i>	dió
ceviz-i bevva 51	<i>Myristica fragrans</i>	szerecsendió

⁷⁶ Mesude Yüksel közlése, Antalya, 1989.

⁷⁷ Adorján, 26.

çitlembik 46	<i>Celtis australis</i>	déli ostorfa
çoban çantası 52	<i>Capsella bursa-pastoris</i>	pászortáska
çörek otu 46	<i>Nigella sativa</i>	kandilla
çoban kesesi 52	- " -	- " -
çoban torbası 52	- " -	- " -
dağ karanfili 46	<i>Dyanthus</i>	szekfűszeg
demir hindi ağacı 51	<i>Tamarindus indica</i>	tamariska, arcsa
dereotu 52	<i>Anethum graveolens</i>	kapor
deve dili 41, 45, 53	<i>Solvia officinalis</i>	kerti zsálya
diken üzümü 48	<i>Berberis vulgaris</i>	sóskaborbolya
düğmelice süpürge 43	<i>Thymus capitatus</i>	vad kakukkfű
ebe gümece 41, 46	<i>Malva silvestris</i>	erdei mályva
efsentin 44	<i>Artemisia absinthium</i>	fehértürom
enginar 47	<i>Cynara scolimus</i>	tövistelen olasz paréj
eşek hıyarı 49	<i>Alkanna tinctoria</i>	homoki báránypirosító
eşek marulu 49	- " -	- " -
findık ağacı 48	<i>Corylus avellana</i>	mogyorófa
fırkan çiçeği 42	<i>Lavandula officinalis</i>	levendula
hatmi kökü 50	<i>Althaea officinalis</i>	orvosi ziliz (fehértályva)
havacıva otu 49	<i>Alkanna tinctoria</i>	homoki báránypirosító
havıcan 50	<i>Alpinia officinorum</i>	kínai gyömbér
hindıba 44	<i>Cichorium intybus</i>	mezei katáng
ıhlamur ağacı 51	<i>Tilia</i>	hársfa
ıhlamur çiçeği 51	<i>Flos tiliac</i>	hársvirág
ırkuş 46	<i>radix liguiritac</i>	édesgyökér
ısrıgan 47	<i>Urtica diorica</i>	csalán
ıtkasarı 44	<i>Salep tuber</i>	kosbor
ıncir 51	<i>Ficus carica</i>	füge
kadıın tuzluđu 48	<i>Berberis vulgaris</i>	sóskaborbolya
kantaron, kantaryon 47	<i>Erythraea centaurium</i>	százforintos földpe
	(<i>Centaurium minus</i>)	
karabaş otu 42	<i>Lavandula officinalis</i>	levendula
kara bürüklü 42	<i>Lavandula officinalis</i>	levendula
karahindıba 52	<i>Taraxacum officinale</i>	pitypany (gyökere)
karanfil 51	<i>Dianthus</i>	szekfű
karpuz 48	<i>Citrullus vulgaris</i>	görögdinnye
kekik, kekik otu 23	<i>Thymus vulgaris</i>	kerti kakukkfű
kermes macunu 51	<i>Coccus ilicis</i>	kermesz tölgy gubacs
keşis otu 42	<i>Lavandula officinalis</i>	levendula
keten tohumu 53	<i>Linum usitatissimum</i>	lenmag
kılıç otu 50	<i>Hypericum perforatum</i>	orbáncfű
kına 53	<i>Lawsonia inermis</i>	henna
knülcede 45	<i>Adiantum capillus-veneris</i>	vénuszfodorka
kırmızı kantaron 47	<i>Erythraea centaurium</i>	százforintos földpe
kısa ebe gümece 46	<i>Malva silvestris</i>	erdei mályva
kısa mahmut 52	<i>Teucrium chamaedrys</i>	sarlós gamandor
kitre zamkı 51	<i>Gummi arabicum</i>	gumiarábikum
kovan otu 42	<i>Melissa officinalis</i>	citromfű
koyun otu 45	<i>Artemisia vulgaris</i>	fekete üröm
kök boya 49	<i>Rubia tinctorum</i>	festőbuzér
kral otu 52	<i>Melilotus officinalis</i>	orvosi somkóró
kudret narı 43	<i>Mommordica charantia</i>	balzsamalma
kuş dili 41	<i>Rozmarinus officinalis</i>	rozmaring

kutsal bitki 45
 kuzu kulağı 48
 küçük hindistan cevizi 51
 labada 48
 lahana 48
 lavanta çiçeği 42
 limon 42
 limon otu 42
 mastaki 51
 mayasıl otu 53
 melengiç 46
 menekşe, menevşe 46
 mercanköşk 52
 meneviş 43
 meyan balı 44
 meyan kökü 44
 meyan otu 44
 misk otu 45
 mülkek 46
 mürver 48
 nane 42, 44
 nohut 53
 oğul otu 42
 öd ağacı 51
 papatya 52
 patlangiç 48
 pelin otu 44, 51
 pıyavsam, poyavsam 44
 raziyane 42
 rezene 42
 ravent 43
 sabr, şabır otu 51
 safran 48
 salep 44
 sakız ağacı, sakızlak 43
 sandal 48
 sarımsak 44
 siğir kuyruğu 41, 53
 soğan 44
 sumak 52
 su pelesengi, su sünbülü 45
 sünbülü hindi 52
 şevketibostan 45
 tamirhindi 51
 tatlı anason 42
 tilki husyesi 44
 turak otu 52
 turuncan 42
 turunç çiçeği
 ud'ül cevaris 51
 venus ağacı 45
 yabanî ebe gümesi 46
 yaban yarpuzu 43

Salvia officinalis
 Rumex
Myristica fragrans
 Rumex
Brassica oleracea
Lavandula officinalis
 Citrus
Melissa officinalis
Pistacia lentiscus
Verbascum phomoides
Celtis australis
Viola arvensis
Origanum vulgare
Pistacia lentiscus
Glycyrhiza glabra
 - " -
 - " -
Artemissia vulgaris
Malva silvestris
 Sambucus
 Menthae piperita
 Cicer arittinum
Melissa officinalis
Aloexylon agollochum
Matricaria chamomilla
 Sambucus
Artemisia absinthium
Artemisia absinthium
Foeniculum vulgare
 - " -
Rheum officinale
 Aloes vera
 Crocus sativus
 Salep tuber
Pistacia lentiscus
Arbutus andrachne
Allium sativum
Verbascum phomoides
Allium cepa
 Rhus cotinus
Adiantum capillus veneris
 Nardostachys
 Cnicus benedictus
Tamarindus indica
Foeniculum vulgare
 Salep tuber
Anethum graveolens
Melissa officinalis
 Floris citrus aurantium
Aloexylon agollochum
Adiantum capillus veneris
Malva silvestris
Thymus capitatus

kerti zsálya
 sóska
 szerecsendió
 sóska
 káposzta
 levendula
 citrom
 citromfű
 masztiç-fa
 ökörfarkkóró
 déli ostorfa
 mezei árvácska
 szurokfű
 masztiç-fa
 édesgyökér
 - " -
 - " -
 feketeüröm
 erdei mályva
 bodza
 menta
 csicséri borsó
 citromfű
 aloé
 kamilla
 bodza
 fehérüröm
 fehérüröm
 édeskömény
 - " -
 rebarbara
 aloé
 jóféle sáfrány
 kosbor gumója
 masztiç-fa
 görög szamócafa
 fokhagyma
 ökörfarkkóró
 vöröshagyma
 szömörce
 vénuszfodorka
 tisztesfű
 áldott bárcs
 tamariska, arcsa
 édeskömény
 kosbor
 kapor
 citromfű
 narancsvirág
 aloé
 vénuszfodorka
 vad mályva
 vadkakukkfű

yaban kekiği 43	Vitex agnus-castus	barátcserje
yaban nane 43	Thymus capitatus	vadkakukkfű
yıldız anasonu 48	Fructus anisi stellati	ánizs (gyümölcs)
yoksul kulağı 48	Rumex	sóska
yemen safranı 52	Vitex agnus-castus	barátcserje
zampur 43	Thymus capitatus	vadkakukkfű
zencefél 48, 51	Zingiber officinale	gyömbér

IRODALOM

- Acıpayamlı, Orhan, *Doğumla ilgili âdet ve inanmaların etnolojik etüdü*. Ankara, 1974.
- Adorján Imre, *Gyapjúszínezés Törökországban természetes anyagokkal*. Székesfehérvár, é.n. (Módszertani füzetek).
- Anadolu inançları — Anadolu mitolojisi inanç-söylence bağlantısı*. İstanbul, 1987.
- Başar, Zeki, *Erzurum'da tıbbî ve mistik folklor araştırmaları*. Ankara, 1972.
- Borbás Vince, Kelet virágaitól pórkertjeinkig: *Földrajzi Közlemények XVIII*, 1890.
- Buchwald Péter — Bodor A. András, *A gyógynövényektől a megtervezett gyógyszorig*. Kolozsvár, 1981.
- Bütün, Rengin, Bugün Anadolu'da ve özellikle Bursa yöresinde halk arasında mide hastahklarında kullanılan ilaçlar. In: *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. IV. cilt. Ankara, 1982.
- Çanıklı, Nuran — Yıldırım, Zeynep, Yün halt ipliği boyamada kök boya (*Rubia tinctorium*)'nın yeri ve önemi. In: *Mühendislik haftası 28 Mayıs-2 Haziran tebliğ özeti*. İsparta, 1990.
- Gunda Béla, *A rostaforogató asszony*. Budapest, 1989.
- , Borbás Vince és a magyar ethnobotanika: *Ethnographia LXXXII*, 1971/1.
- Gulyás Éva, Adatok a Jászság és a Nagykunság XVIII-XIX. századi gyógyító gyakorlatához: *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* Szolnok, 1990.
- Györfly István, *Alföldi népélet*. (Szerk. Selmeczi Kovács Attila.) Budapest, 1983
- Jávorka S. — Csapody V., *Iconographia Florae Partis Austra-orientalis Europae Centralis*. Budapest, 1975.
- Kaya, Reyhan, *Türk yazmacılık sanatı*. İstanbul, 1988.
- Kemendi Ágnes, *Festőnövények*. Budapest, 1989.
- Kóczyán Géza, *Ethnobotanikai vizsgálatok Répáshután*. Miskolc, 1984.
- Mazahéri, Aly, *A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-13. századig*. Ford. Fridli Judit. Budapest, 1989.
- Melius Péter, *Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznáról*. Szerk. Szabó T. Attila. Bukarest, 1978.
- Ökrösné Bartha Júlia, Születési szokások és hiedelmek Karcagon: *Múzeumi Levelek* Szolnok, 1986.
- Plinius Secundus, *A természet története — A növényekről*. Ford. Tóth Sándor. Budapest, 1987.
- Rápóti-Romváry Vilmos, *Gyógyító növények*. Budapest, 1990.
- Romváry Vilmos, *Félszerk könyve*. Budapest, 1972.
- Soó Rezső — Kárpáti Zoltán, *Magyar flóra. Harasztok, virágos növények*. Budapest, 1968.
- I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* I. cilt. Genel konular. Ankara, 1976.
- I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* V. cilt. Etnografya. Ankara, 1977.
- Yıldız, Ramazan, *Şifalı bitkiler ve hastalıklar*. İstanbul, 1988.

BERTA ÁRPÁD: MARGINÁLIÁK HAZAI GYÖRGY SZÉLJEGYZETEIRE

A Keletkutatás 1992. évi tavaszi számában olvashattam Hazai György véleményét egy új turkológiai kézikönyvről, Róna-Tas András *Introduction to Turkology* c. kötetéről.¹ Hazai György lehangoló írását szívesen hagynám válasz nélkül. Nemcsak kényelmesebb, de talán elegánsabb is lenne szó nélkül napirendre térni sorai fölött.

Sajnos, nem választhatom ezt a megoldást. Nem tehetem, mert az írás a magyar orientalisztika népszerűsítő folyóiratában jelent meg, egy olyan orgánumban, melyet nemcsak szakemberek olvasnak, akik — természetesen — önmagukban is helyre tudják tenni az írásban foglaltakat, s jól látják, hogy Hazai írása nem egy recenzió, nem egy megalapozott szakmai érvekre épített bírálat. Minthogy azonban az írás a Keletkutatásban jelent meg, nem tehetek úgy, mintha nem történt volna semmi sem: válaszolnom kell.

Előre bocsájtom, hogy az alábbiakban két dolgot mindenképp szeretnék elkerülni:

1. Nem kívánom minősíteni Hazai György dolgozatának *hangvételét*. Lelke rajta.

2. Nem értékelem a szerkesztőbizottság *eljárását*, melyet Hazai György írásának publikálása során tanúsított.² Lelkük rajta.

Tárgyszerűen reflektálni kívánok viszont Hazai írásának koncepciójára, s néhány pontjára. Az írás koncepcióját röviden sommázzhatjuk. Ez nemigen több, mint egy leplezetlen kísérlet a kézikönyv szerzőjének szakmai lejárására. Leplezetlen ez a kísérlet, hisz Hazai írásában — sajnálatos módon — szabad folyást enged indulatának.

---

¹ Hazai György: Szélgjegyzetek egy turkológiai kézikönyv margójára, 82-92.

² Mindössze annyit jegyzek meg: természetesen nem azt gondolom, hogy a Keletkutatásnak meg kellett volna tagadnia Hazai véleményének közvételét. (Egyébként sem hiszem, hogy erre lehetőségük lenne. Nem feledhető, hogy a Keletkutatás a Kőrösi Csoma Társaság folyóirata, s a Társaság elnöke Hazai György.) Azt azonban komolyan gondolom, hogy példátlanul tapintatlan eljárás, ha egy népszerűsítő orgánus szerkesztősége lehetőséget ad egy akadémiai levelező tagnak (Hazai), hogy úgy becsméreljen egy akadémiai levelező tagot (Róna-Tas), hogy a becsmért ne kapjon ugyanazon számban lehetőséget a válaszra. Európában ez etikai minimumnak számít.

[A szerkesztőség megjegyzése: Folyóiratunk nyitott, lehetőséget nyújt a szakmai vitáknak és bírálatoknak. Ezek elbárásmódját és stílusát nem mi határozzuk meg, ez a szerzők joga és felelőssége. Folyóiratunk — miként maga a Kőrösi Csoma Társaság — elsősorban tudományos feladatot teljesít, miközben a tudomány-népszerűsítés feladatát is magára vállalja.]

Indulatának mozgató rugói nem rám tartoznak. Nem is érdekelnek. Az azonban már rám is tartozik, s engem is érdekel, hogy *cikkében* — talán éppen az említett hevület miatt — *elsikkadnak bizonyos tények, indokolatlanul szerepelnek bizonyos elvárások, gyakoriak a félreértések*. Ráadásul saját írása éppen említett hiányosságait Hazai — egy furcsa logikával (?) — Róna-Tas András (és alig burkoltan Róna-Tas tanítványai) ellen igyekszik felhasználni. Igen, sajnos, a tanítványok is szóba jönnek a sorok között. Feltételezem ugyanis, hogy Hazai végiggondolta mit ír le, majd át is nézte írását, mielőtt azt nyomdába küldte. Ha megtette, akkor tudnia kell, hogy függetlenül eredeti szándékától, írásában nemcsak Róna-Tas András ellen vagdalkozott. Tudnia kell, hiszen éppen ő kezelte kiemelt helyen írásában, a ki kinek a tanítványa kérdést.

Az alábbiakban példákat hozok fenti állításomra, az elsikkadt tényekre, az indokolatlan elvárásokra, a gyakori félreértésekre.

Hazai György írását annak az aggályának kibontásával kezdi, hogy írhat-e egy kívülről jött szakember turkológiai kézikönyvet. Ennek kapcsán hosszasan bizonygatja, hogy Róna-Tas nem végzett turkológiát, nem Németh-tanítvány. Bármennyire pontosnak is tűnik Hazai emlékezete, súlyos gondom van ezzel a megállapítással.

Talán a szelektív emlékezetnek tudható be, hogy Hazai megfélemedezett néhány mellékkörülményről. Ezek a következők:

1. Róna-Tas András úgy nem turkológus, ahogy nem volt az Ligeti Lajos sem. Róna-Tas nála végzett, tőle tanult altajisztikát és mongolisztikát. Hogy valami köze a turkológiához végzettsége okán is lehet Róna-Tas Andrásnak, azt jól példázza mestere, Ligeti Lajos több kötetre rúgó turkológiai munkássága. No meg az az apróságnak aligha nevezhető körülmény, hogy Ligeti Némethnél tanult turkológiát. Németh — minden Ligetivel való konfliktusa ellenére — büszke is volt rá, hogy az alig tíz évvel fiatalabb Ligeti mestere lehetett.

2. Van ehhez a kérdéshez még egy adalékom. Úgy gondolom, Hazai György mestere, Németh Gyula elég jó véleménnyel lehetett Róna-Tas András turkológiai ismereteiről, mert szellemi végrendeletében Róna-Tasra bízta kéziratost hágyatékát, s Szegednek ajánlotta fel megvételre a könyvtárát. Róna-Tas tanítványai 1978 óta ebben a Németh Gyula Könyvtárban ülve szeminarizálnak. S ebben a teremben nemcsak a falon van ott Hazai György mesterének, Németh Gyulának a fényképe. Mindig úgy éreztük, hogy velünk van szellemiségének ránk eső része is.

Ennyit arról, hogy ki részesült "akár személyesen, akár közvetve Németh Gyula kitűnő turkológiai iskolájának az alapismereteket tolmácsoló bevezetéseiben" (83. o.). Hazai György másutt is tanújelét adja, hogy erősen kötődik a hagyományokhoz. Ebben a kérdésben magam is számos ponton egyetértek vele, mindössze azonban nem követném. Nagy fejtörést okoz, miért hivatkozik Róna-Tas bevezetése kapcsán számos esetben korábbi kézikönyvekre,³ ezek eltérő szem-

³ Köztük olyan művekre, melyek már több mint harminc évvel ezelőtti megjelenésükkor is ela-

léletmódjára, más dimenzióira, különböző arányaira. S főként miért hiányolja az ezekben megmutatózó nézetek kifejtését Róna-Tas könyvéből. Hazai György jól tudja, hogy tudományunk milyen mennyiségben tett szert az utóbbi évtizedekben új ismeretanyagra. Ezek birtokában aligha lehet az ötvenes-hatvanas évek nézeteit ismételtetni. Arról nem is beszélve, hogy nehezen érthető, mi haszna lenne abból a tudománynak, ha a kézikönyvek a korábbi standard munkákra, s nem az új kutatásokra és az önálló látásmódra épülnének? Persze, másutt Hazai is így gondolja ezt, hisz Róna-Tas *türk* népnév etimológiájáról azt írja, hogy a *türk* népnévről "a szakterület minden képviselője valami mást képzelt és képzelt el" (83-84. o.). Így igaz! S öröndetes is ez, mert nagy baj lenne, ha kanonizált dogmákat olvasnánk a szakkönyvekben.

Hazai Györgyöt hosszasan foglalkoztatja egy "ellentmondás", melyet Róna-Tas 'altaji hipotézisre' vonatkozó álláspontjában vél felfedezni. Szembesíti is a szerzőt e súlyosnak vélt belső konfliktushelyzettel: "Jóllehet jómagát az antialtajista tábor hívének vallja, soraival azt a benyomást kelti, mintha 'lélekben' mindmáig nem kötelezte volna el magát az egyik vagy a másik oldalon" (85. o.). Nem ilyen skizoid ez az állapot. S aligha lehet mindezt "úgy értelmeznünk, hogy a szerző mindkét variánst végigzongorázza" (86. o.). Arról van szó csupán, hogy Hazai nem érti meg Róna-Tas — egyébként teljesen világos — álláspontját. Róna-Tas ugyanis azt gondolja, s arról ír, hogy *nem látja igazoltnak* az altaji nyelvek (genetikus) rokonságát, *de nem tartja kizártnak*, hogy az altaji nyelvek végső fokon — az ősiségben akár genetikusan is — összefüggnek. Milyen logikai hiba, vagy milyen belső következetlenség van egy ilyen gondolatban? Semmilyen.

Nem kívánom — e néhány példa említése után — részleteiben boncolgatni Hazai György egyéb félreértésektől és elnézésektől a továbbiakban sem mentes véleményét. Meglepő módon ő is befejezi Róna-Tas kézikönyvének vélelmzését az első ötven oldal után. Pontosan ott, ahol a mű — vitathatatlanul fontosabbik, második része elkezdődik. Hazai korrektül jelzi is, hogy nem érzi magát kompetensnek az ótörök rovásírási feliratok, a bráhmí és a tibeti írással jelgyezett török nyelvemlékekről szóló rész megítélésében.⁴ Így aztán a könyv érdemi részének tárgyalása helyett alaposan szemügyre veszi a mű bibliográfiai hiányosságait, s apróbb pontatlanságait. Vonatkozó megjegyzéseit jórészt elfogadhatjuk. Hazai György a bibliográfia területén — mint ezt az utóbbi évtizedekben többszörösen igazolta — természetesen mindenkinek hasznos útmutatással tud szolgálni.

---

vultnak voltak tekinthetők. Vö. *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Ediderunt Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmuth Scheel, Zeki Velidi Togan. Tomus primus. Wiesbaden 1959.

⁴ Megállapításának helyességét nem vitathatom. Ő tudja, meddig terjed szakmai kompetenciája. Azon mégis eltűnök, hogyan egyeztethető mindez Németh kitűnő turkológiai iskolájának — melyet Németh munkássága és egyetemi jegyzetanyagának ismeretében jómagam is vitán fölülinek érzek — korábbi főlemlegetésével. Németh ugyanis midig kiemelt figyelmet szentelt az ótörök nyelv különféle írástípusokkal rögzített emlékeinek, s meghatározó jelentőségű cikkei jelentek meg az ótörök rovásírási emlékekről.

HENRYK JANKOWSKI: EGY ÚJ FEHÉROROSZORSZÁGI TATÁR KIADVÁNY MARGÓJÁRA

Az *Al-Kitáb* elnevezésű egyesület Iviében alakult meg 1991-ben, amikor a *kurban bajram* ünnepére az egész Belorusziából érkezett tatárok egy országos (illetőleg akkor még köztársasági) jellegű szervezet létrehozását szavazták meg. Az egyesület elnökének Abubekir Sabanovicsot választották. Megjegyzendő azonban, hogy bizonyos helyi érdekű tatár társadalmi szervezetek a peresztrojka korábbi szakaszában is léteztek. 1990-ben például, a grodnói *Kitáb* egyesület Korán-részletet tett közzé belorusz nyelven. A kiadványt, amely az ufai muftiátus engedélyével jelent meg, Juszuf A. Mirza-Krynicky szerkesztette.

Az itt ismertetett kiadvány a *Bajram* nevű folyóirat. Eddig 3 száma jelent meg. A második és a harmadik összevont száma, bár szegény grafikai kivitelben, sok érdekes, tájékoztató jellegű cikket, tudósítást és hírdetményt tartalmaz.

Szép számban vannak vallási tartalmú írások: a Korán Al-Bakara fejezetének 59-66. sorai, amelyeket K. Szkurat fordított oroszból, Abu-Kászimnak *Az imán* c. írása, egy cikk a hadíszokról, G. Bogatieva *Az isten* c. írása, A. Jakubauskas beszámolója a kaunasi mecset újrainvitásáról, I. Konopacki cikke a vallásosság mai helyzetéről.

A volgai tatársághoz kapcsolódó cikkek közül ki kell emelni egy írást a miserekről valamint egy másikat Kazán városáról.

A lengyel tatárságot Selim Chazbijewicz gdański költő jeleníti meg, jellegzetes, keleti verses képekben. S bizony nem is kellett a belorusz anyanyelvű tatároknak fordítás sem...

A krími tatárokhoz fűződő cikkekből említsük meg I. Memetovnak *Minden titok kiderül* c. írását, egy Maciej Sulkiewiczről szóló cikket (fordítás a lenyelből) s végül Iszmail Gaszprinszkijra (akit a törökök Gaspirahként emlegetnek) emlékeztető írást.

Érdekesek továbbá a helyi érdekű cikkek, például a csernobili szerencsétlenség következményeiről, a minszki tatárokról szóló egy régebbi cikk újabb közlése stb.

Az irodalmi rovatban található Abdulla Tukaj híres tatár költőnek a *Tugan tel* (Az anyanyelv) c. verse az eredetiben és a belorusz fordításban, egy krími tatár népdal (*Özen bojlarynyj*) és G. Bogatieva orosz nyelvű költeményei.

Figyelemre méltó I. Memetovnak az 1100 címszavas belorusz - krími tatár szójegyzéke, noha a lejegyzés hanyag és pontatlan.

Az egyik legérdekesebb írás az, amely sok információt tartalmaz a fehéroroszországi tatár településekről, Ibrahim Konopacki beszámolója az *Al-Kitáb* szervezésében végzett terepmunkáról. E munka során az egyesület vezetőségi tagjai Uzda, Kopyl, Kleck, Lahaviči (Lachowicze), Navagrodok, Lovčici (Łowczyce) és Ivie nevű településekre látogattak el. Több helyen régi, vallásos tartalmú, arab írásos imakönyveket találtak, amelyeket nyilvántartásba vettek. A cikk ismerteti a temetők és a mecsetek mai állapotát, a helybeli tatárok és igazgatási szervek

---

közötti kapcsolatok milyenségét. Megtudjuk azt is, ki tud még arab írást olvasni, ki emlékszik még a tatár és török nyelvű (!) imákra. Az elmondott szövegeket felvették magnóra és tervezik a kéziratok lefényképezését, illetve lefénymásolását.

A már korábban szóban leköttött együttműködés értelmében e sorok írója is kapott egy három oldalnyi *ziker* nevű imaszöveget, amelyet 1991. IX. 10-én Musztafa Haszenovics Aszanovics imám török-tatár kevert nyelvel énekelt el a látogatóknak. Az ima szövege helyenként erősen romlott és nehezen azonosítható, így még további filológiai munkát igényel. Remélhetőleg hamar lát napvilágot. Ízelítőnek szeretném bemutatni az első versszakaszát:

*Dertülernin tabibi
Ej, tek birnün habibi
Yarliqa yıl bir garibi
Şejh ül-Lahi Muhammed.*

Szenvedőknek orvosa,
Egy istennek kedvese,
Könyörülj meg egy szegényen,
Isten fejedelme, Muhammed

Amint a szövegből látható, a *-nin*, *-nün* kipszakos ragok mellett szerepel az ó-anatóliai és középázsiai török nyelvből ismert *-yıl* felszólító módjel. Ázonkívül, mint minden ilyen jellegű szövegben, sok az arab és perzsa szó. Természetesen, nem állíthatjuk, hogy imánk szövege egyenesen azt a XIV. századi litvániai tatár nyelvet tükrözi, amelyet az oda telepített és később többszörösen is önkényesen települt tatárok magukkal hoztak. Ezzel kapcsolatban csupán két dologra szeretném felhívni a figyelmet. Először arra, hogy az ún. litvániai-lengyel tatár nyelv soha nem volt egységes, hanem a letelepedett hullámok függvényében több különböző kipszak nyelvjárásból állt össze. Ez a tény egébként meggyorsította a tatárok nyelvi asszimilációját. Másodszor arra, hogy a tatárok soha nem szigetelődtek el teljesen a keleten maradt hittársaiktól, hol a kazáni, hol a krími tatárokkal, hol a törökökkel tartották a kapcsolatokat.

A fentebb bemutatott szöveg ezt a sajátos nyelvi keveredést tükrözi. Ez és más újabb tények ismeretében felül kell vizsgálni azt az állítást, mely szerint a litvániai (ma külön-külön litvániai, lengyel- és fehéroroszországi) tatárok nyelve már a XVI. század során teljesen kiszorult a használatból.

ERDÉLYI ISTVÁN: AZ 1990. ÉVI MONGÓLIAI KÖZÖS MONGOL-MAGYAR ÁSATÁS EREDMÉNYEI (Előzetes jelentés)

Az ázsiai hunok (hiung-nuk) egykori településeinek vizsgálata teljesen új irányzatot jelent a Mongol Népköztársaság régészeti terveiben, mivel korábban ott soha nem folyt még ilyenirányú kutatás. A hangsúly a temetők vizsgálatára tevődött, amelyek feltárása a húszas évek derekától¹ kezdve, illetve — nagyobb szünettel

---

¹ P. K. Kozlov. Szevernaja Mongolija. Noin-Ulinszkije pamjatnyiki. In: *Kratkije otcsoy ekszpegyicii*

— 1961 után indult meg, és abba a magyar kutatók is bekapcsolódtak.² Mongóliától északra, a szovjet határ közelében megtörtént az ismert "Ivolgai vár" teljes feltárása a hozzátartozó temetővel együtt.³ Erődítmelen települést ebből a korból, szintán a Bajkálöntúlon először a későbbi neves szovjet antropológus, G. F. Debec vizsgált meg a Csikoj folyó völgyében, a Dureny nevű lelőhelyen, ahol két félig földbeásott ház feltárását végezte el 1925-ben.⁴ A Mongol Népköztársaság területén elsőként C. Dordzsszüren fedezett fel hasonlót az 1960-as évek végén, Ulánbátortól északra 120 km-re, a Boró folyó balpartján. Ennek közös feltárását már a lelőhely 1988-ban történt bejárásakor tervbevettük, de arra csak 1990 júniusában kerülhetett sor.⁵ A lelőhely légvonalban kb. 45 km-re van a nevezetes Nojon Ul (Noin Ula) hegységtől, az ázsiai hun fejedelmek egyik híres temető-együttesét magában rejtő völgyektől.⁶

A folyóterasz partszakadásában két helyen is kibukkant kultúrréteget másik két ponton az orosz, illetve az aranykutatók (NDK) földbeásott raktárépületei hozták napvilágra, vagy rongálták meg. A fölük hátrahagyott kőzetörlő malmok és egyéb, nagyméretű gépsorok a feltárásokat alaposan megnehezítik. Közvetlenül a lelőhelyünkön, vagy amellet már évek óta seholy folyt aranykitermelés. A folyóterasz szaggatott vonalát követve az említett helyeken több (összesen hat) szelvényt nyitottunk. Szerencsénkre a kultúrréteg nem feküdt nagy mélységben. Végül összesen három házmaradványt sikerült megfigyelnünk, amelyekből kettőnek a maradványait teljesen, egyét pedig részlegesen kibontottuk. A lesározott és utólagosan átégett padlójú, könnyűszerkezetű, sekélyen a földbe beásott házak egykor lekerekített sarkai téglalap alakú alaprajzú épületekre utalnak. Cölöplyukakra nem akadtunk, így feltételezhető, hogy csak az alsó szegélyükön keskenyen körbetapasztott falú házak vékony fala galyakból állott. Ilyen építményekben a helyi klímából kifolyólag legfeljebb májustól szeptemberig lehetett tartózkodni. Ezen a helyen, minden jel szerint részben fazekasárut készítő ipari tevékenység folyt, jóllehet az égetőkemencéket nem sikerült megtalálnunk, de ráakadtunk az átgúrt agyagtömbökre és egy selejtként hátrahagyott, deformált agyagedény szájrészére is. Emellet, unikális leletként előkerült két darab, birka lapockacsontból kifaragott edényperem-profilozó fazekaseszköz is (1. kép). Igen

po isszledovanyiju Szevernoj Mongolii. Leningrad, 1925.

² Ld. jelentésünket, ill. a további bibliográfiai adatokat: Erdélyi I. Mongolisch-ungarische archäologische Forschungen in der Mongolei: *Mitteilungen des Arch. Inst. d. UA d. Wiss.* 4, 1973, 113-118.

³ A. V. Davydova. The Ivolga gorodischche. *AAH* 20, 1968, 209-245.

⁴ Közöletlen, a dokumentáció a szentpétervári Régészeti Intézet adattárában van.

⁵ A feltárások vezetői D. Dordzsszüren és Erdélyi István voltak, résztvevők: Frech' Miklós archaeo-botanikus, Sugár Lajos fényképész, Erdélyi Péter rajzoló. Munkásként négy középiskolás és egy régész-jelölt mongol egyetemi hallgató dolgozott. A helyszíni költségeket a Mongol Tud. Akadémia fedezte.

⁶ I. Erdélyi. Raszkopki v Noin-Ule. *AAH* 14, 1962, 231-247.

---

jó minőségű agyagot a Boró folyó ágya biztosított. Az égetés magas hőfokon történt elsősorban, a talált edénytöredékek zöme sötétebb, vagy világosabb szürke színű, de vannak gyengébben kiégetett, lazább szerkezetű, vöröses-barna színű darabok is. Az edények díszítése és formája az ázsiai hunok mongóliai sírjaiból már jól ismertekét mutatja, tároló és főzőedényekét egyaránt. Megtaláltunk néhány, a tejfeldolgozásban alkalmazott szűrőedényt is, jóllehet töredékesen. Az edények nagy részét az ismert besimított ornamentikával látták el, párhuzamos hullám-, vagy vonaldísszel, de előkerült néhány, eddig még ismeretlen jellegű, mintegy kiterített virágszirmokat utánzó díszítmény is, az edények nyakrészén, illetve vállán.

A nem kerámiából készült és már említett munkaeszközökön kívül is kerültek még elő más, csontból faragott tárgyak, így egy orsógomb, egy több síkra faragott gyöngy, amely hordóalakú (2-3. kép).

Az épületeket tűz pusztította el, különösen jól megfigyelhető volt ez a 2. sz. ház esetében. Az onnan vett faszénmintákat a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Régészeti Intézetében, Pekingben elemezték. Érdekes módon az így nyert keltezési idő igen korai: A település nem lehet fiatalabb az i. e. III. századnál.⁷

A fazekastevékenységen kívül a település lakói minden valószínűség szerint aranyosással is foglalkozta a Boró folyó medrében. Erre a környező "aranyhordozó hegyek" régen, az ázsiai hunok korában is jól ismert aranya adott jó lehetőséget. Több olyan aranytárgy elkerülte az egykori sírrablók figyelmét egyes mongóliai ázsiai hun sírokban, amelyek kétségtelenül nem voltak importtárgyak (szí-
nükörlítelve mosott aranyból készültek). Ilyenekre mi magunk is rábukkantunk már az előző években.

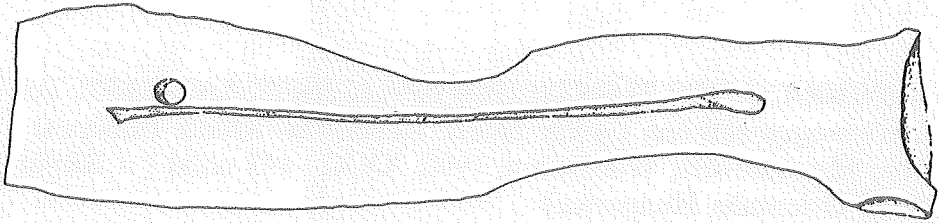
A település közvetlen közelében, az észak — déli földút nyugati oldalán túl, kislétszámú, talán nem több mint hat sírból álló, köves kurgános temetőre akadunk. A sírok külső jellege szerint ezek a kurgánok is az ázsiai hunok korából származnak és nincs kizárva, hogy a talán nem hosszú ideig használt település itt elhunyt lakóit rejtik magukban. Sajnos ezek feltárására már nem volt lehetőségünk, pedig nagyon érdekes lett volna leleteiket a település anyagával egybevetnünk.

A településen talált cserépanyag jelentős mennyisége mellett messze elmarad az állatcsontoké. Ezek elemzését a mongol fél vállalta.

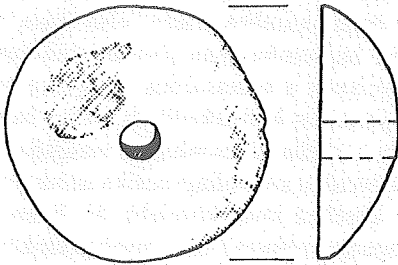
---

⁷ Illesse köszönet ezen a helyen is önzetlen segítségükért a laboratórium munkatársait és Wu En kollégát.

1. kép

2. kép

3. kép

SZEMLE

Könyvek

*HANDBUCH DER TÜRKISCHEN SPRACHWISSENSCHAFT. Teil I. Herausgegeben von György Hazai. Akadémiai Kiadó, Budapest - Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1990, XXXI+493 oldal (= Bibliotheca Orientalis Hungarica)*¹

A jelen könyv lényegesen különbözik a szerkesztő által korábban megjelentetett bevezetéstől a török nyelv tanulmányozásába (Hazai 1978). Míg az általános betekintést nyújtott a törökországi török nyelv kutatásának helyzetébe, az itt ismertetett kötet tanulmánygyűjtemény, amely 11 szerző írásait tartalmazza. Az egyes tanulmányok témaköre és módszere eltérő, de a terjedelme is különböző. Álljon itt néhány példa. Az első dolgozat (Doerfer) nyomon követi a törökországi török nyelv fejlődését az előtörök kortól kezdve, amikor az oguz nyelvek még nem váltak el teljesen, módszere tehát összehasonlító nyelvtörténeti. Guzev és Johanson első tanulmánya történeti, de nem összehasonlító, Tietze első írása, témáját tekintve szókincstani, módszerét pedig hagyományosan jövevényszó-kutatási, a második írása a törökországi török nyelvnek a szomszédos nyelvekre tett hatásával foglalkozik, ez tehát a turkológia peremén helyezkedik el. Mint ismeretes, a mai nyelvtudománynak egy másik ága a nyelvi kölcsönhatást vizsgálja, ez a szociolingvisztika. Tietze módszerei mégse követik a szociolingvisztika módszereit. A szociolingvisztika egyik fő érdeklődési köréhez jóval közelebb áll Brendemoen dolgozata, amely a nyelvújítással (language reform) és a nyelvpolitikával (language policy) foglalkozik. A nyelvjáráskutatás köréből két dolgozatot olvashatunk. Az egyik az anatóliai (Korkmaz), a másik a balkáni nyelvjárásokat taglalja (Tryjarski). Négy tanulmány a kifejezetten szinkronikus nyelvvizsgálat kérdéseit tárja fel. Ezek: Johanson írása a mai török nyelvészeti kutatásokról, Krámský tanulmánya a fonetika és fonológia köréből, Stein lexikográfiai és Hřebíček kvantitatív dolgozata. Végül Hazai György, a kötet szerkesztője, a nem arab írásos török nyelvelmélekekről írt tanulmányt.

Nem egységesek az egyes dolgozatok alakilag sem. Tietze második írása volta-képpen értelmező bibliográfia, de nehezen használható, mert a betűrend csak tárgykörökön belül érvényesül, azok pedig csupán egy nagy fekete ponttal vannak megjelölve. Hasonló Doerfer írásának elrendezése is, de itt a tanulmány fejeze-

---

¹ Vö. az eddig már megjelent recenziókat: Stachowski (1990); Balm (1991).

tekre és alfejezetekre oszlik, így könnyebben áttekinthető. Azt is meg kell említeni, hogy ez az írás komoly tanulmány, jóval több egy bibliográfiánál.

Az írások átlagos hossza 20 - 30 oldal. Kiemelkedik Johanson második tanulmánya, amely 155 oldalával (beleszámítva a szerző és Csató É. Ágnes kiegészítő bibliográfiáját) már-már valóságos monográfia.

Ami a bibliográfiákat illeti, láthatjuk, hogy a szerzők többsége a nyelvtudományban manapság legáltalánosabban elfogadott amerikai szabványt követi (ezt a *Keletkutatásnak* is ajánlom), kisebb-nagyobb eltérésekkel. Csupán Doerfer és Tietze részesítik előnyben a hagyományos bibliográfiai rendszert, Guzev viszont egyáltalán nem ad irodalomjegyzéket, csak jegyzeteket.

Úgy vélem, hogy az ismertetendő könyv abban egységes, hogy a társszerzőknek nagyjából sikerült mellőzniük saját nézeteiket és véleményüket, és így objektív képet nyújtottak a török nyelv kutatásának mai helyzetéről. A másik közös vonás az, hogy a dolgozatok elsősorban a II. világháború utáni korszakra összpontosulnak, jóllehet több szerző az előzményekre is rámutatott.

Ezen általános jellegű észrevételek után rátérek az egyes tanulmányok részletes ismertetésére, abban a sorrendben, ahogyan a kötetben szerepelnek.

Rövid szerkesztői előszó után (Hazai, 7-8) található az összesített rövidítésjegyzék (9-11), amely megkönnyíti a könyv használatát. El kell ismernem, hogy az összes rövidítést, amelyre kíváncsi voltam, meg is találtam benne.

Gerhard Doerfer *Az oszmán nyelv előtörténete és helye az oguz nyelvek körében* c. írásában, 13-34, visszavezeti a török (oszmán) nyelvet 744-re, amikor úgy mond az Oguz Birodalom felbomlott. Doerfer nyilván a "kilenc oguz" törzsszövetségre gondol, amely a türk kaganátus bukása után tűnt fel. Tudjuk, hogy az oguzokat az ujugurokkal szoros genetikai és nyelvi szálak kötötték egymáshoz. Hiszen a korai ujugur törzsszövetség (744-840) is kilenc törzsből tevődött össze s kettőjüknek, a *Yaylaqarnak* és a *Qasarnak* közös volt a neve is (ld. Ligeti 1986: 336-7), az *Oguzname* szerint pedig a törzs ősatya és névadója, Oguz, ujugur kán volt. Ezért és nem csak ezért több nyelvosztályozó munka a két csoportot közeli rokonságba állítja (vö. Baszkakov 1960: 184; Menges 1968: 60).

Doerfer az oguz nyelvek un. késő óguz kortól számított (tehát 744 után) nyelvtörténetének kétségtelenül az egyik legkiválóbb szakembere. Az ő nevéhez fűződik a khoraszáni nyelvek rendszeres vizsgálata. Míg a korábbi művek általában hat oguz nyelvet tartanak számon (Menges, uo.; Kakuk 1974: 20), újabb osztályozások, éppen Doerfert követve (Tekin 1991: 13; Róna-Tas 1991: 32), odasorolják a khoraszánit is. E nyelv (több nyelvjárás) tanúságai sok vitatott tényre és ismeretlen jelenségre derítettek fényt. A khoraszáni révén magyaráz Doerfer több nyelvi jelenséget, amelyek meggyeznek vagy átmenetet képeznek az oguz, a csagatáj és a kipcsak nyelvcsoporthoz sajátosságai között. A helyesbítésekre és hibrid alakok tárgyalására a 23-26 oldalon kerül sor.

E nagyon fontos tanulmányhoz csupán néhány észrevételt szeretnék hozzáfűzni. Először furcsállom a *reduziertes γ* kifejezést. Redukciónál általában a magánhangzók esetében beszélünk, itt gyengülésről van szó, amit németül *Lenition* névvel jelölünk (33). Másodszer nem világos számomra, hogy a szerző milyen ala-

---

pon feltételezi egy redukált -*ǝ*-nak a meglétét az *atlǝy*-ban (uo.). Végül, úgy gondolom, egységes betűrendes irodalomjegyzék megkönnyebbitené a tanulmány használatát.

A következő tanulmányt Viktor G. Guzev írta, címe *A XII-XVI. századi kisázsiai török nyelv vizsgálata* (35-62). Amint szerzője a lábjegyzetben (59) hangsúlyozza, írásának célja csupán a témával kapcsolatos legfontosabb tanulmányok értékelése. Joggal írja, hogy az óoszmántörök nyelv tüzetes vizsgálata a múlt század végén, Radloff, Vámbéry és Melioranszkij munkáival kezdődött, majd Foy, Brockelmann, Zajaczkowski és Mansuroğlu kutatásaival folytatódott. Természetesen nem tudok itt valamennyi ismertett kutató műveire kitérni. Guzev saját nézeteit nem fejt ki, az egyes kutatók elméleteit szembesíti egymással. Pl. Kono-nov gondolata, mely szerint a kisázsiai török nyelv kialakulásában fontos szerepet játszottak a nem oguz, mégpedig a karluk (más terminológia szerint a csagatáj) és a kipcsak elemek, szembesül Doerferével és Korkmazéval. Annyi biztos, hogy a török népek és törzsek sokáig keveredtek egymással, de nemcsak akkor, amikor nomád és félnomád életet éltek, hanem jóval később is, mindenféle áttelepülések és áttelepítések során. Ennek ellenére, az idegen elemek száma és szerepe elenyésző az anatóliai török nyelv történetében a tárgyalt korban. Guzev érdeme, hogy a vitatott kérdésekre, noha azokat még nem mindig sikerült tisztázni, felhívta a figyelmet. Ő is ismerteti Doerfernek az oguz nyelvek kialakulására és történetére kidolgozott elméletét. Szeretném felhívni a figyelmet egy különbségre a két szerző között. Doerfer (34) írja: "985-ben Sälčük menekül Gandra (...) fia Isrā'īl felveszi az iszlámot"; Guzev (57): "A X. században Seldshuk (mgh. 985) felveszi az iszlámot."

A soron következő cikk Hazai György *Az oszmán-török nyelv nem arab írásos nyelvemlékei* (63-73). Joggal elveti a "transzkripció s szövegek" meghatározást, de mégis, utalásként maga is kénytelen használni (pl. 64). Dolgozatában elsősorban a latin írásos nyelvemlékekkel foglalkozik, s Németh és Kissling ezekre vonatkozó ellentétes véleményeit ismerteti.

Ezt követően Lars Johanson *A történeti nyelvtan* c. írásában (74-103), a kutatás mai helyzetét vázolja fel. Mint második tanulmánya esetében is, a bibliográfiát Csató É. Ágnes új adatokkal egészítette ki.

A törökországi török nyelv történeti nyelvtanát még nem írták meg. Sőt, Johanson véleménye szerint még hiányoznak az ehhez szükséges feltételek, nincsenek előtanulmányok, részletvizsgálatok, szövegkiadások. Érdekes, hogy ez éppen a nyelvtörténeti orientáltságú turkológiában jelenik meg. Merem állítani, hogy a 80-as években történeti, tehát főleg diakronikus tanulmánynál jóval több szinkronikus, mai török nyelvi tanulmány született, s azok nagyrésze magas színvonalú, hogy csak Boschoeten, Verhoeven (1991) kiadványára vagy a nemzetközi turkológiai nyelvészeti konferenciák kiadott köteteire hivatkozzam (1982-es: Slobin, Zimmer, 1986; 1984-es: Aksu Koç, Erguvanlı Taylan, 1986; 1986-os: Boeschoten, Verhoeven, 1987 és 1988-as: Koç, 1988). Igaz, a jelen dolgozat megírása óta több hiánypótló mű látott napvilágot (azok egy részére Csató rámutatott), pl. Adamović monográfiája az igeragozás történetéről (1985). Ugyanakkor egypár fontos

kritikai szövegkiadás is megszületett, pl. Hızırnak a XIV-XV. sz. orvostudományi értekezése Zafer Önler kiadásában (1990). Ezen idő alatt a Szovjetunióban Tenisev szerkesztésében megjelent 3 kötetes (hangtan, alaktan és mondattan) összehasonlító-történeti nyelvtan, amely ugyan nem törökországi török, mert az összes török nyelvet taglalja, és így kiegészíti Scserbak korábbi tanulmányait.

Johanson felhívja a figyelmet a korábbi munkák módszertani hibáira és felületességére, ezzel szemben méltatja Grunina és Hazai módszerességét, jelentőségét (77-79). Kitér az alaktani, mondattani s végül a hangtörténeti munkákra is. Amint az elején megjegyezte, az újszerű tanulmányok száma nem túl nagy, megengedheti hát magának, hogy egyebekre is kitérjen (74).

Utána Tietzének két jövevényszó-kutatási írása következik. Az első *Idegen elemek az oszmán-törökben* (104-118), a második *A török hatás más nyelvekre* (119-145). Tietze különösen az utóbbihoz nagyon gazdag irodalmat állított össze, úgy hogy méltatlan lenne azt a néhány mellőzött művet szemére vetni. Annál inkább, mivel a szerző itt-ott azzal a megszorítással él, hogy: "fontos újabb kutatások" (128), "újabb vizsgálatok" (134). Továbbá megjegyzendő, hogy az ismertebb európai nyelveken kívül Tietze bőségesen idéz a sok balkáni szláv és egyéb kevésbé ismert nyelvből, mint az albán, görög, magyar, arab. Így elnézhető az egyszerűsített átírás, (mint pl. Levy héber nyelvű munkájának a címében) vagy több apróbb ékezetes hiba a lengyel címekben (de azt is el kell mondani, hogy ilyen pontatlanságok nincsenek pl. Hazai tanulmányában). Csak egy észrevétel: a 131 oldalon Zbigniew Gołąb-ra az illető keresztnevével, s még hozzá hibásan utal: Zbigniew, G.

Mint az általános észrevételek között említettem, Tietze bibliográfiája tárgyi elrendezésű, a szerző nagy fáradtsággal tárgykörök szerint, azokon belül pedig a megjelenés ideje szerint csoportosította a tételeket. Ettől azonban a dolgozata nem lett áttekinthetőbb. Továbbá, nem világos számomra, mi szerint járt el az azonos megjelenési idejű művek esetén, mert ott se követi a betűrendet (pl. első cikkében a 113 oldalon).

Második írása tanulmány jellegű, ismerteti a török jövevényszó-kutatás történetét, legfontosabb állomásait, főbb eredményeit. Kitér az etimológiai vizsgálatokra, ismerteti a legkorábbi szószármaztató kísérleteket, szót ejt a törökországi nyelvtörténeti (Tarama) és nyelvjárási (Derleme) szótárokról. A török jövevényszó-kutatás kielégítően fel van dolgozva, és most, Tietze tanulmányával, egy összefoglaló írás is született. Hangsúlyoznunk kell, hogy mégis egy valami hiányzik a kutatásból, és ez sokkal több a tanulmánynál — etimológiai szótár. Hangsúlyoznunk kell, hogy mégis egy valami hiányzik a kutatásból, és ez sokkal több a tanulmánynál - komoly etimológiai szótár (az 1988-ban, tehát az ismertett tanulmány megírása után megjelent Eyuboğlu etimológiai szótára, amint Hasan Eren kimutatta, 1988: 272-291, egy tudálékos, amatőr iromány, amely nem érdemel figyelmet).

Mivel Tietze megkísérelte az összes idevágó irodalom megadását, ezúttal rá kell mutatni apróbb hiányokra. Ami a török nyelv olasz elemeire vonatkozik, nincs meg D. G. Barbera, *Elementi italo-siculo-veneziano-genovesi nelle linguaggi arabo*

---

e turco. Beirut, 1940. Nem találtam O. Blau egyik régi írását *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*. Leipzig, 1868, amelyben szláv jövevényszavak kerültek tárgyalásra valamint Memova-Szulejmanova két cikkét, amelyekből talán a Leksikalni zaemki v turszkija ezik ot bulgarszkija i ot drugite szlavjanszki ezici: *Szāpasztavitelno Ezikoznanie* 6, 1981, 105-35 a fontosabb. Végül: már a tanulmány leadása után jelent M. Stachowski összefoglaló cikke: *Europäische Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen: Prace Językoznawcze*, 1988, 151-161.

Elérkeztünk a kötet leghosszabb és legrészletesebb fejezetéhez: Lars Johanson *Tanulmányok a törökországi török nyelv nyelvtana köréből* c. írásához (146 - 301). Ezzel a már-már monográfia szabású írásával (amely láthatólag 1981-ben zárult le) Johanson nagy mértékben gazdagította a turkológiát. Csató É. Ágnes kiegészítő bibliográfiája (273-301), a főleg 1981-1989 között megjelent művekkel további betekintést ad a török grammatikai vizsgálatok terén nagyon termékeny 80-as évekre.

Johanson azzal a megnyilatkozással kezdi tanulmányát, hogy több ezidáig tárgyalt nyelvészeti kérdés jelentéktelennek bizonyult, miközben számos új probléma a vizsgálatok központjába került (146). A továbbiakban részletesen ismerteti a kis híján összes fontos tanulmányt, amely a törökországi török nyelvvel foglalkozott. Ki kell emelni, hogy Johanson nagy szorgalommal és pontossággal végezte el a feladatot, rámutatott a recenziókra, ellentétes véleményekre, vitákra, kitért a fogadtatás milyenségére. A 150-153 oldalon kritikai szemmel áttekintette a nagy műveket, nyelvtanokat. A 0.4-es fejezetben szembeszállt a nyelvészeti babonákkal, vagyis kimutatta, hogy az általános nyelvészeti munkákban évek óta élnek helytelen állítások a török nyelvről. Ezek felszámolására nagyobb volna az esély, ha a turkológusok nagyobb érdeklődést tanúsítanának az általános nyelvészet iránt (153). Milyenek a kilátások? Hát, Johanson enyhén fogalmazta meg szkepticizmusát. Érdekes, amit mondott a viszonylag kis számú módszertanilag újszerű turkológiai vizsgálatokról. Egyrészt példákkal igazolta, hogy ugyan ezek a próbálkozások sokszor tévedtek, de a hagyományos turkológia jobbára csak a hibákat észlelte bennük, s nem látta, mi a jó (155). Ennek ellenére újabban némi haladás tapasztalható. Így volt ez a Swift-nyelvtannal, ahol a radikális strukturalizmus, mint történetietlen módszer valóban bizonyos hibákat eredményezett, másrészt azonban, a hagyományos leíró nyelvtanírástól való teljes és tudatos elszakítás következtében több érdekes tényre mutatott rá. Ezzel szemben valóban elhibázottnak tekintendő Meskill transzformációs szintaxisa, mert Meskill kritikátlanul átvitte könyvébe Swift anyagát, és esetenként félre is értelmezte.

Hogy egyes kérdések mennyire érdektelenek a mai nyelvtudomány szerint, megláthatjuk, ha egyetértünk Johanssonnak ama állításával, hogy a szó határainak a megjelölése nem lehet főfontosságú kérdés. Hiszen a morfológia és a szintaxis közti különbségek gyakran elmosódnak és gyakori az átfedés is (164-165). Más ilyen jelentéktelenné vált téma, pl. a nyelvészeti eszközökkel szinte megfoghatatlan reduplikáció (a *yemyeşil*-féle szavak; 169-170). Azonban teljesen indokolt, hogy a magánhangzó-illeszkedés, amely nem fonológiai jelenség (a fonológia és a fonetika egy másik tanulmánynak a tárgya), elemzésre került.

A mondattan tárgyalásánál Johanson bemutat több elképzelést a mondattani viszonyok rangsorolására. Itt foglalkozik a szerző az összetett igékkel, beleértve az *ol-* segédigét is (231-232). Nagy figyelmet szentel a szemantikai és pragmatikai kategóriáknak, a határozottságnak, a közlésátadás technikájának, a téma-réma vagyis *topic-comment* kérdésének.

A tanulmányhoz kevés a hozzáfűznivalóm, ebből csak tanulni lehet. Talán csak annyit, hogy a szerző talán jobban is figyelembe vehette volna a régebbi vizsgálatokat, amelyek máig megőrizték aktualitásukat, pl. Kowalskinak az 1936. évi könyvét a *-Lr* többszéről. Ugyanakkor Majzel életének ismertetése nem tartozik közvetlenül a tárgyhoz.

A másik észrevételem az, hogy — mint több más tanulmány esetében —, ez is teljesen mellőzi a japán turkológiát, amelyről talán érdekes lenne beszámolni, pl. Shibata Takeshi és Takeuchi Kazuo munkáiról. Erről néhány európai bibliográfia is készült, ld. pl. a *Turcica*-ban, 9, 1978, 220-235.

Jiří Krámský *Fonetika és fonológia* c. tanulmánya (302-334) már messze nem ilyen részletes. Úgy néz ki, hogy a szerző 1985 után adta le a kéziratát, mivel Özennek az 1985. évi munkája még szerepel benne. Ha így van, akkor elvárhatnánk, hogy az 1980-1985 között kiadott fonetikai és fonológiai művek legyenek benne. Ez még szembeötlőbb, ha összevetjük a jelen tanulmányt H. van der Hulst és Jeroen van de Weijer "Topics in Turkish Phonology" című tanulmányával (Boschoeten, Verhoeven 1991), amely mindössze egy évvel később jelent meg, és döntően az új, 1980 utáni munkákra támaszkodik. Természetesen az önmagában nem baj, hogy a szerző régebbi tanulmányokat részesít előnyben, de ő nem a kifejezetten fonológiai művekről, hanem a nyelvtanok idevágó fejezeteiről értekezik (pl. Németh 1916; Weil 1917; Gordlevszkij 1928; Kononov 1941; Peters 1947; Galabov 1949; Deny 1955). Úgy vélem, hogy ezek a nyelvtanok még nem hoztak sok újat a törökországi török fonológiai és fonetikai vizsgálatokhoz, és így ebben a tekintetben Krámský írása nyelvtörténeti áttekintés. A fentebb felhozott nyelvtanokat nyugodtan mellőzhetnénk, igaz nem éppen úgy mint Bergsträsser (1918) cikkét, valamint azt a jónéhány korai tanulmányt, amely a török hangsúlyt tűzte ki vizsgálatául (Nielsen 1906, Pröhle 1911 vagy Raquette 1927). Noha az is igaz, hogy egyes kifejezetten fonológiai művek sem járultak hozzá a problémák tisztázásához, mint pl. Sevortjannak a könyve, amely különben méltó bírálatot is kapott (307).

Ezzel szemben talán Lees (1961) fonológiáját részletesebben lehetett volna ismertetni, amelyet Krámský különben, tegyük hozzá, nagyra értékelt. A szóban forgó könyv elismerése mellett, Krámský kifogásolta, hogy Lees nem hozott közvetlen bizonyítékokat a *ǧ q γ'* fonémák meglétére. De hiszen ő inkább hármas mint bináris oppozíciós rendszert fogadott el (Lees, 1961, 13), amelyben a *k* és *q* egy (nem jegy specifikus, tehát jelöletlen) archifonéma változataiként létezik. Az archifonémák a lexikális szintén jelentkeznek, így nem szükséges disztinktív jegyeket hozzájuk rendelni (*i.m.* 15). Lees fonéma fogalma különbözik a prágai iskola fonéma fogalmától, Lees ugyanis a fonológiai szabályokat szembesíti a strukturális és a transformációs szabályokkal, miközben a fonológiai és a fonetikai

---

szabályokat indifferenciáltan szembeállítja az egy fokkal magasabban helyezkedő morfonológiai szabályokkal. Éppen ez a indifferencia homályos Lees generatív rendszerében, s így meg is érdemelne a neki kijáró bírálatot. Krámský helyesen jegyezte meg, hogy Lees a morfofonemikai fejezetben foglalkozik fonológiával, a fonológiában pedig fonetikával.

A mellőzött munkákat illetően elsősorban fel kell hívni a figyelmet Selen (1979) könyvére, amely a hangképzés és akusztikai fonetikával foglalkozik, és a turkológiában talán először műszeres vizsgálatok alapján végezte el a török hangállomány komplex elemzését. További fontos fonológiai művek közül a szerző nem említette Sezer (1983); Clements, Sezer (1982) valamint Demirezen számos tanulmányát.

A következő kérdés, amely figyelmet érdemel Krámský tanulmányában, az, hogy a szerző a magánhangzó-illeszkedést nem mint morfofaktikai, hanem hagyományosan mint hangváltozási jelenséget közelíti meg. Pedig a magánhangzó-illeszkedésnek semmi köze a hangváltozáshoz. A szóban forgó jelenség egy olyan szabály, amely irányítja a szótőhöz csatolóldó toldalékok milyenségét, és több a fonológiainál, hiszen túlhalad nemcsak a szótaghatáron, hanem a morfémahatáron is. Egyébként, miután erről is esett szó, nem ártana kézbe venni a Vago (1980) szerkesztette magánhangzó-illeszkedés kérdésének szánt kötetet, amelyben a törökországi török nyelv is helyet kapott.

Végül a hangsúlyról és intonációról. Krámský nagyon szépen összefoglalta a témára vonatkozó eddigi kutatási eredményeket. Csupán azt lehet sajnálni, hogy e téren éppen akkor történt nagy haladás a kutatásban, miután a szerző már leadta a kéziratát, de még az ismertett könyv megjelenése előtt (pl. Sebüktekin 1986; Underhill 1988). A korábbi tanulmányokból emeljük ki Konrotnak érdekes auditív vizsgálatát (1981) és Sezer cikkét (1983). Sebüktekin tanulmányában éppen a szóhatárkérdés is tárgyalásra került (*'seyretti mi? : seyret'ti mi?*).

A következő tanulmány Heidi Stein *Lexikográfia* c. cikke, amely az 1928 után megjelent lexikográfiai értekezéseket és kézikönyveket ismerteti (335-370). A tanulmány nélkülözhetetlen azok számára, akik a szótártan-irodalomba betekintést kívánnak nyerni. Stein cikke áttekinthető és könnyen használható: A szerző előbb elemzi a meglévő szótárokat, azután feltünteti az irodalomjegyzékben. Az utalások révén ebben a fejezetben jól tájékozódhatunk. Elrendezése a következő: előbb egy rövid bevezetés, amelyben adatokat találhatunk a legfontosabb arab írásos szótárakra, utána egynyelvű szótárak: értelmező, szinoníma, helyesírási, terminológiai — ezekkel Brendemoen külön tanulmányban foglalkozik — történeti, nyelvjárási stb. szótárak (336-345). Ezután jönnek a kétnyelvű szótárak (345-360). A bibliográfia elején általános műveket találunk, amelyek a török szótárkészítés gyakorlati és elméleti kérdéseinek a tárgyalásánál használhatók (360). Stein tanulmányhoz csupán azt szeretném hozzáfűzni, hogy hiányzik belőle a japán szótárirodalom.

Luděk Hřebíček *Kvantitatív vizsgálatok* c. írása (371-387) Doerferé, Johansoné, Steiné, Tryjarskié és Brendemoené mellett a kötet legjobb fejezetei közé so-

rolható. A szerző áttekinti az e téren végzett vizsgálatokat, felülvizsgálja, összegzi az eredményeket és körvonalazza a kilátásokat a jövőre nézve.

Hangsúlyozza, hogy a mennyiségi vizsgálatokat nem a turkológusok kezdeményezték, hanem a nyelvtipológiában érdekelt nyelvészek (377). De a turkológusok sem idegenkedtek a kvantitatív vizsgálatoktól, s jónéhány turkológus nem sokat késlekedve megadta magát az új módszerek csábításainak. Itt megemlíti Krámskýt, Kumbaracít, majd Čikaidzét, Doerfert és nagy szerényen saját magát is. Megjegyzendő, hogy Hřebíček szellemesen, kellő önkritikával ír saját zsengéiről (381). A török nyelv első mennyiségi vizsgálatai Pierce és Tretiakoff nevéhez fűződnek, ezekről Hřebíček részletesen beszámol. A mennyiségi vizsgálatok lehetőségei a következőképpen foglalhatók össze: 1. A szóállomány gyakorisági kiszámítása; 2. A grammatikai elemek valamint azok közötti viszonyok kiszámítása (pl. oppozíciók megterheltsége); 3. Szintaktikai alkalmazások; 4. A fonémák, az allofonok valamint viszonyainak kiszámítása, a beszédhangok gyakorisága, eloszlása a hangszakaszokban; 5. Az elfogadott jegyek alapján a nyelv (más nyelvekkel szembesítve) típusának a meghatározása; 6. A gépi fordítás (az első kísérletek az angol-török gépi fordításra a 60-as években kezdődtek). Hřebíček Pierce-re, Hazaira és Doerferre hivatkozva megjegyzi, hogy a mennyiségi vizsgálatok a diakronikus kutatásoknál is hasznosíthatók (itt utalunk kell még a Gilson (1987) munkájára).

Az adatok és az eredmények elemzése kapcsán Hřebíček több érdekes tényre hívta fel a figyelmet. Itt csak néhányat emeljük ki, például azt, hogy a fonémák megterheltségét nézve a törökben az alveoláris fonémák az első helyen szerepelnek, hogy az írott nyelvben a szóképző toldalékok száma jóval meghaladja a beszélt nyelvekéét, miközben a grammatikai toldalékok (tehát a jelek és a ragok) esetén nincs nagyobb eltérés (373) (itt azonban az a gyanúm, hogy az ún. valencia morfémákat, tehát a szenvedő, műveltető stb. morfémákat is a szóképzésieknek vélték, s mivel a beszélt nyelvben a szenvedő szerkezet ritkább, azért lett ilyen az eredmény). Egy nagyon érdekes elméleti kérdés az, hogy a *ben* és a *-yIm* személyrag azonos vagy külön kategóriába tartozik-e.

A tanulmányhoz két megjegyzésem van. Egyfelől kár, hogy Hřebíček nem ismerte Kondrat'ev (1982) írását a Kaszevics és Jahontov szerkesztette kötetből (*Kvantitativnaja tipologija jazikov Azii i Afriki*). Ott ugyanis a szerző elvégezte ugyanazokat a tesztek a greenbergi mutatók alapján, éppúgy, mint korábban Pierce, egyébként ez utóbbi ismeretében. Érdekes lett volna az eredmények egybevetése, amire itt a helyszűke miatt nem vállalkozhatok, csak ajánlani tudom az említett tanulmányt. Másfelől pedig megjegyzem, hogy ha Hřebíček *ch*-val írja át a ciril "x"-t (mint pl. Chuszainov nevében), akkor ne írja ugyanezzel a betűvel a ciril "u"-t, mint Mel'čuk nevében vagy a *csasztota* 'gyakoriság' szóban (385, ill. 386).

Az anatóliai nyelvjárás-kutatást Zeynep Korkmaz ismertette: *Anatóliai nyelvjárások* (388-413). Cikke egy rövid bevezetésből, az anyaggyűjtésről és szótárakról, az "általános" vizsgálatokról és az összehasonlító vizsgálatokról szóló feje-

zetekből áll. A Korkmaz által felvázolt kutatási helyzet nem túl biztató. A következőképpen foglalható össze:

1. A nyelvjárási cikkek, tanulmányok, könyvek száma nagyon magas, de e sok munka között csupán néhány (!) a megkívánt színvonalú (408); ezekről néhány bibliográfia is készült, a legújabb talán a Gülensoy (1981), (a szerzőnő a 407. oldalon tévesen utal rá — 1984); 2. A tanulmányok nagy száma ellenére sok részletkérdés megoldatlan, a nyelvjárások sok tekintetben felkutatatlanok (407); következőképpen 3. Alig van összefoglaló munka; 4. Nincsen nyelvjárási atlasz; 5. A meglévő osztályozás (a szerzőnő csak a Caferoğluéra utal) nem kielégítő; 6. Léteznek ugyan nyelvjárási szótárak is, de még a legjobb Derleme Sözlüğü (továbbiakban DS) sem tökéletes, hiszen jobbára nem szakemberekkel gyűjtették az anyagot.

Korkmaz ismertetésének jó oldala, hogy szigorú és bíráló szellemű. Fontos az is, hogy — amint írja — el kellene végül különíteni a nem török nyelvjárásokat (törökországi azeri, türkmén, krími tatár stb.) azoktól, amelyek közös néven az anatóliai töröknek tekinthetők. Hangsúlyozza, hogy a későbbi türkmén vagy kipcsak bevándorlók nyelvjárásait a kutatók (tegyük hozzá, a törökországi kutatók) rendszerint elhanyagolták (397). (Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Korkmaz szembeállítja a türkmént az oguzzal: "Oghuz, Turkman, and Kıpçak(!)" (406), amit egyes kutatók valóban megtesznek, de aminek a megalapozottsága vitatott.

Korkmaz tanulmányának több mondanivalójával mégsem érthetek egyet. Először is úgy éreztem, hogy ő kissé lekicsinyli a nem törökországi kutatók munkáját, szerepét. Talán kivételt képez Tietze (de hiszen ő nem a nyelvjárás-kutatás terén szerezte érdemeit) és a magyar kutatók: Eckmann és Hazai. Korkmaz rögtön egy furcsa megállapítással kezdi el tanulmányát: "az a tény, hogy az anatóliai nyelvjárás-kutatást széles skálában idegen nyelvészek végezték, azt eredményezte, hogy a gyűjtött anyag tökéletlen technikával került lejegyzésre" (388). Írása az 1940 utáni, tehát a "török" korszakot ismerteti. Ennek ellenére úgy gondolom, Kowalski többet is megérdemelt volna, mint hogy éppen csak megemlítse. Räsänen anatóliai gyűjtését ugyan magasra értékeli (391), de ugyanakkor a ma már szinte klasszikus munkájáról a *Materialien zur Lautgeschichte*-ről azt írja, hogy ez "a work of lesser importance". Véleményem szerint feltétlenül ki kellett volna egészítenie ezt az állítást, hogy "ami az anatóliai nyelvjárásokat illeti".

Mindenesetre, a gyűjtési hiányosságok, fehér foltok felszámolása érdekében jó lenne, ha a török kutatók az óriási összeggyűjtött anyagot végre feldolgoznák. Ki kell választani reprezentatív fonetikai és morfológiai jegyeket, kijelölni izoglosszákat, gócot. Ehhez nemcsak a meglévő szövegeket, hanem a DS anyagát is fel kellene használni. A feltérképezett anyag a nyelvjárási atlasz alapját képezné. Furcsa módon, amint erről a Boschoeten írásából értesülünk, ezt a munkát egy fiatal holland turkológus már nagyrészt elvégezte, Boschoeten pedig összefoglalta az ő eredményeit (1991: 150-165).

Befejezésül még rá szeretnék mutatni Korkmaz írásának egyik gyengeségére. Az ő nyelvezete és megfogalmazása helyenként eléggé bizarr. Pontatlanságo-

kat és hibákat észleltem (rögtön hangsúlyozni szeretném, hogy nekem, a gyarlónak se sikerült egy teljesen hibátlan cikket produkálni, úgy néz ki, hogy igazat mond a török, *beşer şaşar*). Természetesen, nem fogom itt az elírásokat, talán nyomdahibákat felsorolni. De van egy mókás hiba, amely kétszer is megismétlődik: "dialectical", tehát 'dialektikus', a "dialectal" vagyis 'nyelvjárási' helyett (398). A 399. oldalon viszont "dialectological"-féle alak szerepel. Itt is a "dialectal" a helyes. Végül nem értem, miért kell egyes török címeket angolra fordítani, miközben mások az eredetiben szerepelnek. Ez ugyanis félrevezethet.

A balkáni nyelvjárásokkal Edward Tryjarski foglalkozott: *Balkáni nyelvjárások* (414-453). Írása, amennyire ezt a kutatás helyzete lehetővé tette, átfogó és világos képet ad az olvasónak. Az elején Tryjarski megmondja, mi tanulmányának célja, tárgya és mik a korlátai. Az elfogadott elvekhez híven eligazítja az olvasót a balkáni nyelvtérület tarkaságán. Itt is 1945 a kezdőpont, de a szerző mélyen visszanyúl, egészen a XIX. sz. eléjéig. Így az 1945 előtti korszak több helyet kapott (416-426), de a tanulmány részarányos, hiszen a kortárs vizsgálatok húszt oldalt kaptak (423-443).

Az összefoglaló munkák ismertetését Némethtel kezdi, megjegyzi, hogy ennek az egykor "legttekintélyesebb szakértő"-nek a megállapításait ma újjakkal ki kell egészítenünk. Majd országokként áttekinti a nyelvjárásokat, ismertetésében méltó helyet kaptak magyar kutatók, akik elsősorban a bulgáriai, kisebb mértékben jugoszláviai nyelvjárási kutatás során szerezték érdemeit (Németh Gyulán kívül Eckmann János, Kakuk Zsuzsa, Hazai György és mások). Érdekes, hogy mennyire felkutatatlanok a jugoszláviai török nyelvjárások. A helyzet még rosszabb Albániára és Görögországra nézve, legjobb Bulgáriában és Romániában. De ott is politikai és egyéb okok miatt a kutatások a 60-as és a 70-es években félbeszakadtak, a munkatervek papíron maradtak. Tegyük hozzá, hogy azóta Romániában a munkálatok újraindulhattak, amire Bulgáriában egyelőre semmi esély. Romániában még annyiban jobb a helyzet, hogy ott a törökök kompakt területen élnek (ha figyelmen kívül hagyjuk a mai migrációs folyamatokat, a rossz hírű falurendezési tervet stb.), azonkívül — más kisebbségekkel szemben — a török kisebbség nem veszély a hatóságok értelmezésében.

A romániai török nyelvjárási kutatás elsősorban Drimba nevéhez fűződik. Mind ő, mind mások (pl. Tryjarski, Mundy) nagyon gazdag anyagot gyűjtöttek. Ez az anyag sajnos nagyrészt kiadatlan, de itt a kutatás helyzete teljesen más, mint Törökországban. Míg ott inkább a gyűjtés került előtérbe, itt a feldolgozás. Ez elsősorban Drimba kiváló, 1970. évi cikkében testesült meg. Drimba feldolgozása rendkívül pontos, átírása is nagyon aprólékos. Tryjarski talán kissé tréfásan jegyzi meg, hogy Drimba füle különleges képességekkel van megáldva. Ő például nemcsak két felsőállású [i ɪ] magánhangzót különböztet meg, hanem azoknak további nyolc változatát (437). Mindazonáltal az összegyűjtött anyag kiadása nagyon fontos és időszerű feladat (425).

Tryjarski több kritikái megjegyzést fűz Kowalskihoz, Mollovához és Némethhez, de ellentétben Korkmazzal és hasonlóan Johansonhoz és Guzevhez, ő inkább a tudományos vita során elhangzott véleményeket ismerteti. Tanulmá-

nyához két megjegyzést szeretnék hozzáfűzni. Először nem hiszem, hogy a nagy változások, amelyek 1945 után mentek végbe az általános nyelvészetben döntően hatottak volna a török nyelvjárás-kutatásra, amint ezt a szerző írja (414). E változások hazája elsősorban Amerika, új nyelvészeti irányzatok csak később jelennek meg Európában, és csak egészen későn az európai turkológiában. Másodszor, a fr. *dialecte*, ném. *Dialekt* 'nyelvjárás' szónak nem a tör. *ağız* 'al-nyelvjárás' a megfelelője, hanem a *lehçe*. *Ağız*nak a fr. *sous-dialecte* vagy *parler*, ném. *Mundart* felel meg, s nem fordítva (415).

És végül egy közös megjegyzés Tryjarski és Korkmaz tanulmányához: jó lett volna egy-egy térkép.

A kötetet a *Török nyelvújítás és nyelvpolitika* c. Bernt Brendemoen cikk zárja le (454-493). A témának, mint ismeretes, rendkívül nagy az irodalma. A szerzőnek tehát egyfelől magát a témát, másfelől pedig a róla szóló irodalmat kellett bemutatnia. Brendemoen főleg az újabb irodalomra összpontosított, de megadta a régebbi művekre vonatkozó irodalmat is. A nyelvújítás folyamatát és a vele kapcsolatos nyelvpolitikát időrendben tárgyalja. Hangsúlyozza a latin írásra való áttérés fontosságát. Abban egyetértenek a kutatók, hogy ez hirtelen szakítást eredményezett az arab-perzsa irodalmi hagyománnyal. Kevésbé értek azonban egyet a Brendemoen által ismertetett steuerwaldi gondolattal, mely szerint a latin írás megpecsételte volna a hosszú magánhangzók sorsát az arab és perzsa jövevényszavakban (481). A hosszú idegen magángangzók megőrzése vagy elvesztése véleményem szerint inkább egy adott stílusréteghez fűződik. Továbbá különbséget kell tenni a beszélt és az írott nyelv között noha valami kölcsönhatás mindig fennáll. De a jelenség szemléltetése sem jó, hiszen a nyílt [a:] több esetben megtartja a hosszát, ritkábban a zárt [u:] és [i:]. A példaként felhozott *daki:ka*-ban nemcsak a mai törökben rövid az *i*, de még az egyes arab nyelvjárásokban is, sőt, teljesen eltűnik.

Brendemoen helyesen vette észre, hogy a nyelvújítás korai szakaszában már pusztán az a tény, hogy az emberek elkezdtek érdeklődni anyanyelvük iránt, büszkék lettek rá, sikernek tekinthető. Törökországban a nyelvi kérdés ma is közügy és a nyelv gyakran a politikai csatározások játékvá is válik. A szerző nyomon követi ezt a folyamatot egészen a 80-as évek közepéig. Tanulmánya nemcsak ismertetés, hanem szükségszerűen válogatás is a hatalmas irodalomból. Sok részletkérdés kerül bemutatásra, főleg a szókészlet szintjén. De a szerző kitér az alaktan és a mondatban területeire is, megtárgyalja a grammatikai struktúrán kívüli aspektusokat. Törökországban a nyelv helye és szerepe olyan kényes, egyszerre egyedi és társadalmi, politikai, vallási ügy, hogy ez éppen brendemoeni példával élve jól érzékelhető: időnként a kegyvesztett szavakat kitiltják a közéletből.

Észrevételeim a következők:

1. Az *ıçođlan*, *başçavuş-féle* szavakban nincsenek prefixumok. Ezek összetételek, hiszen mindkét szó párban mindkét morféma szabad (470). 2. Ugyanaz érvényes az *anayurt* és *eşgüdüim* szavakra. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi nagyon ritka szó, helyette inkább a hasonló jelentésű *iş birliđi* 'együttműködés' használatos (471). 3. Az idegen szavak nem mindig természetes módon kerültek át a törökbe,

úgyhogy ehhez a steuerwaldi állításhoz Brendemoen kritikusan is viszonyulhattott volna. 4. A szerző egyike azon kevés kutatóknak, aki japán irodalmat is ismer, vö. Shibata (1960).

Összegezve, néhány általános gondolat a könyvről. A jelen kiadvány első a maga nemében. Tizenhárom tanulmányt nyújt az olvasónak tizenegy szerzőtől. Természetes, hogy egyes fejezetek más-más szellemnek, más-más módszernek hódoltak. A kötet szerzői mind elismert szakemberek, de tegyük hozzá, idősebb nemzedék képviselői. Írásaik általában hagyományos, strukturálista jegyeket viselnek. A könyv kiadása sajnálatos módon sokáig tartott. Amint a recenzió során többször emlegettem, az egyes tanulmányok a 80-81-es, illetőleg 85-86-os évekkel zárulnak. Miközben már megjelent egy új turkológus-nemzedék, és gyorsabban, teljesen más módszerű, igaz, nem annyira átfogó könyvet ajánlott (ld. Boschoten, Verhoeven 1991).

Mivel a jelen könyv az első kötet, várható a folytatása. Nem lehet tehát ezt vagy azt hiányolni belőle. De miután a szerkesztő nem mondta meg, mi várható, elmondom én, mit látnék szívesen a további kötet(ek)ben: 1. Fonetikai fejezetet, amelyben műszeres, lehetőleg a ma már szélesesen alkalmazott számítógépes vizsgálatok kerülnének bemutatásra. 2. Nyelvtipológiai tanulmányt, amely a török nyelvet más nyelvekkel szembevetné. 3. Az európai (esetleg amerikai és ausztráliai), ún. területnélküli török kisebbség nyelvének vizsgálata.

Végezetül elgondolkodhatnánk azon a tételen, amelyet Johanson fogalmazott meg. Ha az idő távlatából és távlatában képesek vagyunk eldönteni, mi a lényeges és mi a lényegtelen a mai turkológiai nyelvtudományi kutatások számára, döntsük el!

IRODALOMJEGYZÉK

(A kötetben található művek nélkül)

- Adamović, Milan 1985 *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. Leiden: E. J. Brill.
- Aksu Koç, Ayhan; Eser Erguvanli, Taylan (eds.) 1986 *Proceedings of the Turkish Linguistics Conference, August 9-10, 1984*. İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Balm, Çiğdem 1991 Hazai György (ed.) [ismertetés] 1990 : *Türk Dili* 473 (1991), 316-319.
- Баскаков = Баскаков
Баскаков, Н. А. 1960 *Туркские языки*. Москва: Издательство Восточной Литературы.
- Boschoten, Hendrik; Verhoeven, Ludo (eds.) 1987 *Studies in Modern Turkish. Proceedings of the Third Conference on Turkish Linguistics*. Tilburg: Tilburg UP.
- . 1991 *Turkish Linguistics Today*. Leiden, New York etc.: E.J. Brill.
- Clements, G. N.; Sezer, Engin 1982 "Vowel and Consonant Disharmony in Turkish": Hulst, H. van der; Smith, N. 1982 (eds.) *The Structure of Phonological Representation*. Dordrecht: Foris, 213-255.
- Eren, Hasan 1988 "Eyuboğlu, İ. Z. *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*." [ismertetés], *Türk Dili* 443 (1988), 188-207.
- Gilson, Erika Hitzgrath 1987 *The Turkish Grammar of Thomas Vaughan*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Hazai, György 1978 *Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hulst, Harry van der; Weijer, Jeroen van de 1991 "Topics in Turkish Phonology": Boeschoten, Verhoeven 1991, 11-59.
- Kakuk Zsuzsa 1976 *Mai Török nyelvek I. Bevezetés*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Касевич, В. Б.; Яхонтов, С. Е.(eds.) 1982 *Квантитативная типология языков Азии и Африки*. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета.
- Koç, Sabri (ed.) 1988 *Studies on Turkish Linguistics. Proceedings of the Fourth International Conference on Turkish Linguistics, 17-19 August, 1988*. Ankara: Middle East Technical University.
- Konrot, Ahmet 1981 "Physical Correlates of Linguistic Stress in Turkish": [University of Essex Department of Language and Linguistics] *Occasional Papers* 24, 26-51.
- Kowalski, Tadeusz 1936 *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes -lar, -lär in den Türkschprachen*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Ligeti Lajos 1986 *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Menges, Karl H. 1968 *The Turkic Languages and Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Önler, Zafer 1990 *Celâlüddin Hzv (Hacı Paşa). Müntahab-ı Şifâ. Giriş - Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Róna-Tas András 1991 *An Introduction to Turkology*. Szeged: JATE.
- Sebüktekin, Hikmet 1986 "Turkish Word Stress: Some Observations": Aksu Koç, A.; Erguvanlı Taylan, E. 1986 (eds.), 295-307.
- Selen, Nevin 1979 *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sezer, Engin 1983 "On Non-Final Stress in Turkish", *Journal of Turkish Studies* 5 (1983), 61-69.
- Slobin, Dan I.; Zimmer, Karl 1986 (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam: J. Benjamins.
- Stachowski, Marek 1988 "Europäische Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen", *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze*, 87 (1988), 151-161.
- . 1990 "Bemerkungen zu einem neuen turkologischen Handbuch", *Folia Orientalia* 27 (1990), 237-256.
- Tekin, Talat 1991 "A New Classification of the Turkic Languages", *Türk Dilleri Araştırmaları* 2 (1991), 5-18.
- Vago, Robert M. (ed.) 1980 *Issues in Vowel Harmony*. Amsterdam: J. Benjamins.

Henryk Jankowski

GUSTAV BAYERLE: THE HUNGARIAN LETTERS OF ALI PASHA OF BUDA, 1604-1616. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, Vol. XXXVI), Budapest, 1991, XVII + 295 oldal.

1972-ben adta közre Bayerle Gusztáv azt a kötetet, melyben *A budai basák magyar nyelvű levelezésének* közvetlen folytatásaként 4 év anyagát gyűjtötte össze a teljesség igényével (*Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda, 1590-1593*. /Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series — Vol. 101 A/, Bloomington, 1972). Most, anélkül hogy előző munkájára, melyben közeli tervként beszélt a jelen műről, hivatkozott volna, jó pár, szerényebb termésű évet átugorva, egy jeles és hosszú ideig magyar földön szolgáló budai pasát állított középpontba. Bár némiképp sajnálható, hogy ekként meg-

szakadt a folytonossági sor, a mérleg másik serpenyőjébe az kerül, hogy így egyetlen corpusban találjuk meg az Ali pasától és környezetétől származó valamennyi magyar nyelvű iratot.

A rövidkére fogott bevezető (VII-XVI) egyrészt Ali pasa életútját vázolja, másrészt a levelek nyelvi jellegzetességeire ad néhány példát, majd technikai részleteknél időzik.

Ami Ali pasa személyét illeti: csakugyan keveset tudunk róla. Ám a szerző még azt a keveset is kissé ellentmondásosan tálalja, s nem szembesíti Gévy Antalnak Ali pasáról készített lényegretörő pályarajzával (*A' budai pasák*, Bécs, 1841, 22, No. 37), de saját könyvének egyes adataival sem. Így például Gévy 1614. október 17-re teszi Ali pasa harmadik budai működésének kezdetét, valószínűleg egyazon, Molart Jánosnak (Bayerlénél: Joannes à Molard) szóló levél alapján, melyet a forráskiadványban mint november 17-i keltezésűt találunk meg (188-189, No. 148). Ezúttal Gévynek van igaza, hisz a szövegben szereplő "Mint-szent hava" októbernek felel meg (vö. Szentpétery Imre, *Oklevéltani naptár* [Budapest] 1912, 11). Másutt a bevezető azt állítja, hogy valamikor 1604 körül házasodott meg Ali pasa a szerdár, Murád pasa lányával (IX). Ezt a kijelentést semmivel nem támasztja alá, ugyanakkor a kötet 1609. december 19-i dátumú levelében azt olvassuk, hogy "Nagysagodat pedig az keozöttünk valo barátságához az minth illik, szép keresessel ha Isten engedih, az en mönyekeozeoy lakodalmamra el hivattjuk." (185, No. 144) Mármost Gévy szerint Abdulkádír efendi krónikája 1610 júniusáról mondja, hogy akkor kelt egybe hőünk Murád pasa nagyvezír egyik lányával. Ali decemberben már tudhatott valamit közelgő kézfogójáról, tehát a fenti idézet ez alkalommal is Gévy megfigyelését erősíti. (Vagy a többnejűség szellemében két frigyről lenne szó? Nem hiszem — gyanús, hogy mindkét szer Murád az após neve.) S rá lehetett volna mutatni arra is, hogy a levelek pontosítják Ali halálának helyszínét: Buda helyett Belgrádban távozott az élők sorából, amint arról apja, Habil efendi, budai majd belgrádi kádi leveléből értesülünk. (Bayerle csak a tényt rögzíti.)

Még mindig az életrajz táján maradva: aki a könyv címére tekint, joggal leheti azt, hogy Ali pasa 1604-től 1616-ig megszakítás nélkül töltötte be a budai beglerbégi posztot, s hogy a kötetben nagyobb időbeli lukak nélkül követik majd egymást a tőle származó levelek. Valójában korántsem ez a helyzet, mivel soruk 1604 elejétől csak 1609 végéig folyamatos, majd két 1612-ben keletkezett unikális darabtól eltekintve, csupán 1614 végefelé indul újra, azaz majdnem öt teljes év kimaradt. Ez persze természetes, hisz Ali pasa közben a birodalom más, igencsak távoli térségeiben szolgált magas pozíciókban. Az viszont a politikai helyzet dacára is némileg meglepő, hogy 1604 januárjánál korábról egyetlen írása sem került napvilágra, mivelhogy 1602-1603-ban is Buda kormányzója volt, ha e működésének pontos tartamát nem is tudjuk egyelőre. (Az 1011. muharrem 11 — zilhiddze 30 = 1602. július 1 — 1603. június 20 közti időszakra számára száljáné formájában két különböző kincstárból, a hadjáratiból és a budaiból kiutalt összegekre l.: Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military*

Campaigns in Hungary, 1593-1606. /Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Band 14./ Wien 1988, 279/177, 178. jegyzet.)

Az eddig említették kétségkívül apróságok. Súlyosabb gond, hogy a nemzetközi piacra szánt kiadvány nélkülözi azt a minimális segítséget, ami egy magyarul nem tudó számára legalább nagy vonalakban lehetővé tenné az anyagban való tájékozódást. Nevezetesen az angol nyelvű regesztákat hiányoljuk — melyek készítésében a szerző fent említett korábbi munkájában kellő gyakorlatra tehetett szert —, s ezek megszületését a sorozat szerkesztőjének is szorgalmaznia kellett volna.

E sorok íróját legjobban talán mégis az lepte meg, hogy a bevezető néhány szavas értékelésén kívül a forrásközlés 263 oldalán egyetlen megjegyzés sem világosítja fel az olvasót a történeti háttéről, a szöveg esetleges ellentmondásairól vagy érdekességeiről; a kommentálás nem megy túl laza mutatók készítésénél.

Mindazonáltal a 209 levél összegyűjtése és gondos közzététele önmagában is hasznos szolgálatot jelent mindazoknak, akik a 15 éves háború lezárását megelőző, majd az 1610-es évek vonatkozó eseményeivel foglalkoznak, még akkor is, ha első látásra meglehetősen sok a súlytalan részlet s a diplomáciai üresjárat Ali pasa írásában.

Az imént lazának aposztrofált mutatókhoz fűznék még pár megjegyzést — a teljesség igénye nélkül. A Glossary (265-268) esetében a lazaság egyrészt abban nyilvánul meg, hogy hiányzik belőle a hán/kán, a hatt-i hümájun, a hodzsa, a kajmakám, az okka, a vojvoda szó (esetleg az istamet és a kilavuz is), másrészt abban, hogy keverednek benne az angol (janissary, pasha) és török alakok, csakúgy mint a birtokos személyragos (beglerbegi) és az anélküli (alay-beg, timardefterdar) formák. De még a veláris ı jelölésébe (kadi és rebı'ü'l-ahir helyett kadi, illetve rebı'ü'l-ahir lenne helyes) és a betűrendbe (a tirkeş szónak a timardefterdar után kellene következnie) is csúszott hiba. Ugyanakkor nem tűnik jogosnak a divan felvétele, hisz ez nem szerepel a főszövegben, a zárójel legalábbis csak Fenies Portát ismer, amit nem tarthatunk "Ottoman term"-nek, de ettől eltekintve is: az adott kifejezés inkább udvar értelemben bukkan fel, nem pedig szultáni tanács jelentéssel. A magyarázatok közül nem igazán pontos pl. a gönüllüé, miszerint az 'önkéntes várvédő katona' lenne, minthogy nem foglal állást atekintetben, hogy lovas vagy gyalogos alakulatot takar-e. (Ennek már csak azért is örültem volna, mert magam sem tudom a pontos választ; eddig két olyan vélekedést ismerek, amelyik lovasoknak véli őket, az viszont, hogy a janicsárok közül is verbuválódhattak gönüllük, a másik variácót látszik támogatni.) A martalócok kapcsán túlhangsúlyozott a dunai hadiflottában játszott szerepük, hisz jó néhány olyan magyarországi várban is találkozunk velük, amelyik messze esett a Dunától. A ziámet birtok konkrét bevételi határokhoz — 20.000-100.000 akce — kötése nem egészen találó, mivel számos adat érvel amellett, hogy ez a javadalmazási forma elsősorban bizonyos hivatalokkal járt együtt, s ennek következtében jócskán meg is haladhatta a 100.000 akcsét (jól sejtette ezt meg Fekete Lajos, *Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon* című akadémiai székfoglalójában /Budapest, 1940, 9/4. jegyzet/). Nem egészen világos kikre gondol a szerző, amikor a

timár kapcsán ezt mondja: "By the seventeenth century the income from some timars were given to administrative officials in lieu of salary." Amennyire a 16. század végéig készült timár-defterekből és rúznámcsékból kiderül, ez idő tájt magyar földön leginkább dizdások és más katonatisztek kaptak az akkor szokásostól eltérő módon javadalmat, nomeg zsoldos várkatonák, akik nem meritik ki a fenti kritériumot. Ezzel szemben nálunk a század közepén kényszerült a kincstár ilyen manőverekre, így pl. 1542-ben a Budai vilájet megszervezésekor nagy számú timárt szüntettek meg, hogy a beglerbég házásait ki tudják utalni. S ami e témakörben szintén nem érdektelen: a 15. legalább annyi kivételt (esetenként még kacífántosabbakat) ismert, mint a 17. század.

Az oszmán szakszavak kis számával és meglehetősen egyszerűségével szemben a szövegben előforduló helynevek azonosítása komoly nehézségek elé állítja az embert. Különösen azok az esetek reménytelenek, amikor nincs közelebbi lokalizálási támpont egy gyakoribb vagy tévesen leírt helységnév mellett (ebben a vonatkozásban a 112-119 oldalakon lévő panasz-gyűjtemény okozza a legtöbb fejtörést: No. 95). De legalább ennyi problémával szembesülünk akkor is, ha egy szűkebb, de mára Magyarországtól elcsatolt régió településeinek ömlesztett listáját szeretnénk értelmezni (167-168, No. 130). Bayerle Gusztáv nagy igyekezettel kísérlete meg ez utóbbi sorozat mai szlovák megfelelőit kikeresni — nagyrészt sikerrel. Nem volt azonban következetes a helynév azon változatának megválasztásában, amelynél a magyarázatot adja, azaz a nemegyszer későbbi előtagot hol figyelembe vette, hol nem (ez a gyakorlat végigkíséri az indexet). Így pl. Damasznál Garamdamásdhoz küld, Fidimosnál viszont nem Zsitva-födémeshöz, hanem Fedémeshöz. A ma Szlovákia területére eső településeknél csak a jelenlegi közigazgatási hovatartozást tüntette fel, pedig hasznos lett volna az egykori megyebeosztást is odaírni, s minden alkalommal hivatkozni az 1919 előtti hivatalos magyar alakokra is. Szerencsére az utóbbi időben itthon kiadott kézikönyvek (Sebők László, *Magyar neve? Határokon túli helységnév szótár*. [Budapest] 1990, illetve Lelkes György, *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, 1992) segítségével mindennek ma már viszonylag könnyű utánajárni. Nemeget furcsa hangzású helynév viszont feloldatlan maradt. Egy részüknél talán arra is gondolhatunk, hogy azért értelmezhetetlenek, mert a törökök az eredeti deftert vették kézbe e lajstrom készítésekor, s rosszul betűzték ki az így is, úgy is olvasható névalakokat. Így pl. Kis- és Nagy-Csalomja Csalomnia utótaggal szerepel, ami az iménti feltevéssel jól magyarázható: ha nincs pont kiteve, a két betű felcserélhető. Ugyanez igaz Csifár/Csikár, Kiskér/Kis Gier, Lapásgyarmat/Labas Giarmat, Lüki /Lüty, Tajna/Tannia esetében is. Ezen felbátorodva pár azonosítatlan településnél ebbe az irányba mozdultam el, s találtam reménykeltő lehetőségeket. Ezeket a továbbiakban *-gal jelölöm, minthogy egyéb kisebb-nagyobb megjegyzéseket is szeretnék tenni a közlési sorrendet követve. Rövidsége törekedve, pontosításaimat a Bayerle által kidolgozott rendszerben — jel után adom. (Az országbesorolásnál meghagytam a Cs, azaz Csehszlovákia rövidítést, noha az érintett települések az ismertetés írásakor már az önállósult Szlovákia részei voltak. Érvényes ez Jugoszláviára és utódállamaira is. — A háború előtti magyar alakokat nem ellenőriztem teljes körűen, a

---

felesleges utalások, azaz ismeretlen helynév esetén másik, helyesírási szempontból pontosabb variációhoz küldés (pl. Nagy Balas, see Nagybalázs), illetve a pár téves lapszám és abc sorrend felsorolásától eltekintettem.)

Aladjahisar — a török dzs hangot másutt c-vel jelölte a szerző;

Alsóváradalja (Varadallia) — az Also szó az eredetiben is ott van, azaz belekívánkozik a zárójelbe;

Babindol — magyar neve Babindál;

Bács — a bácsi bég és a bácsi kerület nem a Káptalantóti melletti Bácssal, hanem a Baja és Szeged közti Bácskával azonos, (vö. Fekete, *Siyāqāt-Schrift*. II. 214-215/1. jegyzet) mely nevet esetenként a Szegedi szandzsák szinonímájaként használtak;

Bathna — valószínűleg a Feketénél (*Esztergomi szandzsák*. 65, No. 94) Pánja* alakban felbukkanó Nemespann helységgel azonos, amely Verebélytől ny-dny-ra fekszik, ma Paňa, Nitra, Cs;

Bocsó — magyar neve Búcs;

Borffi — magyar neve Borfő;

Borna — feltehetőleg Pozba* rejlik mögötte (vö. Fekete, *Esztergomi szandzsák*. 44, No. 39), amely Nagy-Sarlótól ny-ra található, ma Pozba, Nové Zámky, Cs;

Bory — magyar neve Bori;

Cizre — esetleg hozzátettem volna, hogy Kelet-Törökországban fekszik;

Csáth után hiányzik Csengörfalva (csak a személynévmutatóban találjuk meg, Nagy András alatt), ami a 145. oldalon ebben az alakban, a 148.-on pedig Tengherfalva változatban bukkan fel;

Csenke — szlovák megfelelője Čenkovce;

Dalmád — magyar neve Dalmad;

Dernye — szerb neve Deronje, Odžaci közösséghez tartozik;

Dolnaalmás — a zárójelben lévő Gjørnaalmas felesleges, a helység szlovák neve egyes forrásokban Dolný Almás;

Dobcsa — talán az egykor Somogy, ma Baranya megyében fekvő két Dobsza egyikével összefüggésbe hozható, a szövegben szereplő Berzence közelsége miatt;

Ebedske — magyar neve Ebeck;

Egyhazas Teszek — valószínűleg: Egyházas Peszek* (Egyhazas Teszek) > Si-kenica, Levice, Cs;

Elgyes — magyar neve Élesfalu;

Eniegy Kiralfi — szerintem itt két névvel van dolgunk, egyrészt: Egeg* (Eniegy) > Hokovce, Levice, Cs (vö. Gustav Bayerle, *Ottoman Tributes in Hungary According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*. The Hague — Paris, 1973, 147), másrészt: Királyfia (Kiralfi) > Král'ovičová, Dolné vagy Horné Semerovce, Levice, Cs (vö. Bayerle, *Ottoman Tributes*. 151), amit egymáshoz való közelségük is igazolni látszik;

Erdönie — a feltételezett török alak Ezdöge* formában is olvasható, s akkor feloldható: Ezdeg (Erdönie) > Mojzesovo, Nové Zámky, Cs;

Fedémes — magyar neve (Zsitva)Födémes;

Fuss — magyar neve (Bars)Füss;

Garamdamásd — szlovák neve Domaša, Hronovce része (nem zárnam ki azonban, sőt valószínűbb, hogy itt az Ipolydamásd melletti Damásd vára /l. Bakács István, *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest, 1971, 45) forog szóban, a vonatkozó szövegek ugyanis "Damasdi es Vysegrady vitezek"-ről, illetve "Damasdi hajduk"-ról beszélnek, Garamdamásdon pedig ismereteim szerint nem volt erődítmény);

Gimes — szlovák neve nem Jelence, hanem Jelenec;

Giörnaalmás — Gornaalmás (Giörnaalmás) > Horný Almás vagy Horné Jabloňovce, Levice, Cs;

Girincsár — magyar neve Gerencsér;

Gorag — feltehetőleg Kórógy várával azonos, az egykori Valkó megyében (Csánki, II. 271), tehát: Kórógy (Gorag) > Korag, Vinkovci;

Guga — magyar neve Gúg;

Gyr, see Győr — majdnem kizárt, hogy Győrrel lenne azonos, valószínűbb: Nyír* (Gyr) > Nýrovce, Levice, Cs;

Hajas — nem hely-, hanem személynév: "Capitan Meni Agha fiath Andras Hid nevű faluban az Botthyani katonai vittek el, es Hajasis ott volt";

Halad — feltehetőleg: Család* (Halad) > Čel'adice, Nitra, Cs (az egyeztetést Verebély közelsége is indokolja);

Haras — talán: Iharos, Somogy (Légrád közelsége okán);

Harot — elképzelhető, hogy Haras/Iharossal azonos (a szövegben közvetlenül a Harotot tartalmazó bejegyzés után: "Rajaczi Odabasanakis /kiemelés tőlem DG/ Harason...");

Házasterény — Fekete (*Esztergomi szandzsák*. 33, No 7) Hársasterényt ismer;

Hencse — magyar neve Hecse*;

Hüll — magyar neve Hull;

Hulvin — magyar neve Hölvény;

Isztrás 168 — itt nem az oldalszám kellett volna, hanem utalás Strázshoz, ahol a feloldást kapjuk;

Janya — az azonosítás jónak tűnik, hiányzik viszont a magyar név: Ény;

Kaba (Vaydakab) — a zárójelbe Vaydakaba kívánczok; az egyeztetés kissé nagyvonalúnak látszik, ugyanis Kabának nem volt ilyen előtagja az idők során, két helységre bontva viszont a feloldás problémamentesebb; ebben a felfogásban a név első része ez lenne: Biharvajda (Vayda) > Vaida, Bihor, R;

Kalon — minden bizonnyal: Kolon (Kalon) > Kolíňany, Nitra, Cs;

Kenárinca — magyar neve Zsitvakenéz;

Keszihóc — magyar neve Dacsókeszi;

Kesztőcs — magyar neve Gesztőd vagy Gesztőc;

Királyfi — l. fentebb Eniegy Kiralfi alatt;

Kis Bania — feltehetőleg: Kismánya* (Kis Bania) > Malá Maňa, Maňa, Nové Zámky, Cs;

Kis Bania után hiányzik Kis Bél és az utalás Kisbélre, melynek kapcsán egy másik megoldás is elképzelhető: Kispél* (Kis Bél) > Horný Píal, Levice, Cs;

Kis Szeltssén — Feketénél (*Esztergomi szandzsák*. 36, No. 13) Kis Szelcsín alakban, ő Kisszecsével azonosítja, melyet később Felsőszecsének hívtak, azaz: Felsőszecse (Kis Szeltssén) > Horná Seč, Levice, Cs;

Kisbelád — magyar neve (Kis)Bélád;

Kiskunhalas — a 115. oldalon felbukkanó Halass/Halás kapcsán felöltik a kérdés: ilyen messze lett volna a szécényi alajbég javadalma a szolgálati helyéhez, s nem valami közelebbi települést kellene-e keresnünk, azaz nem jöhet-e szóba Gyöngyöshalász, amely Ludastól is sokkal elérhetőbb távolságban van?;

Kolna — feltehetőleg: Kolta* (Kolna) > Kolta, Nové Zámky, Cs;

Koprivnica — megegyezik Kapronca horvát nevével, talán azonos is vele;

Ledőcs — magyar neve (Bars)Lédec;

Légrád — horvát neve Legrad, Kaprovnica közösséghez tartozik;

Leled — magyar neve Leléd;

Lessova — magyar neve Lis(s)ó;

Lety — bár Nyárhídtól kissé messze esik, az alábbi egyeztetés nem kizárt: Kétý*, azaz: Érsekkétý (Lety) > Kvetná, Levice, Cs (vö. Fekete, *Esztergomi szandzsák*. 93, No. 162);

Lezen — magyar neve Ledény;

Lyhotka Giarmath után hiányzik Lyka, melynek begjét a 184. oldalon említik (azonosítani nem tudom);

Macsoca — Bayerle Merovcével hozza kapcsolatba, ám annak magyar megfelelője Mere/Mére, aminek nincs Macsoca vagy ehhez hasonló névváltozata (legalábbis Bakácsnál nincs: *i.m.* 156); más megoldást sajnos nem tudok adni, talán a Zólyom közelében fekvő Mátyásföld Motyova variánsa rejlik mögötte, amit az egyik nógrádi timár-defterbe is bejegyeztek (vö. Bayerle, *Ottoman Tributes*. 97, 155);

Maholincza — magyar neve Maholány;

Marciháza — magyar neve Marcelház;

Márok — az eredeti szöveg más megfeleltetést sugall: az aladzsa hiszári szpá-hik Esztergomban tartózkodnak, "Maroot" táján legeltetnek s tataiak viszik el ökreiket; miért tennénk az eseményt Baranyába, amikor a közelben ott van Pilismarót?;

Maytin — minthogy "Erdelih határ[á]ban" lévőként említik, nemigen lehet más, mint Nagymajtény > Moftinu Mare, Satu Mare, R;

Medovarce — magyar neve Méznevelő;

Mére — minden bizonnyal: Mere (Mére) > Merovce, Dudince, Zvolen, Cs (vö. Bayerle, *Ottoman Tributes*, 155 (Miri);

Moranvica — az eredetiben Moravicza van (ez a helyes), a zárójelben Moranicza; a Moranvica alak nem látszik indokoltnak; a helység magyar neve Aranyosmarót;

Moslavina — egykori magyar neve Monoszló, Csázma várától délre; a század elején Moslavina kod Popovače néven ismerték;

Nagy Bania — valószínűleg: Nagymánya* (Nagy Bania) > Vel'ká Maňa, Maňa, Nové Zámky, Cs;

Nagy Inok után hiányzik Nagy Kalna és az utalás Nagykálnára;

Nagy Szelcs — Feketénél Nagy Szicse szerepel (*Esztergomi szandzsák*. 124, No. 248), ő Alsószecsevel azonosítja, tehát: Alsószecse (Nagy Szelcs) > Dolná Seč, Levice, Cs;

Nagy Teszek — feltehetőleg: Nagypeszek* (Nagy Teszek) > Vel'ký Pesek, Sike-nica, Levice, Cs;

Nagy-Szelepcsény (Nagy Szeltssin) — némiképp kérdéses megfeleltetés, bár a feltételezett arab írásos alak megengedi; Feketénél is felbukkan (*Az Esztergomi szandzsák*. 76, No. 122), s ő is bizonytalan abban, hogy Nagyszecsevel vagy Szelep-csénnyel hozható-e összefüggésbe;

Nánás — Hajdúnánás, Bihar;

Neklenc — nem látom akadályát a Neklincával való azonosításnak, ami a kö-vetkező név a mutatóban;

Nyarak — feltehetőleg: Gyarak* (Nyarak) > Kmet'ovo, Nové Zámky, Cs;

Örmény — magyar neve Ürmény;

Pusztá Kut — minthogy a Koppányi szandzsákban találkozunk vele, talán Kis-kuti pusztá kereshető mögötte (vö. Hóvári János, Kőröshegy városa (város-i Kőrös) a Kőröshegyi náhijében (1546-1580). *Kőröshegy. Kőröshegy múltjáról és jele-néről*. Szerk. Stirling János. Kőröshegy, 1990, 97, No. 22);

Rohoznica — magyar neve Újpetend, szlovák neve Rohožnica, s így része Nemčianynak;

Salgó — az eredeti alapján el kell vetnünk, hogy Salgótárjáról lenne szó, hi-szen Verebély tartomány részeként említik; szerintem: Salgó (Salgo) > Šalgov, Svätoplukovo, Nitra, Cs;

Samburg — talán Zsámbék rejlik e torz név mögött;

Sásd — valószínűleg a Baranya megyei Sásdnak felel meg, amely folyócska mellett fekszik, azaz a Saas Hyd alakváltozat is magyarázható;

Simoska — talán: Somoskő, Nógrád;

Sirák (Syrák, Syrok) — a második névformát én Sirokkal hoznám kapcsolat-ba, ahol még vár is volt, ami a szövegkörnyezetnek (117) jobban megfelel (már-mint Kartal agával kellene perlekedniük a Fülekieknek);

Sombor — pontosabban: Zombor (Szombor) > Sombor, Sombor (amennyiben csakugyan e távoli városra tört a 40 katona a — helynévmutatóból ezen adatával hiányzó — komjáti illetőségű Varjas Imre vezetésével);

Szakállas — valószínűleg: Szakállós (Szakállas) > Ipel'ský Sokolec, Levice, Cs;

Szántó — a 119. oldalon szereplő adat inkább Zalaszántóra (Zala megye) utal, mivel a levél dunántúli ügyeknél időzik;

Százd — a 103. oldalon lévő előfordulása inkább a Dunántúlra, mintsem Észak-Magyarországra vonatkozik;

Szödincse — magyar neve Ösöd;

Tardoskegy — magyar neve Tardoskedd, pontosabb szlovák alakja Tvrdošovce;

Telek — valószínűleg Belleg*, azaz: Kisbelleg (Telek) > Belek, Podhájska, Nové Zámky, Cs;

Teszár — magyar neve (Bars)Taszár;

Vajk — a tartományba sorolás alapján inkább ez és nem Vajka felel meg Vajka nad Žitavounak;

Valkász — magyar neve Valkház vagy Valkáz;

Várad, Baranya — a szöveg alapján nem valószínű, hogy Pécsváradról lenne itt szó, hisz németeket kellene belőle kivinni, két másik, észak-magyarországi várral, Eperjessel és Muránnyal együtt; talán ezúttal is Kisvárad = Nitriansky Hrádok a helyes megfeleltetés vagy egy másik észak-magyarországi vár;

Velence — a szerző által követett módszer szerint Venice kívánkoznék címszóként, hisz itt az itáliai Velencét rejti a szöveg;

Veresvár — Vörösvár a bevett magyar alak;

Zehere — valószínűleg: Zeherje (Zehere) > Zacharovce, Rimavská Sobota, Cs.

S ha már a helyneveknél tartunk: a Magyar Országos Levéltár következetesen mint Buda székhelyű intézmény szerepel, ami köznyelvi értelemben igaz ugyan, a jelen esetben azonban a hivatalos alakot kellett volna feltüntetni.

A személynevek jóval kisebb kásahegyének nem veselkedtem neki. Annyi hamar szembeszökik, hogy a magyarázatok — már amennyiben sikerült az illetőket azonosítani, ami az esetek túlnyomó többségében eleve reménytelen volt —, a minimumra szorítkoznak.

Dávid Géza

Megjelent a *Történelem és Kultúra* sorozat legújabb, 8. kötete, az MTA Nyelvtudományi Intézete Orientalisztikai Osztályának kiadványa:

URAY GÉZA EMLÉKÉRE. TANULMÁNYOK. Szerkesztette: *Ecsedy Ildikó*. Budapest, MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 1992, 173 oldal (= *Történelem és kultúra*, 8.)

Tartalma:

Bevezető: Tőkei Ferenc: Uray Géza emlékezete (1921-1991)

Csongor Barnabás: Hangsúlytalan szótagok és tagadás a közép-kínaiban

Ecsedy Csaba: A szudáni burun nyelv számrendszeréről

Ecsedy Ildikó: Kereskedelem és régészet a Selyem útjának keleti végén

Fehér Judit: A mozgás cáfolata a mādhyamika buddhizmusban

Ferenczy Mária: Tangutok Tunhuangban

Harmatta János: Egy tibeti forrás Gandhāra történetéhez

Horváth Zoltán: Az összetett mulandóságról való tanítás (fordítás)

Kardos Tatjana: Buddhista kolostor a város védőistenségének

Róna-Tas András: A korai európai tibetisztika történetének vázlata

Tőkei Ferenc: Egy nahszi halottsirató ének

Uray Géza: Kelet-Tibet nyelvjárásainak osztályozása

U. Köhalmi Katalin: Dpal-Idan Lha-mo istennő Iószerszámának steppei elemei

Vinkovics Judit: A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Guhyasamā tankájáról

Wilhelm Gábor: Bevezetés a nazsi kultúrába és sámánizmusba

A szerkesztő megjegyzései

Uray Géza: Kelet-Tibet nyelvjárásainak osztályozása
 U. Köhalmi Katalin: Dpal-Idan Lha-mo istennő Iószerszámának steppei elemei
 Vinkovics Judit: A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Guhyasamā tankájáról
 Wilhelm Gábor: Bevezetés a nazsi kultúrába és sámánizmusba
 A szerkesztő megjegyzései

Uray Géza: Kelet-Tibet nyelvjárásainak osztályozása
 U. Köhalmi Katalin: Dpal-Idan Lha-mo istennő Iószerszámának steppei elemei
 Vinkovics Judit: A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Guhyasamā tankájáról
 Wilhelm Gábor: Bevezetés a nazsi kultúrába és sámánizmusba
 A szerkesztő megjegyzései

Uray Géza: Kelet-Tibet nyelvjárásainak osztályozása
 U. Köhalmi Katalin: Dpal-Idan Lha-mo istennő Iószerszámának steppei elemei
 Vinkovics Judit: A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Guhyasamā tankájáról
 Wilhelm Gábor: Bevezetés a nazsi kultúrába és sámánizmusba
 A szerkesztő megjegyzései

Uray Géza: Kelet-Tibet nyelvjárásainak osztályozása
 U. Köhalmi Katalin: Dpal-Idan Lha-mo istennő Iószerszámának steppei elemei
 Vinkovics Judit: A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Guhyasamā tankájáról
 Wilhelm Gábor: Bevezetés a nazsi kultúrába és sámánizmusba
 A szerkesztő megjegyzései

Uray Géza: Kelet-Tibet nyelvjárásainak osztályozása
 U. Köhalmi Katalin: Dpal-Idan Lha-mo istennő Iószerszámának steppei elemei
 Vinkovics Judit: A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Guhyasamā tankájáról
 Wilhelm Gábor: Bevezetés a nazsi kultúrába és sámánizmusba
 A szerkesztő megjegyzései

Konferenciák

TENTH CONGRESS OF THE INTERNATIONAL SOCIETY FOR FOLK NARRATIVE RESEARCH 1992., Innsbruck

Az elbeszélő folklór kutatására alakult nemzetközi Társaság (International Society for Folk Narrative Research, ISFNR) azokat a kutatókat tömöríti, akik a mesék, mondák, eposzok és egyéb népi epikus műfajok kutatásával foglalkoznak. Tagjai sorában a világ legkiválóbb folklórkutatói mellett számos magyar kutató is helyet foglal, határon belüli és kívüli egyaránt. A társaság alelnökei közt két magyar kutató(nő)t is találunk, Dégh Lindát és Nagy Ilonát, s ez arányban is áll a magyar folklórkutatás hagyományaival és nemzetközi hírnevével. Kongresszust háromévente tartanak, az előző, a 9., itt volt Budapesten, 1989 júniusának 10-17-e közötti történelmi napjaiban. Talán ennek is tudható be, hogy az Innsbruck-i kongresszuson a 250 résztvevőből minden tizedik hazánk fia-lánya volt.

A Kongresszus házigazdája az Innsbrucki Egyetem Európai Ethnológiai Intézete (Institut für Europäische Ethnologie) volt. Leander Petzold professzor és kisiny, de lelkes csapata biztosította a kongresszus nyugodt lefolyását. Jó alapokat jelentett Innsbruck igen fejlett idegenforgalmi infrastruktúrája. A résztvevők nagy száma és erősen divergáló anyagi helyzete sajnos nem tette lehetővé, hogy egy helyen lakjanak és étkezzenek, s ez csökkentette a találkozások, beszélgetések számát, ami pedig az ilyen kongresszusok legfőbb vonzereje. Egy otthonos, kedves kávézó az egyetemmel szemben azonban helyet adott baráti, szakmai beszélgetéseknek.

A megnyitóülést a modern kongresszusi palotában tartották, a többi ülésnek az Egyetem épülete adott helyet. A kongresszus központi témája a világnézet megnyilvánulása volt az elbeszélő népköltészetben. Az előadók túlnyomórészt tartották is magukat ehhez a témához, sőt elméleti előadást készítettek — nem is mindig a megfelelő színvonalon —, s az ilyen előadások nem hívtak ki vitát, véleménycserét. A konkrét kutatási eredményeket bemutató előadások sokkal nagyobb visszhangot keltettek. A két plenáris ülésen kívül 32 szekcióban folyt a munka. Öt napon keresztül átlag négy szekció ülésezett párhuzamosan. Sajnos, számos bejelentett előadás elmaradt, mert előadóik nem jöttek meg, de voltak be nem jelentett előadások is, így nehéz pontos képet adni a valóban elhangzottakról. Itt nem is vállalkozom többre, minthogy a kb. 180 előadás közül az orientalistikailag jelentősekről beszámoljak.

Sok mesekutató jött Indiából, ennek megfelelően sok volt az indiai s ezen belül a bengáli és a tamil téma (Dulal Chaudhuri, *Riddle Tales of India*, és Abhai

Maurya, *Political Jokes [Anecdotes]. A vehicle of folk expression*). A bengáli legendák, eredetmítoszok számos ősi, részben árják előtti rétegről számolt be három előadás (Sila Basak, *Legends of Bengal*; Gauri Bhattacharyya, *Elements of cosmology in folk form*; Subash Ch. Bandyopadhyay, *Some motifs and sources of folktales of Western Boarder of Bengal*). Szélesen elterjedt mesemotívumok sajátos tamil megjelenési formáiról és a tamil népi világlátásról beszélt Daniel Jeyaraj (*Le contenu mythologique des contes populaires tamiles et français*) és Saraswathi Venngopal (*Folk ideas as units of worldview as found in Tamil folktales*).

Trita Āptya megjelenési formáiról értekezett Bahman Sarkarati (*The remains of an Indo-Iranian myth in Persian folklore*). Mehri Bagheri pedig egy folklór motívumról a perzsák nemzeti eposzában. A muszlim legendákból vette tárgyát Venetia Newall (*My uncle was a Saint*). A közel-keletről ered Christine Goldberg szerint a három narancs meséje (AT 408). A népi világnézetnek megfelelő igazságtevés megjelenéseit vizsgálta Emma Brunner-Traut az óegyiptomi mesékben (*Vergeltung und Weltordnung in Altägyptischen Erzählungen*). Emma Petrossian ősi örmény mitológiai témát dolgozott fel (*Some mythological versions of the punishment son and wife by Thunderer in Armenian folklore*).

A távolkelet folklórával is számos előadás foglalkozott. Toshio Ozava azt fejtegette, hogy szemben az európai mesék ember-állat házasságaival a japán mesékben ezek mindig válással végződnek (*Die Naturanschauung in japanischen Märchen*). A kínai előadók kissé egysíkúan, iskolásan mutatták be az ideológia érvényesülését a mesékben (Duan Baolin, *The ideology of Chinese fairy tale 'Grandma Wolf'*; Juan Wang, *Fatalism seen through Chinese folk beliefs*; Li Yang, *Vilified image: the intellectuals in Chinese folktales*; Zhang Zi Chien, *The worldview in Chinese folk narrative*). A thai folklór is megjelent: Amphap Otrakul, *Srithanonchai, ein thailändischer Till Eulenspiegel* c. előadásában. Sőt, a távoli Hawaii is képviseltette magát, európai mesemotívumok hawaii adaptálásának kérdése révén (Cristina Bacchilega, "Once upon one time").

Az altai nyelveket beszélő népek lényegében csak az én előadásommal voltak képviselve (*Das Weltbild der Tungusen und der Mongolen in ihrer epischen Dichtung*). Egy másik mongol tárgyú előadást is bejelentettek (Sampilnorb, *Mongolian traditional culture and number*), de ez sajnos elmaradt.

Meg kell említeni még két érdekes sámán tárgyú előadást, Juha Pentikäinenét, *Shamanism as narrative performance*, amelyet hangfelvételekkel illusztrált, s Carla Corradi Musiét, aki nyugat-európai, finnugor és ázsiai mítoszok és mesék sámánisztikus elemeit hasonlította össze (*Some aspects of the Finno-Ugric and Indoeuropean vision of the world*).

Remélem, hogy beszámolómmal felébresztettem azoknak az orientalista kollégáknak az érdeklődését, akik folklór szövegeken dolgoznak. Meggyőződésem, hogy mindkét diszciplínának van tanulni valója egymástól és mondanivalója egymásnak.

Uray-Kőhalmi Katalin

SARI SALTUK BABA SZIMPÓZIUM

1992., Babadag

Az 1989. decemberében Romániában elindult folyamat megannyi fontos változást eredményezett. Ezek közé tartozik az azelőtt "más nemzetiségek"-ként emlegetett etnikumok önszerveződésének, megszólalásának lehetősége, művelődési és érdekképviseleti szervezeteinek alapítása, kulturális életük gazdagodása vagy éppen fellendülése. Ebbe a jelenségsorba illeszkedik a mintegy 70.000 lelkes romániai muzulmán közösség társulati életének megpezdülése, művelődési tevékenységének kibontakozása. 1990-ben a kezdetben egységes török-tatár szervezet megszűnt, egy tatár és egy török szervezetre (utóbbiak a közösségen belül hozzávetőlegesen 10.000 főt számlálnak), de a Bukarestben szerkesztett és kiadott Karadeniz című lap mindannyiuk közös iszlám, illetve türk kultúráját szolgálja-terjeszti. A folyóirat főszerkesztője Cenar Bolat egyben a román Művelődési Minisztérium kisebbségi irodájának szakelődője is, s egyike annak a maroknyi, de igen magasan képzett értelmiséginek, akik az etnikai csoport művelődését és közéletét irányítják.

Ez a csapat szervezte 1991 elején Medgidián, a közösség szűkebb hazáját jelentő Dobrudzsa régió közepén, a Mehmet Niyazi emléket ápoló rendezvényt. Niyazi Dobrudzában született, Isztambulban tanult, századunk elején egy ideig a Krímben dolgozott, ahonnan a cári hatóságok kitiltották. Ezután visszatért szülőföldjére, s 1931-ben bekövetkezett haláláig Medgidián tanított a medreszében. A megemlékezés résztvevői szervezői, tanári és költészeti munkásságát méltatták.

Az ekkor szerzett tapasztalatok birtokában vállalkoztak 1992 október 2-4 között arra, hogy a szintén dobрудzsai Babadagban egy másik évforduló kapcsán nemzetközi tanácskozást hívjanak létre. Ezúttal arról emlékeztek meg, hogy 730 évvel ezelőtt költözött Sari Saltuk, dervis és emír Anatóliából a mai Babadag környékére, a hagyomány szerint tízezer családnyi törökkel. A térségben már akkor ott élő kunok, besenyők, tatárok és más etnikumok mellett ekkor jelent meg ott az anatóliai (türkmén) elem, előzményül szolgálva az 1400 után már oszmán birodalmi területté váló táj sajátos társadalmának történetéhez.

A szimpóziumon elhangzott előadások a következő témaköröket érintették: 13-14. századi eseménytörténet a Fekete-tenger vidékén; a babadagi Gazi Ali pasa dzsámi és Sari Saltuk Baba türbéjének restaurálási problémái; a dzsámi környékén végzett régészeti kutatások eredményeinek ismertetése; Sari Saltuk személye, illetve emléke a dobрудzsai, anatóliai és balkáni néphagyományban; dervisek, szúfik és a hozzájuk kötődő építészeti alkotások az Oszmán Birodalom északi peremvidékén; a középkor török misztikusainak eszmevilága.

A beszámolóik közül fontosnak találtuk İbrahim Ağah Çubukçu (Ankara) fejtegetéseit Sari Saltuk Babának a török-muzulmán kultúrában betöltött helyéről, Nedret Mamut (Bukarest) tanulmányát az aldunai Adakale sziget-erődjében élt hajdani szúfira vonatkozó legendák egy ismeretlen forrásáról, valamint a pristinai Nimetullah Hafiz áttekintését a balkáni Sari Saltuk

hagyományról. Igen hasznosak voltak a korszak történelmét bemutató előadások is. A szervezők remélik, hogy sikerül majd egy kötetben ki is adni az elhangzottak anyagát. Ez kétségtelenül előbbre vinné a táj s a kor jobb megismerését.

A résztvevők több "irányból" jöttek Babadagba: a romániai török-tatár értelmiségi elit mellett kiváló román történészek, valamint változatos érdeklődésű és képzettségű törökországi kutatók (etnográfusok, történészek, teológusok, irodalmárok) tettek eleget a meghívásnak.

A találkozó nagy meglepetése és ajándéka a budapesti Kobzos Kiss Tamás énekmondó és a másfél évig Budapesten élt Erdal Şalikoğlu isztambuli szazjátékos közös előadástje volt, mely az anatóliai és a közép-európai török zenei hagyomány, valamint a misztikus török dalköltészet anyagából adott gazdag válogatást.

Csортán Ferenc

AZ ARABISTÁK ÉS ISZLÁMKUTATÓK EURÓPAI SZÖVETSÉGE 16. KONGRESSZUSA XVI CONGRESO DE LA UNION EUROPÉENNE D'ARABISANTS ET D'ISLAMISANTS 1992., Salamanca.

Az Arabisták és Iszlámkutatók Európai Szövetsége 1970 óta két évenként rendez konferenciákat. A kezdetben mintegy 20-30 előadóval számoló rendezvények mára igencsak kibővültek. Az 1988-as budapesti konferencián is 150 körül volt a résztvevők és 100 körül az előadók száma, s ezek a számok jellemezték a legutolsó konferenciát is, melynek megszervezését a spanyol tudósok vállalták magukra. A 16. kongresszusra 1992. augusztus 27. és szeptember 2. között került sor az ősi spanyol egyetemi városban, Salamancában. A konferencia ünnepélyes megnyitóján Concepción Vázquez de Benito professzor asszony áttekintést adott a keleti nyelvi stúdiumok történetéről a salamancai egyetemen, melyet 1218-ban alapított IX. Alfonz. Az egyetemen alapítása óta folyt arab és héber tanítás, melynek célja elsősorban a félszigeten lakó arabság és zsidóság nyelvének megértése volt. A római pápák is felfigyeltek a spanyol szerzetesrendek tevékenységére és az 1311-12-ben összeült Bécsi Zsinat 24. határozatában héber, káldeus és arab tanszékek felállítását rendelte el a pápai kúria egyetemein (Párizs, Oxford, Bologna és Salamanca). Salamancában e döntés hatására, pénzügyi nehézségek miatt, csak egy "háromnyelvű tanszék" állítottak fel. Ezzel párhuzamosan azonban, az egyetem orvosi karán létezett egy ún. "Avicenna tanszék" is, s az egyetem krónikái szerint az ott végzett orvosok ismerték az arab nyelvet, s az arab orvostudományt. Ők voltak azok, akik először latinra fordították Avicenna, Galénosz és mások orvosi műveit. Az arab orvostudománynak a középkori kasz-

---

tíliai orvostudományra tett hatása megmutatkozik a szókincsben is, mint ahogy az az előadás végén bemutatott kétnyelvű szójegyzékből is kiviláglott.

Ilyen tudományos előzmények után természetes, hogy a konferencia egyik fő témája a muszlim orvostudomány volt. Az elhangzott mintegy 100 előadásból 22 kapcsolódott ehhez a témához. Az előadásokat hallgatva a muszlim orvostudomány legkülönbözőbb oldalaira nyerhettünk bepillantást: Avicenna tanaitól (A. Losa) kezdve, az állatorvostudományon át (H. Eisenstein) a XX. sz-i indiai muftik orvosi kérdésekben hozott döntéseiig (J.M.S. Baljon). Megtudhattuk, hogy a görög és arab orvosok szerint milyen külső jegekből lehet felismerni a hosszú életű embereket (K. Eksell), s bepillantást nyerhettünk a középkori Közel-Kelet népi orvoslásába, s csodás gyógyulásaiba (L. Pouzet).

A konferencia másik kiemelt témája az arab életrajzi irodalom volt, melyhez 26 előadás kapcsolódott többé-kevésbé szorosan. Egyesek inkább irodalmi, míg mások történeti vagy éppen lexikográfiai szempontokat helyeztek előtérbe. Különleges történeti érdekességgel szolgált H. Grotzfeld (Münster) előadása, aki a XVI. sz-i alsó-középosztálybeli életrajzírók művei alapján az alsóbb néposztályok társadalmi mobilitását tanulmányozta, kimutatva, hogy az arab világban több lehetőséggel rendelkeztek ezek a rétegek az előrejutásra, mint a középkori Európában, mivel egyrészt a társadalom kevésbé volt merev, másrészt jobban érvényesült az igazhívők egyenlősége teológiai dogmájának az elve.

A két fő témához kapcsolódó előadásokon kívül számos — külön szekcióba szervezett — irodalmi, nyelvészeti, történeti témájú előadás hangzott el.

A konferencián négy magyar kutató vett részt: Elter István, Fodor Sándor, Iványi Tamás és Dévényi Kinga. Közülük hárman tartottak előadást: Fodor Sándor gazdagon illusztrált előadása a görög-római egyiptomi és kopt mágiaának az arab mágiaára tett hatását mutatta be. E hatás ikonográfiai bizonyítékai azok a mecsetek körüli piacokon kapható modern mágikus irodalmi termékek, melyek illusztrációi szorosan kapcsolódnak azokhoz a mágikus figurákhoz, amelyeket a híres, az i.sz. első századokból származó görög varázspapiruszok, ill. a keresztény kopt varázslás is használt.

A nyelvészeti szekcióban tartott előadások e szakág legkülönbözőbb területeibe tartozó problémákat elemeztek. A bécsi S. Procházka a modern nyelvjárások előjáróhasználatát vizsgálta. Iványi Tamás az irodalmi arab nyelv, s azon belül is a nyelvtanok területére kalandozott amikor bizonyos ritkán használt nyelvészeti példákról (*šawāda*) beszélt. Dévényi Kinga az arab nyelvtudománytörténet történeti-kulturális megközelítésének egy kísérletére mutatott rá, Goldziher Ignác azon nézeteit elemezve, melyeket a nagy magyar arabista és iszlámkutató egyik legkorábbi művében, a Magyar Tudományos Akadémián 1877 április 16-án felolvasott "A nyelvtudomány története az araboknál" c. tanulmányában fejtett ki.

Nemcsak kikapcsolódás, hanem nagyszerű szakmai program is volt a kiváló spanyol művészettörténész, Dr. F. Valdés által három közeli helységbe vezetett kirándulás. Ez a táj ugyan már kívül esik az arabok által egykoron birtokolt területeken, mégis tele van az iszlám kultúra és civilizáció hatását mutató emlékekkel. Mazotaban a mozarab elemekkel díszített XIII. sz-i keresztény templomot,

Tordesillasban pedig XI. Alfonz 1350 körül mudejar stílusban épített palotáját láthatták a résztvevők. Utolsó látnivalónk az építészetileg rendkívül ritka módon kör alakban épített, falakkal teljesen körbezárt városka Madrigal de las Altas Torres volt, mely Izabella királynő szülőhelye (1451. április 22).

A konferencia zárónapján hozott határozat értelmében a Szövetség következő kongresszusa 1994-ben Szentpétervárott kerül megrendezésre.

Dévényi Kinga

Kiállítások

A HOPP FERENC KELET-ÁZSIAI MŰVÉSZETI MÚZEUM KINCSEIBŐL II.

Vinkovics Judit: Lamaista varázstőrök

A varázstőrök (szanszkrit: *kīla*, tibeti: *phur-pa/phur-bu*, mongol: *včir yadasun/pürbū*) varázsfegyverek, a vadzsrával hozhatók párhuzamba. Ugyanazokat a funkciókat látják el, mint a vadzsra, de jellegzetességük, hogy mindig függőleges, felülről lefelé irányuló mozgással-hatással jellemezhetők¹ és hatásuk nagy távolságokra terjed ki.²

A varázstőr eredetéről több elmélet is létezik. S. Hummelnek sumér, hettita "szögemberkék" asszociálódnak a lamaista varázstőr párhuzamaként.³ G. Meredith szerint külön terjedt el Tibetben és Indiában,⁴ J. C. Huntington szerint a tibeti buddhizmus a Bon vallástól vette át mind az eszközt, mind az istenséget,⁵ A. Wayman viszont azt a nézetet fejti ki, hogy a phur-bu-val kapcsolatos alapvető eszmék Indiában alakultak ki, onnan terjedtek el a tibeti buddhizmus különböző ágáiban.⁶ A tibeti buddhista hagyományok a phur-bu tibeti bevezetését Padmasambhava nevéhez kötik. A legrégebbi Padmasambhava-életrajz, a *Zaṅs-glin-ma* szerint a mester Prabhasitól tanulta meg a Vajrakīla-ciklust. Később, amikor Nepálban tartózkodott, egy Yañ-dag maṅdalát akart létrehozni, de ezt a démonok mindig megakadályozták. Két nepálit küldött Indiába, hogy szerezzék meg számára a Vajrakīla-ciklust. A küldöncök Prabhasi mestertől megszerzik a Vidyottama-tantrát, így Padmasambhava megalkothatja a Yañ-dag és Phur-pa

---

¹ A. Wayman, Notes on the phur-bu. In: *The Journal of The Tibet Society*, Vol. I. 1982, 80.

² J. C. Huntington, *The Phur-pa, Tibetan Ritual Daggers*. Ascona, 1975. (Artibus Asiae Supplementum, XXXIII.) 1.

³ S. Hummel, Der lamaistische Ritualdolch Phurbu und die alt-vorderorientalischen "Nagelmenschen". In: *Asiatische Studien*, 6. 1952, 46-49.

⁴ G. Meredith, The Phurbu: The Use and Symbolism of the Tibetan Magic Dagger. In: *History of Religions*, Vol. VI. 1966-67, No. 3, 253.

⁵ J. C. Huntington, *Ibid.*, 3.

⁶ A. Wayman, *Ibid.*, 81.

sādhanákat.⁷ A Heller és T. Marcotty szerint Padmasambhava Nepálban találkozott a phur-pa kultuszával: egy hegyi barlangba rejtett, skorpió által őrzött, háromszög alakú kődobozban lelt rá.⁸ A Phur-pa rítusok birtokában végzett számos varázslata közül a legjelentősebb az volt, amikor i. sz. 770 körül phur-bu leszúrásával szentelte fel az első tibeti kolostor, a Samye alapterületét.⁹

A töröket Tibetben mind a buddhista szekták, mind a buddhizmus előtti vallás képviselői, a Bon papjai is használják, használatukhoz beavatásra van szükség.¹⁰ Az akadályokat (tib. *bgegs*) megszemélyesítő démonok elpusztítása révén olyan alapvető varázslásokra alkalmazták őket, mint jégeső elhárítása, vagy az ellenség földjén éppen okozása, tápláló eső kérése, betegség megszüntetése, vagy éppen az ellenség elpusztítása, föld megszentelése, védelme, stb.¹¹ A szertartás lényege mindkét vallás esetében a következő: a szerzetes a megfelelő helyre meghívja, mantrákkal ott rögzíti, majd a tőr hegyével szimbolikusan átdöfi, megsemmisíti a démont. A szertartás védőisteneként Padmasambhava ún. Rdo-rje gro-lod megjelenési formáját tisztelik.¹²

A töröket nagy becsben tartják. Annak ellenére, hogy használatuk során megsérülhetnek, nem szabad egyszerűen eldobni őket,¹³ az általában sérülde pengét pótolják, javítják, így több nemzedéken át használt régi darabok szép számmal fordulnak elő. A legismertebb varázstört a Se-ra kolostorban őrzik. A legenda szerint egyenesen Indiából repült ide. Az év nagy részében textiliákba csomagolva tartják, nehogy elrepüljön, csak az éves nagy ünnepségen mutatják meg a Dalai Lámának és a nagyközönségnek.¹⁴

A varázstört mind a Bon, mind a buddhista pantheonban egy-egy istenség személyesíti meg. A varázstör Bon istenségét Padma Kīlaya néven tisztelik,¹⁵ míg a buddhista pantheonban a személyiség-eszmeiségvédő yi-dam-ok között foglal helyet, s Vajrakīla (tib. *Rdo-rje phur-pa*), Vajrayaksha (tib. *Rdo-rje gnod-sbyin*),

⁷ R. A. Stein (1978), A propos des documents anciens relatifs au Phurbu/Kīla. In: *Proceedings of the Csoma de Kőrös Memorial Symposium*. Ed. by Louis Ligeti. Budapest 1978. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, XXIII.) 435.

⁸ A. Heller — T. Marcotty, Phur-pa — Tibetan Ritual Daggers. In: *Arts of Asia*, Vol. 17, 1987, No. 4, 71.

⁹ G. Meredith, *Ibid.*, 245.

¹⁰ A. Heller — T. Marcotty, *Ibid.*, 70.

¹¹ G. Meredith, *Ibid.*, 248.

¹² J. C. Huntington, *Ibid.*, 8.

¹³ A. Heller — T. Marcotty, *Ibid.*, 77.

¹⁴ G. Meredith, *Ibid.*, 246. idézi Waddell-t.

¹⁵ R. A. Stein (1977), La gueule du makara: un trait inexplicé de certains objets rituels. In: *Essais sur l'art du Tibet*. Paris, 1977, 54.

Vajrakumāra (tib. *Rdo-rje gžon-nu*) nevekkel illetik.¹⁶ Ikonográfiai leírása szerint 3 feje, 6 karja és 4 lába van. A középső feje sötétkék, a jobboldali fehér, a baloldali vörös színű és a haragvó jellegnek megfelelően homloka közepén ott a harmadik szem. Hat keze közül az egyiket adományozó tartásban tartja, míg a többivel ötágú vadzsrát, kilencágú vadzsrát, lángokkal körülvevő triratnát, háromágú szigonyt és varázstört fog. Testét frissen lefejtett elefántbőr és emberbőr fedi, ágyékkötőjét tigrisbőr alkotja, nyakában frissen levágott emberfejekből álló nedves koponyafüzér. Támadásra kilépő lábaival emberi figurákon tapos.¹⁷ Mantrája a Vajravīdāraṇa-dhāraṇī szerint: *curu curu caṇḍa-kīlikīlaya svāhā* "Lopd el, lopd el, a haragvó kīlikīlával, szvāhá".¹⁸ Az V. Dalai Lāma krónikája szerint az istenség a fontos történeti szerepet játszó 'Khon család védőistensége volt.¹⁹ A Rñin-ma-pa hagyomány szerint Vajrakīlának öt főbb aspektusa van, melyek a következők:

égtáj	név	testszín	attributum
középen keleten	(Sku-mčhog) Buddhakīla	azúrkék	kagylóból készült phur-bu
délen	(Thugs-mčhog) Vajrakīla	fehér	ezüstmű készült phur-bu
nyugaton	(Yon-tan) Ratnakīla	sárga	aranyból készült phur-bu
északon	(Gsuñ-mčhog) Padmakīla	vörös	rézbe készült phur-bu
	(Phrin-las) Karmakīla	zöld	vasból készült phur-bu ²⁰

A buddhisták az istenségnek áldozatot szoktak bemutatni, pl. ábrázolása elé tésztaaszobrokat (tib. *gtor-ma*) állítanak²¹ vagy tűzáldozatot mutatnak be neki.²²

A pantheonokban viszonylag kevés személyiséget ábrázoltak varázstör-attributummal. A Bon vallás legendás alapítója Gšen-rabs kezében phur-but tart,²³ míg a II. Lčan-skya qutuytu Rol-pa'i rdo-rje ikonográfiai kézikönyvébe, a "Há-

¹⁶ R. A. Stein (1977), *Ibid.*, 57; J. C. Huntington, *Ibid.*, 2-3.

¹⁷ G. Tucci, *Tibetan Painted Scrolls*. Roma, MCMXLIX, 588; M. M. Rhié — R. A. F. Thurman, *Wisdom and Compassion. The Sacred Art of Tibet*. San Francisco — New York, 1991, 188.

¹⁸ A. Wayman, *Ibid.*, 80.

¹⁹ G. Tucci, *Ibid.*, 625.

²⁰ R. de Nebesky-Wojkowitz, *Oracles and Demons of Tibet. The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities*. 'S-Gravenhage, 1956, 322-323.

²¹ Ilyen tésztaáldozatokat ábrázolnak R. de Nebesky-Wojkowitz, *Ibid.*, 348. Fig. 4. és p. 349. Figs. 5-9.

²² R. de Nebesky-Wojkowitz, *Ibid.*, 528.

²³ G. Meredith, *Ibid.*, 248.

romszáz buddhaábrázolás"-ba két phur-but tartó szerzetes került be: Gdul-dkar sñon-po (No. 283) és Mñon-phyogs dmar-po (No. 285).²⁴

A varázstörrel foglalkozó művek fontos helyet foglalnak el a buddhista irodalomban, a nagy kánonikus gyűjteményekbe is bekerültek.²⁵ A Phur-pával kapcsolatos tantrák nagy részét Ratna gliñ-pa (XV. sz.) gyűjtötte össze a Rññin-ma rgyud-'bum-ban,²⁶ de tíz fölött van azoknak a rövid könyveknek a száma, amelyek a phur-pa kultuszával kapcsolatban a szerzetesek rendelkezésére állnak.²⁷

A varázstörök funkciójuk, anyaguk és díszítettségük szerint különböző típusúak lehetnek. Funkció szerint megkülönböztetünk a) imádásra használt szoborszerű vagy festmény jellegű ábrázolásokat, b) passzív mágia céljára használt, védő funkcióval kihelyezett töröket és c) démonpusztító szertartásokhoz, aktív mágiához használt támadó jellegű töröket.

Az első funkcióban (imádásra használt török) az első típus tőrei templomban vannak elhelyezve, szoborként tokban állnak, nagy méreteik miatt (akár 2 m magasak is lehetnek) nehezek, forrasztott bronz vagy réz lemezből készülnek. Ide tartoznak az ún. anyatórök (tib. *ma-phur*) is, amelyek a szerzetesközösség tagjainál lévő kisebb török számára az energiát biztosítják.²⁸ A második típus a Phur-pa mañdala közepét hivatott jelezni, magassága 30-70 cm között mozog, készülhet festett fából, vagy markolata bronzból, pengéje vasból. A harmadik típus a tárgyhöz kötött meditáció kiindulási pontját jelenti, a templomban az apát asztalán áll, magassága kb. 20 cm, bronzból készül, markolatában a Phur-pa alak szoborszerűen szárnyakkal vagy karokkal van megformázva. A negyedik típus Phur-pa istenség antropomorf ábrázolása szobor vagy festmény formájában.

A passzív mágia céljára használt töröket területvédő funkcióval helyezik ki (pl. a falu határába jégeső ellen, vagy a mañdalák körül). Magasságuk nem haladja meg a 25 cm-t, fából, durva faragással, esetleg festéssel készülnek.

Az aktív mágia céljára használt török a legelterjedtebbek, ezeket forgatják, manipulálják kezükben a szerzetesek, tehát nem lehet kiálló díszítésük, súlyuk

²⁴ J. C. Huntington, *Ibid.*, 8-9; S. F. Ol'denburg, *Sobranie izobraženij 300 burhanov. Čast' pervaja*. Sanktpeterburg, 1903. (Bibliotheca Buddhica. V.)

²⁵ Például a Vajrakīlaya-mūlatantra khaṇḍa (tib. *Rdo-rje phur-pa rca-ba'i rgyud-kyi dum-bu*, mong. *Včir yadasan-u ifayur ündüsün-ü keseg*), amelyet a szöveg kolofónja Padmasambhavának tulajdonít, megtalálható a Pekingi Nyomtatott Kandzsar Tantra V. kötetében No. 77. alatt; ld. L. Ligeti, *Catalogue du Kanjur mongol imprimé*. I. Budapest, 1942-44, 24. A Guhyasamāja-tantrában (VIII. sz.) és a tantrikus Nāgārjunának tulajdonított Piñḍikṛtasādhana-ban (VII. sz.) valamint a Vidyotama-tantrában fejezetek foglalkoznak a varázstörrel mint szertartási eszközzel és Phur-pá-vel mint istenséggel; ld. R. A. Stein, (1978): *Ibid.*, 427-428.

²⁶ R. A. Stein, (1978): *Ibid.*, 428.

²⁷ A. Heller — T. Marcotty, *Ibid.*, 71.

²⁸ H. Halén, *Mirrors of the Void. Buddhist Art in the National Museum of Finland*. Helsinki, 1987, 191.

maximum 350 g-ig, hosszúságuk 15-30 cm-ig terjedhet.²⁹ Az illusztrációkon bemutatott török mind ebbe a típusba tartoznak.

A tibeti hagyomány szerint a varázstőrnek meteorvasból kellene készülnie, de általában bronzból, rézből, vasból, fából, csontból, elefántcsontból, esetleg bőrből szokták előállítani.

A lamaista varázstőr két fő alkotóelemből áll, ezeket általában külön készítik, s később dolgozzák össze: a markolatból és a mindig háromszögű pengéből (tib. *zur-gsum*). A penge a tibeti szövegek szerint lángokat bocsát ki magából.³⁰ A háromszögű penge a kanonikus szövegek tanúsága szerint egy víziszörny, makara szájából (tib. *ču-srin-kha*) indul ki,³¹ amelyből erős, áthatoló szél tör elő, s a démont a tör útjába repíti.³² A pengéken minden esetben az óvatosság-elővigyázatosság szimbólumai, tekergőző kígyók, s esetenként felirat láthatók.³³ A markolat középső részén egymást váltogatva, különböző kombinációkban vadzsra, kínai végtelen fonatok (tib. *rgya-mdud*), nyolc szirmú lótuszok váltják egymást, míg a markolat tetején egy istenség feje (vagy fejei) láthatók. Ez az istenség, viseljen bármilyen attributumot, a Dge-lugs-pa hagyomány szerint mindig Vajrakīla,³⁴ míg az európai tudósok megkülönböztetnek Hayagrīva (feje fölött 1 vagy 3 lófejjel), Mahākāla (feje fölött fél vadzsrával) vagy Vajrakīla (3 haragvó fejjel) töröket.

Az illusztrációkon szereplő török Mongóliából kerültek elő, valószínűleg a XIX. század végén — XX. század elején készültek, mivel markolatukon használat nyoma alig fedezhető fel. Mindegyik a buddhista szerzetesek használatában volt, díszítményeikben nincs a Bon vallásra utaló jegy. Mindegyik darab külön típust képvisel. Az 1. illusztráción szereplő tör (lelt.sz.: 9457, hosszúsága: 226 mm), durva megmunkálású Vajrakīla-tör. A 2. illusztráción baloldalt szereplő, tisztán bronz tör (lelt.sz.: 76.20, hosszúsága: 205 mm) ún. Mahākāla-tör, mivel az istenség fejei fölött fél vadzsra található. A 2. illusztráción jobboldalt szereplő tör (lelt.sz.: 84.13, hosszúsága: 155 mm) vasból készült, pengéjét valószínűleg frissen pótolták, ami a dekoráció hiányából és az összeillesztés lazaságából is feltételezhető, ún. Hayagrīva-tör, a haragvó fejek fölé emelkedő három lófej miatt.

²⁹ A. Heller — T. Marcotty, *Ibid.*, 72-74.

³⁰ R. A. Stein, (1977): *Ibid.*, 55.

³¹ R. A. Stein, (1977): *Ibid.*, 55; Kivétel J. C. Huntington, *Ibid.*, 15. Fig. 15, ahol a védőfunkcióval beszürt apró phur-pán nincs makarafej.

³² E. Olson, *Catalogue of the Tibetan Collection and Other Lamaist Articles in The Newark Museum*. II. Newark, 1950, 51.

³³ A pengén Hri-szótág látható: J. C. Huntington, *Ibid.*, 15. Fig. 10.

³⁴ J. C. Huntington, *Ibid.*, 5.

1. kép: Vajrakīla-tőr

2. kép: Mahākāla- és Hayagrīva-tör

Kelényi Béla: A tibeti imamalom

A tibeti buddhizmusban a hívők által talán leggyakrabban használatos eszköz az imamalom, a *manikhorlo* (írott tibeti: *ma-ŋi 'khor-lo*), vagy *manicshökhör* (i. t.: *ma-ŋi čhos-'khor*). Forgatása vallásos érdemeket szerző cselekedetnek számít, melynek révén azok a hívő laikusok is szerezhettek újabb és újabb érdemeket, akik nem tudják olvasni a szent szövegeket. Ami az imamalom eredetét illeti, arra nincs bizonyíték, hogy sok, a tibeti buddhizmusban használt rituális eszközhöz hasonlóan már az indiai buddhizmusban használták volna, szinte majdnem bizonyos, hogy tibeti eredetű. Vannak olyan elképzelések is, melyek szerint az imamalom használata a "Tan kerekének megforgatására", azaz Buddha első, benáereszi beszédének téves értelmezésére utal.¹ Mindenesetre az imamalom, melynek segítségével lehetőség teremődik a folytonos imádkozásra, valószínűleg már a buddhizmus megismerése óta népszerű Tibetben.

Az imamalom központi része az a zárt henger, vagy dob, amely egy tengely körül forog. A hengeren belül egy hosszú, feltekercselt papircsik található, amelyre szent szövegeket, imaformulákat írnak, vagy nyomtatnak, ezek akár több ezerszer is ismétlődhetnek. A henger minden fordulata a papírtekercsen lévő összes imaformula, *mantra* megismétlésével, elmondásával egyenértékű. Lényeges szempont, hogy az imalmot mindig az óramutató járásával, azaz a nap járásával megegyező irányban kell forgatni, úgy, ahogy a buddhisták a szent helyeket körüljárják. (A buddhizmus előtti vallásként fennmaradt *bön* hívőknek is van imalmuk, ám ők mindig az ellenkező irányba forgatják, aszerint, ahogy szent helyeiket járják körül.)

Sokféle imamalom van. A leggyakoribb kétségkívül a jól ismert, kézben forgatható, de van asztali imamalom (*ma-ŋi sor-skor*) is, melyet tengelyénél fogva pörgetnek. A lámák általában étkezés, vagy vallásos gyakorlat közben használják. Létezik vízi erővel (*ma-ŋi čhu-'khor*), vagy a vajmécsesek meleg levegőjével forgó, de széllel hajtott imamalom (*ma-ŋi rluñ-'khor*) is, hogy a természet elemei állandóan áldást hozzanak a földre, vízre és terményekre. A szél által hajtott imamalom például egy hosszú tengellyel ellátott henger, melyet négy üreges, csészéhez hasonló "szárny" forgat. Legtöbbször a háztetők sarkán használják, hogy az imák az élők érdekében állandóan a házba jussanak. Manapság a tibetiek gyakran építenek kis motorokkal hajtott imalmokat is.

Az igazán nagy, akár több méter magas imalmok, melyek sokszor a buddhista szent szövegek egy nagyobb gyűjteményét tartalmazzák, a kolostorok, templomok bejáratainál, vagy sorban, a külső falaknál állnak. Ezeket fogantyúkkal, jobb kézzel fogva pörgetik, minden fordulatukat kis csengő, vagy harangszó kíséri. A hívők a szent építmények körüljárásakor mindig megforgatják ezeket a falba épített imahengereket.

---

¹ E. Olson, *Catalogue of the Tibetan Collection and Other Lamaist Articles in the Newark Museum*. Vol. 2, Newark, 1950. 5-9.

Az imamalom legáltalánosabb, legegyszerűbb fajtája azonban a mindennapi élethez Tibetben szinte hozzátartozó kézi imamalom, a *manilagkhor* (i. t.: *ma-ŋi lag-'khor*), melyet a szerzetesek és az ájtatos hívők nemcsak a szent helyek körüljárásakor, hanem járás közben is szinte állandóan használnak. A kézi imamalom központi része itt is az a többnyire fémből készített henger, melynek külső részére sokszor a híres *mani-mantra*, a "Hat Szótag" (i. t.: *yi-ge drug*) *lanca* írásos (indiai eredetű, nepáli írás) betűit trébelik. Belső "magja" a hengert szinte teljesen kitöltő, selyembe burkolt írásos tekercs, melynek közepén egy fémtengely vezet át, alsó része pedig a (fa, vagy bambusz) nyélbe illeszkedik. A henger közepéhez egy rövid lánc csatlakozik, a végén ólom, vagy más súllyal, melynek centrifugális ereje forgatja a hengert a fémtengely körül. A henger tetejét a 8 küllőjű tankerék, alját 8 szirmu lótusz díszíti, mint az ég és föld szimbólumai.²

A henger alsó részéhez egy kis kagyló is kapcsolódhat, hogy megakadályozza a nyélhez való súrlódását. Az állandó forgatás a kagylót idővel annyira elkoptatja, hogy egy kis gyűrűt váj ki, ám ekkor már "100 millió ima" teljesítését jelenti. Az így elkopott gyűrűt nem dobják el, hanem leggyakrabban az imafüzérre, a *thengára* (i. t.: *phren-ba*, szanszkrit: *mālā*) kerül, vagy nyaklánccon hordják.³

Az imamalmok belsejében lévő hosszú, összetekercselt papírszalagra leggyakrabban az Indiából származó, hat szótagú mantrát (i. t.: *gzuŋs*), az "*óm mani padmé hüm*"-ot (i. t.: *om ma-ŋi pad-me hüm*) nyomtatják fadúcokról, melyet röviden csak "*mani*"-nak neveznek. Ez a Tibetben legnépszerűbb, a könyörületességet megtestesítő bódhizattva, *Csenreszig* (i. t.: *Spyan-ras-gzigs*, sz.: *Avalokitešvara*) egyik megjelenési formájának, *Jigedugnak*, a "Hat Szótagú"-nak (i. t.: *Yi-ge drug-pa*, sz.: *Šadaḡsari*) lényegét fejezi ki, akinek mantrája megóv minden újjászületéstől, és inkarnációjaként tisztelik a Dalai Lámát is. Az imaformula kultusza valószínűleg igen korai időszakra vezethető vissza, melyet a tunhuangi anyagban felfedezett két kézirat is bizonyít,⁴ eredete pedig a Vadzsrajána irodalomba is átvett szöveghez, az Avalokitešvaráról szóló *Kárandavjüha* szútrához kapcsolódik.⁵ Mindenesetre maga a formula eredetileg *Manipadmá* istennő invokációja ("óh, Drágakőlotusz istennő!") volt, az istenséget megszólító ilyen varázsigék (sz.: *vidyā*) ugyanis mindig az istenség női aspektusát jelenítik meg, így maga a név vocativusban áll.⁶

A későbbi (valószínűleg félreértésen alapuló) magyarázatok szerint a mélyebb értelmezést kapott mantra jelentése: "óm, drágakő a lótuszban, hüm!",

² *Buddhistische Kunst aus dem Himalaya. Katalog.* Köln, 1974, 170.

³ G-W. Essen, — Ts. T. Thingo, *Die Götter des Himalaya.* München, 1989. Vol.II; P. Pal, *The Art of Tibet.* New York, 1969, 159; P. H. Pott, *Introduction to the Tibetan Collection of the National Museum of Ethnology.* Leiden, 1951, 119-121.

⁴ D. L. Snellgrove, *Indo-Tibetan Buddhism.* London, 1987, 454.

⁵ K. Mylius, *Geschichte der Literatur im alten Indien.* Leipzig, 1983, 404-6.

⁶ D. L. Snellgrove, *Ibid.* 195; D. L. Snellgrove, *Himalayan Pilgrimage.* Colorado, 1981, 39.

ahol a Védákából már ismeretes, két ún. "magszótag" (sz.: *bījamaṅtra*), az *óm* és a *húm* között álló *mani* a drágakőre, a *padmé* (sz.: *padma* = lótusz) pedig a szó locativusban álló alakjára vonatkozik.

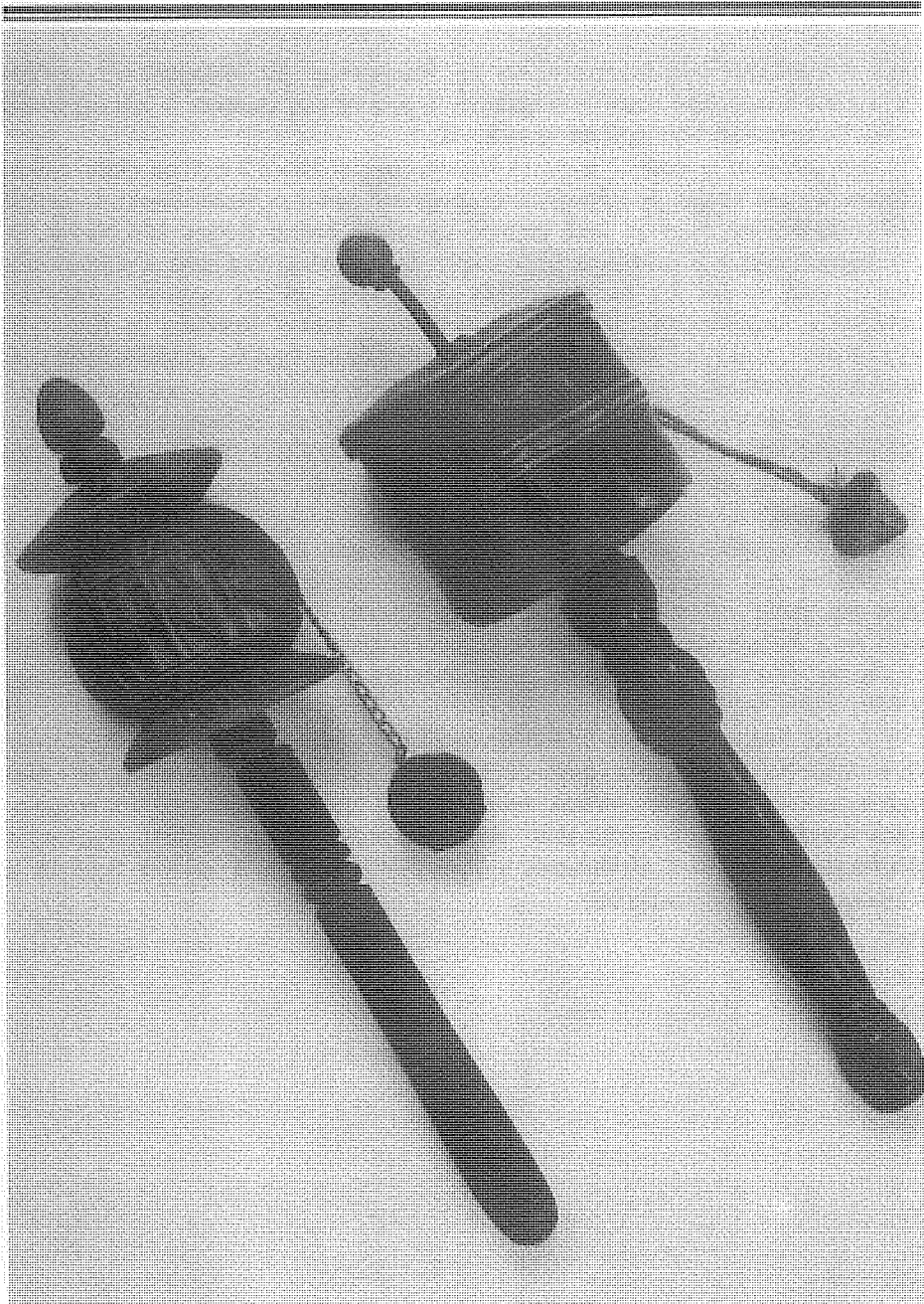
Mit jelent ez a mantra, melynek folyamatos ismétlését Tibetben olyan nélkülözhetetlennek tartják az üdvözüléshez, hogy azt nemcsak imamalmokkal, hanem sziklafeliratokkal, vagy az utak mentén egymásra épített hosszú kősorokkal, az ún. *mani*-falakkal is próbálják biztosítani? A hat szótag részletes elemzése szerint⁷ az első, az *óm* tkp. három betűből (A,U,M) áll, melyek egyrészt a buddhizmusban a személyiséget alkotó, még tisztátalan Testet, Beszédet és Elmét (i. t.: *sku, gsuñ, thugs*, sz.: *kāya, vāc, citta*), másrészt pedig Buddha megtisztult Testét, Beszédét és Elmét jelképezik. A következő két szótag (i. t.: *ma-ñi*) nemcsak a lények kívánságait teljesítő drágakővel azonos (vagyis az önzetlen szándékkal a Körforgásból való kikerülésre), hanem a Módszerrel (i. t.: *thabs*, sz.: *upāya*) és a férfielvvel is, melyet a tibeti rituáléban a *dordzse* (i. t.: *rdo-rje*, sz.: *vajra*) személyesít meg. A másik két szótag (i. t.: *pad-me*) pedig egyrészt a lótusznak a mocsár szennyéből, sötétségéből kinövő tisztaságát, másrészt a szertartásokon a csengővel (i. t.: *dril-bu*, sz.: *ghaṅṅā*) jelzett Bölcsességet (i. t.: *šes-rab*, sz.: *prajñā*) és a női elvet,⁸ stb. szimbolizálja. A Test, Beszéd, Elme megtisztulását a Módszer és a Bölcsesség egyesülése, oszthatatlansága, vagyis maga a "megvilágosodás-tudat" (i. t.: *byañ-čhub sems*, sz.: *bodhicitta*) jelenti, melyet az utolsó szótag, a *húm* foglal össze.

A Hat Szótag jelképezi Avalókitésvara különböző megjelenéseit a Körforgás (i. t.: *‘khor-ba*, sz.: *samsāra*) 6 létvilágában (*óm* - istenek, *ma* - aszúrák, *ni* - emberek, *pad* - állatok, *me* - préták, *húm* - pokol), hogy a lények számára megmutassa a szabaduláshoz vezető utat.⁹ Az imaformulát elmondva (megpörgetve) a Körforgás szenvedései átváltoznak a Hat Szótag hangjává, melyek lezárják a létvilágokba való újjászületést.

⁷ *The Fourteenth Dalai Lama: Kindness, Clarity, and Insight*. New York, 1984, 116-7.

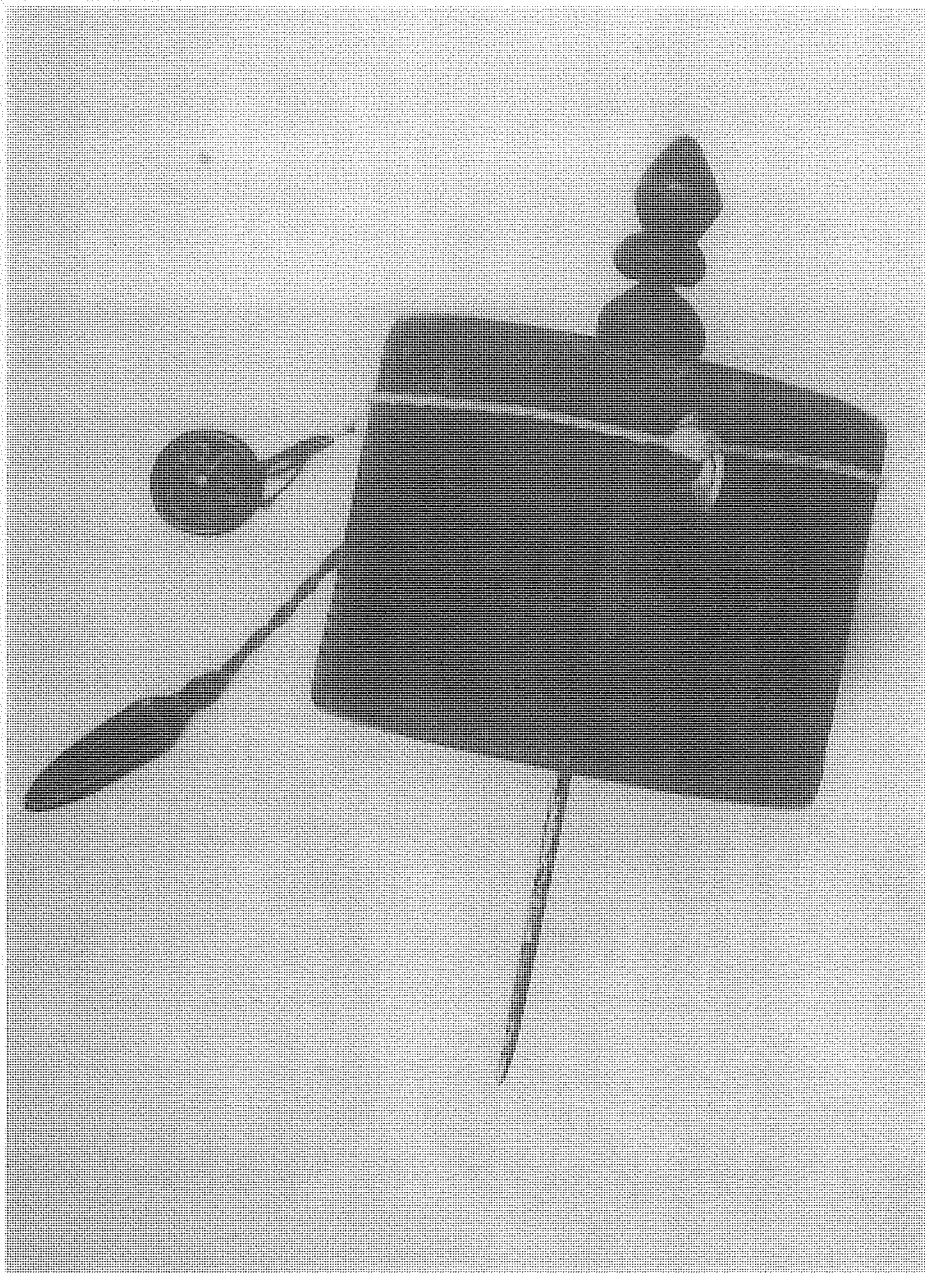
⁸ G. Tucci, *Tibet*. London, 1967, 77.

⁹ L. A. Govinda, *Grundlagen tibetischer Mystik*. Stuttgart, 1975, 274-313.

1. kép: Kézi imamalmok, a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményéből. Az első fából készült, oldalán kétszer ismétlődik a lancia frásos mani-mantra. Nyugat-Tibet, 20. sz., ltsz.: 9145, m: 26 cm. A második dobja rézlemezről készített henger. Mongólia, 19. sz., ltsz.: 9345, m: 13,5 cm.

2. kép: Fa imalom a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményéből. Külső oldalán a "Mindenható Tíz" lancesa írásos betűi futnak nyolcszor körbe. A forgatósúly és egy, a "végtelen esomó"-val díszített bronzkerék zsinórral van rákötve. Mongólia, 19. sz., ltsz.: 84.35.1, nr: 1o cm.

3. kép: Rézlemezből készített asztali imamalmok a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményéből. Az elsőnél az imatekeres a belső dobban, melyet a pagoda formájú "építményből" kinyúló tengelynél fogva lehet forgatni. Rajta a lancia frással körbefutó mani-mantra. Mongólia, 19. sz., ltsz.: 76.54, m: 28 cm. A második oldalán ezüstből kivágott, lancia frásos mani-mantra, tetején a Tankerék. Mongólia, 19.sz., ltsz.: 79.8., m.: 11 cm.

Nagy Ildikó: Kék-fehér porcelán vázapár a koreai gyűjtemény régi tárgyai közül

A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Kisgyűjtemények közé tartozó koreai anyaga — a 200 körüli tételből — mindössze 50 régebbi eredetű tárggyal rendelkezik. Ezek túlnyomórészt Hopp Ferenc és Felvinczi Takács Zoltán távolkeleti gyűjtéséből származnak, néhány a későbbi szerzeményből.

A régi anyagban képviselve van az Egyesült-Szillá korból (Silla, 668-935) több tetőcserép-töredék, melyek a 8-9. században készültek Kjangdzsu környékén (Kyongju, dk-i tengerparti rész). A Korja-dinasztia korából (Koryo Dynasty, 918-1392) néhány szép formájú bronzkanál, bronztál és bronztükör, s néhány szeladonmázás kerámia — díszítetlen ill. berakásos díszítéssel.

A Dzsoszan-dinasztia korából (Yi Dynasty, a 80-as évektől előbbi megnevezéssel használja a koreai és angol nyelvű szakirodalom, 1392-1910) szertartási bronzedény, jelzett (17. sz.), előkelő női öltözékhez tartozó függődíszek "norige", díszes hajtű, féltucat selyemhímzéstöredék, női viselet részei (18-19. sz.). Néhány festmény, közülük egy buddhista témájú (18-19. sz.).

A 19. sz. vége 20. sz. elejéről való néhány különböző funkciójú szép bútor, rézveretekkel és gyöngyházberakással.

Gyűjteményünkben van a Kogurja-kori (Koguryo, i. e. 37 — i. sz. 668) Ánaki 3. számú sír modellje és 9 mérethű másolata a falfestmények eredeti interpretálásában, melyek nemcsak Korea, hanem egész Kelet-Ázsia legrégebbi falfestményei közé tartoznak, s ritka kultúrtörténeti értéket képviselnek.

Az új anyagot különböző formájú és díszítő eljárással készült szeladonmázás korja vázák másolatai, rézötvözet étkészlet, gyöngyházberakásos dobozok és tálcák, népviselet-kollekció és selyemhímzéses képek alkotják.

* * * * *

A régi kerámiák két értékes darabja az a mázalatti kék festésű fehér porcelán vázapár, mely tradicionális értéket képvisel. Ezeket jeles ünnepeken használták — esküvőkön, a Holdújév ünnepén —, s egymás mellett helyezték el a dízhelyen. A palackba italt töltöttek, az öblös vállú vázába virágot helyeztek.

A palack formájú, alsó részében lapított gömbtestű vázát kecsesen nyújtott hengeres nyakkal és enyhén kihajló szájperemmel — koreai szaknyelven "csanghwá pekdzá unjongmumbjang"-nak nevezik, mely szó szerinti fordításban: kék festésű fehér porcelán felhő-sárkány-mintázatú palack. Magas talpperemen áll, melyen kívül egészen keskeny, kék vonal fut körül. A gömbtestet tekergődő, pikelyes testű, dülledt szemgolyójú, négykarmú sárkány veszi körül, nagyra nyitott szájában éles agyarak, mintha az előtte lebegő lángoló igazgyöngyöt és úszó felhőfoslányokat szándékozna bekapni. A nyak díszítetlen, belseje a szájperemtől 3 cm mélységben mázzal bevont, ettől lefelé éles spirálvonalas menet, mely a korongon történő megmunkálás módját mutatja. Feneke is mázzal bevont, csupán talppereme szélén láthatók a támasztás nyomai. A néhány felületi kis szemcse és a sérülésből eredő szájperemen lévő két kis repedésvonal ellenére,

igen arányosan formált, szép festésű, egyenletesen égetett darab, művészi értéke vitathatatlan. Készítése a 19. század első felére tehető. (Mltsz.: 59.109, mag.: 23,7 cm, talp átm.: 10 cm, száj átm.: 4,8 cm).

A palackváza párja, későbbi készítésű, vaskosabb falú és rosszabb minőségű komponensekből készült; a festés színe is gyengébb, elmosódottabb, s az égetés sem olyan tökéletes, mint az előzőé. Formai arányai fordítottak — a talpperem felé keskenyedő, a vaskos gyűrűs talptól felfelé haladva vállban hirtelen öblösödik és abroncsszerű nyaka széles szájátmérőjű. Teljes felületén díszített. Nagytestű tekergődző sárkány fogja körül, hasonló ábrázolású mint az előző, körötte kisebb-nagyobb felhőminták. Rendhagyóan a lángoló igazgyöngy nem a kitátott sárkányszáj közelében, hanem a fej mögötti részen, a test fölött ábrázolt. A vázatest alsó pereme körül kettős vonal, a vállat ún. zsu-ji díszítés (szerecseszimbólum, az uralkodói jogar fejéhez hasonló díszítmény, a kínai és koreai díszítő motívumok között igen gyakori) futja körül, a nyaki részen lótuszsziromsor fut körbe. Az égetési hőfok nagy eltérése miatt a vállrészen a máz helyenként repedezett. Belseje és talpa is mázzal bevont, egyedül a talpperem mázatlan, ez volt a támasztási felület. Belsejében és fenekén a korongozás körkörös vonalú. A kék-fehér porcelánok ezen formai típusú készítményeit koreai szaknyelven "csanghwá pekdzá unjongmun-hángári"-nak nevezik. (Mltsz.: 58.77, mag.: 23,5 cm, talp átm.: 9,2 cm, száj átm.: 11,2 cm).

* * * * *

A koreai kultúrára, az egyes művészeti ágakra és művességekre a civilizáció kezdeteitől meghatározóan az ősi kínai kultúra hatott. Ez a kerámiaművességben is kimutatható a dél-kínai és észak-kínai fazekasműhelyek készítményein keresztül. Így a fazekastechnikák alkalmazásában, mint a redukáló égetési eljárás, a repesztett máz előállításának technikája, a szeladonmáz alkalmazása és sajátosan koreai színhatású változatai, mint a "jádeszín", a berakásos szeladontechnika átvétele és tökéletesítése.

A proto-szeladon előállítása 993-tól datálódik, a berakásos szeladonoké 1159-től. A puncsang-készítmények (punch'öng) előállítása 1392-től, a Dzsoszandinasztia (Chosön Dynasty, 1392-1910) kezdetétől indul meg. A fehér porcelán használata a királyi udvarban Szé-dzsong király uralkodásától (Sejong, 1418-1450), 1419-től válik szokássá. 1464-ben a természetes kobalt megtalálásával, melyet királyi rendelet is sürgetett, kezdetét veszi a kék-fehér porcelán előállítása. A Hideyoshi-féle japán invázió éveiben (1592-98) bekövetkezik a puncsang-készítmények hanyatlása.

A királyi udvar által felügyelt égetőkemence-központ az Udvari Kézművészeti Hivatal "Punwan" irányításával kezdi meg működését 1625-ben, s folyamatosan működik 1752-1880 között, majd 1852-ben Kwángdzsuba (Kwangju) helyezik át, s 1883-ban végleg bezárják. A legtöbb kerámiakészítményt a kwángdzsui műhely állította elő, melynek készítményei a késői időszakban vastagabbak lettek, s az ívelt formák is elnagyoltabbak. A kwángdzsui műhely fennállása végéig

a Dzsoszan-dinasztia kerámiaművészetének központja volt, a koreai kerámiaművészet kutatásában a legjelentősebb műhely, melynek helyszíne több alkalommal megrongálódott és tönkrement.

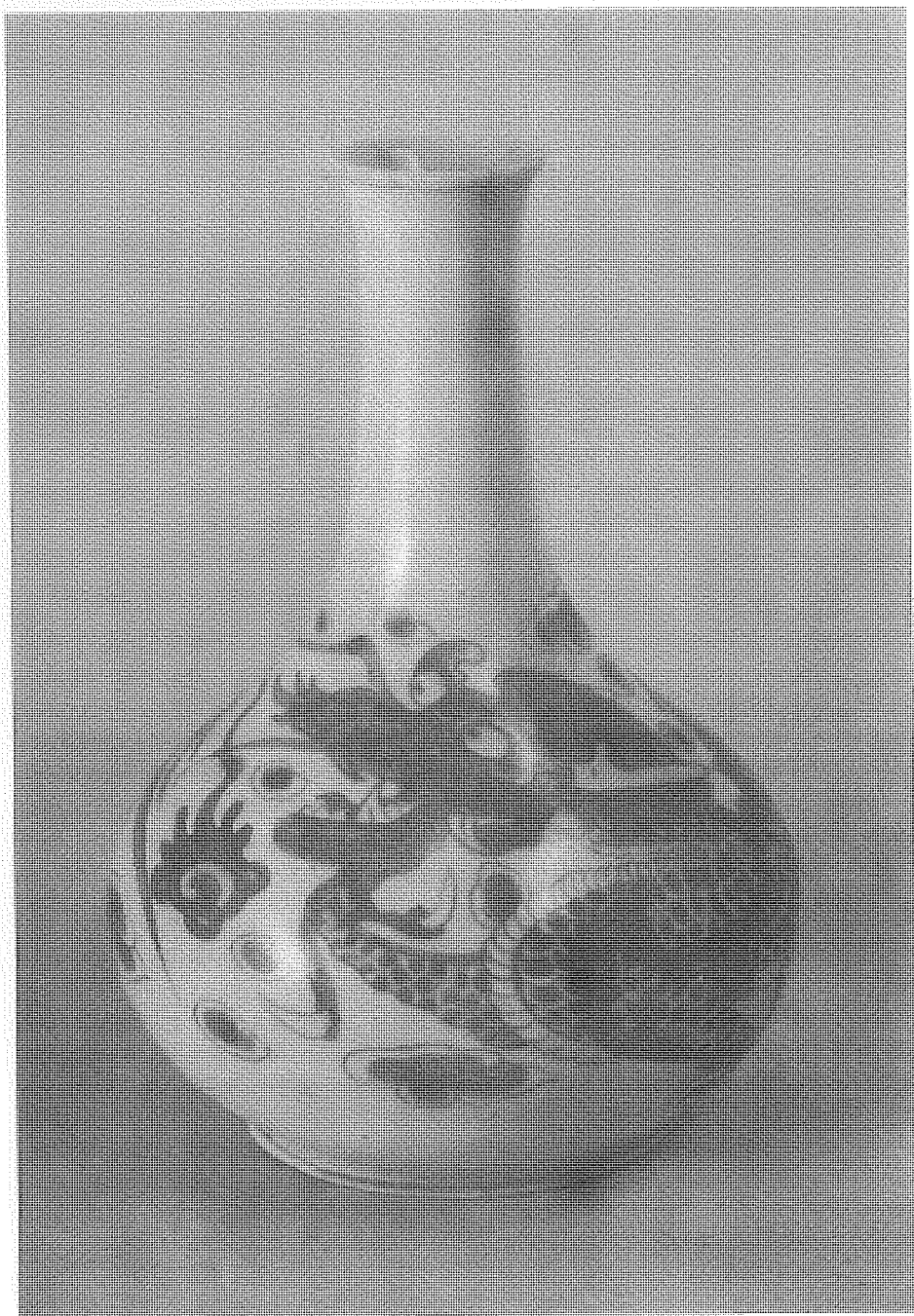
A fehér porcelán alapanyaga, a tiszta fehér agyag, mely az osztályozott típusú és minőségű agyagok közé tartozott, megfelelt az e kerámiaközpontban előállított készítmények követelményeinek, megmunkálási technikájának és festékanyagának.

A koreai kék-fehér porcelán a "csanghwá pekdzá" a fehér porcelán azon típusa, melynek díszítését az átlátszó tiszta máz alá festették kobaltkék festékekkel (a kobaltaluminátból előállított mélykék festék). Tökéletes előállítása Kínában a Jüan-dinasztia korában (1206-1368) valósult meg, s fejlődése csúcspontját a Ming-dinasztia alatt (1368-1662) érte el a 15. században. Az első kínai kék-fehér porcelán tárgyat a Ming császár 1428-ban küldte a Dzsoszan-dinasztia uralkodójának, s ez az ajándékozás több alkalommal megismétlődött. A kobalt-kék festék előállítása és alkalmazása Perzsiából származik, s Kínába a kereskedők közvetítésével jutott. Erre utal a "mohamedánkék" elnevezés is. Ebből a Kínába szállított kobaltkék festékből jutott egy kis mennyiség Koreába, így ritka és drága festéknek számított. A Kínából behozott kobaltfestékekkel készült első koreai darabok a 15. század közepén készültek, majd kísérlet történt a kobaltbevonatú porcelánok égetésére is, de ezek száma egészen korlátozott volt.

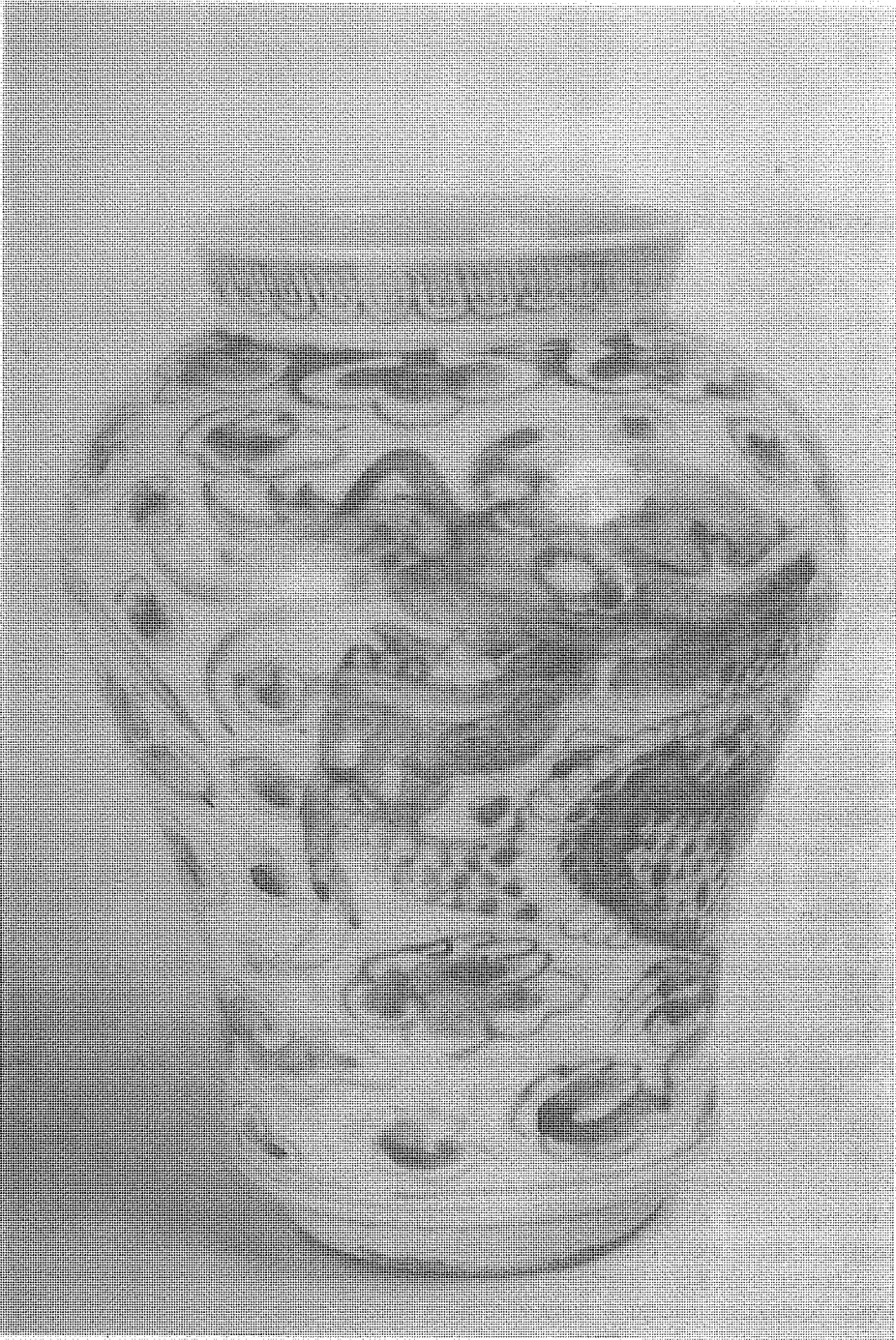
Az első periódusban, a 15. század vége felé készült koreai kék-fehér porcelánokat természetű motívumok díszítették. Ilyenek voltak a szilvavirág, madár- és tájképábrázolásos díszítmények. A 15. századot követően a díszítőmotívumok egyre mesterkéltőbbek lettek, vesztve spontaneitásukból, és az alapmotívumok tovább bővültek a fenyő, bambusz-díszítményekkel, — alkalmanként a díszítmény kiegészítéseként — versidézetekkel. A középső periódusban a virágdíszítmények közül különösen népszerű az orchidea-ábrázolás, mely a tárgyak nagy részén megjelenik, kiegészülve néhány stilizált díszítménnyel, mint tájkép és sárkányábrázolás. A 17. század közepe és 18. század eleje között a kínai Csing-dinasztia művészi szépségű porcelánjai jelentős hatással voltak az eme időszakban készült koreai kék-fehér porcelánok formai és díszítőeljárásbeli változásaira.

A késői periódusban (18. sz. közepe — 19. sz. vége) sok más díszítőmotívum került a tárgyak felületére — ilyenek a hal, sárkány, hullám-motívum, az elmaradhatatlan tájkép, s a hosszú élet növényi- és állatalakos szimbólikus ábrázolásai.

A koreai kerámiaművesség a formák változatos és természetes eleganciájával és a színek tisztaságával megteremtette saját karakterét és méltó elismerést, rangot érdemelt ki. Látványát azonban szavakkal pótolni csak a tényszerű közlés határáig lehet. Mint ahogyan a csodálatos hangzású melódiákat hallani kell, hogy élvezni tudjuk, ugyanúgy egy nemes formájú és tiszta mázú kerámiatárgyat és porcelán vázát látni szükséges, hogy teljes szépségében gyönyörködni tudjunk.

1. Palack formájú kék-fehér koreai váza a 19. sz. első feléből.

2. Öblös kék-fehér koreai váza a 19. századból.

Krónika

KRÓNIKA, 1991-1992

A Társaság 1991-92 évi előadásainak témaválasztása az eddig is megszokott változatosságot mutatta képet adva Kelet mai és régi történetének, társadalmának, vallásának kérdéseiről ahogy azt az avatott szakértő nyelvész, filológus, történész, régész, vagy művészettörténész legújabb kutatásainak tükrében látja. Figyelemmel kísérhettük a tudományos eredmények kibontakozásának útját a kezdetektől, az ásatások, expedíciók adatfeltárásától egészen addig a momentumig, amikor az aprólékos filológiai munka teljes történeti képpé áll össze új távlatokat nyitva az eddig még ismeretlen területek felé.

1991. január 22-én Wojtilla Gyula "A koraközépkori ind társadalom Kásjapa bölcs mondásai tükrében" című előadásában bemutatta, hogy a filológia aprólékos módszereivel hogyan juthat a kutató nagyobb, átfogó történelmi következtésekre.

Február 12-én Erdélyi István tartott izgalmas beszámolót mongóliai ásatásairól, amelyek során sikerült feltárnia az első ázsiai hun települést. Kutatóútja eredményei cáfolják a korai kínai híradásokat, amelyek szerint a hunoknak sem szállásaik, sem állandó településeik nem voltak. Vettett képekkel hozta közel hozzánk azt a kitartó munkát, melynek során - megküzdve természeti és adminisztratív nehézségekkel - feltárták a félnomád társadalom egyik bázisát.

Március 12-én Pálóczi Horváth András vázolta fel a Nagykunság középkori és török kori településhálózatát régészeti feltárások valamint az írott és kartográfiai források alapján. A tervezett településtörténeti kataszter elkészítése után lehetőség nyílik a településhálózat koronkénti változásainak ábrázolására, a településviszonyok vizsgálatára. Számos fontos történeti probléma csak ilyen komplex településtörténeti kutatással tárható fel: a középkori falupusztásodás, a kunok letelepedése, az Árpád-kori falurendszer és a kun szállások kapcsolata, a kunok hatása az Alföld etnikai és embertani képére, népi kultúrájára.

1991. május 14-én ismét izgalmas régészeti munka szellemi részesei lehetünk: Kákósy László számolt be az 1983 óta folyó thébai magyar ásatások legújabb eredményeiről. A magyar expedíció egy II. Ramszesz korabeli sírt tár fel, Dzsehutimesz sírját, amely egyike a legnagyobb thébai magánsíroknak. A sziklasír kibontása után az utóbbi években az expedíció az előudvarokat tárja fel. Az ásatások során különböző korokból származó jelentős leletanyag került elő.

Június 4-én Kara György a magyar-mongol nyelvi párhuzamok izgalmas kérdését feszegette. Ismert s máig vitatott a magyar nyelv és műveltség középkori török elemeinek világa. Bálint, Gombocz, Ligeti s mások munkái után is kevésbé köztudott nyelvünk törökön át mongol s azon túli kapcsolata, az a tény, hogy

nem oszmán eredetű török szókincsünk közül vagy száz mongolul is megvan egy régi belső-ázsiai műveltség hatásának élő tanujaként. Bor, búza s béke, gyümölcs és érdem, törvény és írás betűje, igéje s más nyelvi-fogalmi párhuzamainkon túl a magyar s mongol nép múltja s jelene is mutat tanulságos párhuzamot.

Szeptember 10-én Vekerdi József "A Ramajána, mint népmese" című előadásában a hatalmas ind eposz folklór elemeit mutatta be.

Október 8-án Goldziher Ignác, az európai iszlámkutatások és a modern arabisztikai stúdiók egyik megteremtője és mindmáig egyik legnagyobb alakja halálának 70. évfordulója alkalmából Társaságunk emlékülést szervezett, amelyen Fodor Sándor a fáraókori és kopt Egyiptomnak az arab varázslásra gyakorolt hatásával foglalkozott bemutatva hogy a görög-római kori Egyiptom népvallási mágiikus elvei és módszerei milyen szívósan éltek tovább az arab világ termékenységekultuszában. A mindennapi életben oly fontos szerepet játszó szerelmi varázslás mai gyakorlata visszavezethető az Isis vallás jellegzetes megnyilvánulásaira. Az emlékülésen Ormos István "A magyar Galénosz" címmel tartott előadást, amelyben bemutatta az i.sz. II. században működött tudós orvos tevékenységét aki az antik világban oly jelentős szerepet játszott humorális elmélet eredményeit összegezte. Hajnal István a karmatiak külkapcsolatairól beszélt. Előadása a III-IX. században Észak-Közép Arábiában fennállt síita államiság virágzó kereskedelmi intézményrendszerébe, az utókor csodálatát kiváltó gazdasági életébe engedett bepillantást.

November 12-én Terjék József a tibeti buddhista kultúra kialakulásáról adott átfogó képet népes hallgatóságának. Bemutatta egyház és politika egymást támogató szerepét s az ebből gazdagodó filozófiai iskolák, irodalom és művészet fejlődését, virágzásának és hanyatlásának korszakait.

December 10-én Miklós Pál "Kínai nép - kínai nyelv" című diavetítéssel kísért előadásában megpróbálta a kínai nyelvi és festői gondolkodás hasonlóságait szemléltetni. Versrészletekkel és képekkel példázta a kínai kultúrának az azonos kognitív mélystruktúrára való megfeleléseit. A kínai nyelv morfológiai és szintaktikai határozatlanságának felel meg a kínai kép mozaik-konstrukciója, kliséi, az árnyék és térimitáció hiánya.

1992. január 14-én Birtalan Ágnes és Sárközi Alice tartott beszámolót mongóliai expedíciójukról. Nyugat Mongóliába tett útjuk során értékes nyelvészeti és folklór anyagot gyűjtöttek egy eltűnő kultúra utolsó képviselőitől. A temetkezési szokásokat, a az élet mindennapjait, a vadászatot kísérő tabuk, az esküvői szokások, az eddig ismeretlen mesék, dalok lejegyzése gazdag nyelvi anyagot is szolgáltat a további kutatások számára.

Február 11-én Bethlenfalvy Géza a buddhizmus korszakairól tartott előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a buddhizmus kutatásának fejlődésével, a változások tartalmának jobb megismerésével, ma már túl lehet lépni a hagyományos "hínájána — mahájána" kereteken, a tanítások és gyakorlat belső különbségei alapján finomabb megkülönböztetéseket lehet tenni. Ha például a meditáció módszereinek a változásait figyelembe vesszük, világossá válik, hogy a vizualizáció széleskörű elterjedése szolgált alapul a pradžnyáparamitá majd a

---

mádhjamiká filozófiáknak az abhidharma típusú gondolkodástól való elkülönüléséhez. Ennek a technikának a megjelenése viszont jól datálható a mesterlisták (tib. *gsan-yig*) segítségével. A tantrikus korszakot pedig új, belső energiákat mozgató meditációs technikák térfoglalása határozza meg. Ezeket a szempontokat természetesen egyeztetni kell a történeti, földrajzi, vallási környezet adta kritériumokkal.

Március 10-én Egyed Alice "A félelmes istenségek szertartásai a tibeti buddhizmusban" c. előadását nepáli terepmunkája során gyűjtött anyaga alapján készítette. Zenével és diákkal illusztrált előadásában a tibeti rituálékon leggyakrabban szereplő istenségeket, a buddhizmus tanvédő istenségeit mutatta be egy rituálé strukturájának vázlatára alapján.

A március 17-i választmányi ülés a közgyűlés előkészítésével foglalkozott. Ugyanezen a napon tartott Fehérvári Géza rendkívüli vetített képes előadást a Behneszában folytatott ásatásokról.

Az április 7-i közgyűlésen Hazai György "Turánizmus és pánturkizmus tegnap és ma" címmel tartott érdekes előadást, amelyben az elmúlt évek 1991-ben kulmináló történelmi eseményeit helyezte történelmi háttérbe, színes tablón vázolja fel Közép-Európa és Ázsia átalakuló politikai térképét. A törökség területén végbemenő nagy politikai átalakulás, a nemzeti és szupernacionális áramlatok újjáéledése során különös súllyal vetődik fel az egyes török népek nyelvi helyzetének kérdése, a szétválás, vagy integrálódás kérdése, a pántörök álom.

Április 28-án Társaságunk az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel és a Kőrösi Csoma Emlékbizottsággal közösen emlékülést rendezett Kőrösi Csoma Sándor halálának 150. évfordulója alkalmából, melyet Vékás Lajos az egyetem rektora nyitott meg, majd Göncz Árpád köztársasági elnök, az emlékbizottság fővédnöke tartott ünnepi beszédet. A konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia nevében Tökei Ferenc akadémikus, a vendégek nevében Radu Bercea (Bukarest), Érdy Miklós (New York), Gazda József (Kovácszna) és Marcell Péter (Genf) köszöntötte. Kulin Ferenc az Országgyűlés Kulturális Bizottsága elnöke, az Emlékbizottság védnöke "A nemzeti egység aktuális problémái" címmel tartott előadást, majd Kiss Gy. Csaba, a Közép-Európai Intézet igazgatója azt boncolgatta, hogy "Mi a magyar ma"? Az emlékülés Kálmán Attila államtitkár, az Emlékbizottság elnökének zárszavával végződött. Az emléküléshez csatlakozott az április 29-30-án az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel és a Tibet Társasággal közösen megrendezett tudományos ülésszak, melynek során külföldi és hazai kutatók, s egyetemi hallgatók foglalkoztak a tibetisztika egyik megalapítója, Kőrösi Csoma Sándor életének és tevékenységének problémáival továbbgondolva az általa felvetett tudományos témákat.

Május 12-én Kakuk Zsuzsa "Krími tatár találós kérdések. Esztergom 1915" címmel tartott előadást alapul véve azt az érdekes és máig feldolgozatlan anyagot, amelyet Kúnos Ignác 1915-ben gyűjtött az esztergomi fogolytáborban raboskodó krími tatároktól. Az előadó példákkal gazdagon illusztrálva elemezte a találós kérdések formai, stilisztikai, tartalmi és nyelvi sajátosságait.

Június 9-én Uray-Kőhalmi Katalin a tungozok kettős világgépét mutatta be vetített képes előadásában. Megelevenedett előttünk a tunguzok három fokozatú világgépe, a párhuzamos túlvilág s evvel kapcsolatban a tunguzok lélekelképzeletsei, a tárgyak "lelkeitől" az emberi lelkekig.

Szeptember 15-én Apor Éva "Egy perzsa herceg a 19. századból" című előadásában Qajar irodalom- és kultúra-szervezői tevékenységét mutatta be. Eddig kiadatlan új forrásanyagra támaszkodva felvázolta a XIX. század eleji Irán helyzetét, azt a korszakot, amelyben megindultak azok a változások, amelyek a mai Irán arculatának kialakulásához vezettek.

Október 13-án Rónai György A kaukázusi kora-keresztény építészettörténet néhány problémáját vetette fel. Arra próbált választ találni, hogy a jeruzsálemi templom pusztulása nyomán a zsidó, majd a keresztényüldözéseket követő kopt, szír és kappadókiai keresztények diaszporája hogyan hatott a kaukázusi ortodoxia keletkezésére; hogy honnan származik a kaukázusi kőfaragók építészeti tudása, mellyel az ezredfordulóig kialakították a paloták, monostorok, sírköpolnák morfológiai azonosságát; milyen előképek, liturgikus, rendeltetésszerű elvárások alapján keletkezett és vált egységessé e terület épületplasztikája; s hogy hogyan került át a korai iszlám építészet szerkezeti és díszítővilágába az arab majd a szeldzsuk inváziót követően a kaukázusi forma?

November 10-én Ferenczy Mária "Művészet és élet: újévi képek Kínából" című előadásában a kínai művészet és népművészet egy sajátos ágával, az újévi képek készítésével foglalkozott. A ma is élő szokás szerint színes, vagy színezett fametszeteken ábrázolták a különféle védő-istenségeket, mítikus alakokat, irodalmi hősöket, színpadi jeleneteket, hogy a holdújévi ünnepekre feldíszítsék a házakat. A vetített képek a kiadványokból vett illusztrációk mellett a Kelet-Ázsiai Múzeum gyűjteményének válogatott darabjait mutatta be.

December 8-án Voigt Vilmos a találós kérdésekről szóló előadásában átfogó képet adott s általánosan érvényes elveket állított fel erről a gazdag, valamennyi nyelvterület élő és hagyományokat őrző kérdéséről.

Sárközi Alice

Brief Summaries of the Papers

ILDIKÓ ECSÉDY: NANCHAO: AN ARCHAIC STATE BETWEEN CHINA AND TIBET

The name of the king - *chao* etc. - shows *thai* background, while the part South (*nan*) of the denomination refers to the founding Southern tribes, but meanwhile the variety of the ethnical and cultural spheres of the state appears as a sign of many sides of geographical and historical directions. It is evident, however, from political point of view that the decisive influence was due to the two big neighbours China and Tibet. The Chinese influence was the more important, because the history of Nanchao was written in Chinese, the events were noted by Chinese authors or travellers, and in lack of a writing of its own, the kingdom Nanchao must be sought after in Chinese historiographical works from the heydays of the kingdom in the T'ang period (618-907) as far as to the defeat by the Mongols in the 12-13th century. In this age it was natural that the cultural and administrative model must have been but China. The author of this paper, however, has doubts as concerns the possibility of utilization in Nanchao of the Chinese government methods of means and forms, since the new kingdom would have needed *military administration* instead, and she is convinced that the neighbours utilize the peripheric and obsolete element of the Chinese institutions rather than the Chinese officers proper. In this article she makes attempt to describe the method how Nanchao organized chronological traditions. She refers to the character of the related tradition to have rooted in pre-T'ang-tradition of the Chinese population as well as in the times of the Tibetans prior to the historical Tibet, that is in the area of Nanchao and its Sino-Tibetan population and languages.

In the 1st part the paper makes an attempt to show the archaic traits in the New Year's tradition of Nanchao, as it turns out from the traditions of the population *Na-khi-Na-hsi*, in the province Yünnan of modern China of the 20th century, among the inheritors of the traditions of the population *M-so* (the identification being problematic, but general in the literature concerned).

In the 2nd part the reader may be informed that according to the Hsin T'ang-shu (New History of the dynasty T'ang) "their first month is *yin*", as well as in the contemporary China; and the festivals and other relations of the Nanchao calendar preserved by T'ang period documents are reported in order.

In the 3rd part we may get acquainted with the description, given by a Chinese officer about Nanchao in the 860's years: according to the *Man-shu*, edited from its quotations from later works. The book, its parts and their interpretations inform

us, in spite of the vicissitudes of the text, about the daily life and festivals of the population and the whole kingdom, together with the Chinese contacts of the state, about the New Year and relevant details in Nanchao, that is the different archaic method of the traditional respect in Nanchao.

The 4th part, which is at the same time the ending one, analyzes those poems, which are preserved in Chinese, but written allegedly by two high-ranking personalities of Nanchao. The literary tradition of Nanchao is interpretable from them with difficulties only, but when translating them the author refers to an obsolete New Year's tradition, namely an ancient tradition, connected with the Antares and the heliac rise of the star in question, and many agricultural works' due period in spring time, described in different ways by the Chinese terms and characters. The analyses lead to the far South, that is to the settlements of the Chinese historiographers in the neighbourhood of the ancient Chinese civilization.

At the final analyses, the territory and population of the kingdom Nanchao are interpretable as intermediators between not only by the Chinese Empire and the Tibetan Kingdom, but between China and Steppe region as well this latter one is to be written about, perhaps by another paper of the author.

FERENC TŐKEI: SCIENCE AND TRANSLATION

In the first part of his essay the author lists the various concepts concerning translation, and sums up the role of translation in the national culture. In his opinion translations should reproduce the original version as closely as possible and should be neither more nor less than the original text.

In the second part of the essay on the basis of his own experiences the author draws attention to the fact that when translating from rare or less-known languages the best method seems to be the following: a rough version is written by philologists and later it is refined by poets or writers. This kind of cooperation could inspire both philologists and literary people.

JÓZSEF TORMA - F.G. HISAMETDINOVA: ILLNESS-DEMONS IN TRADITIONAL BASHKIR ETIOLOGY

According to the chronology of the traditional Bashkir medicine the most frequent cause of illnesses is that an illness-demon takes up its abode in the human body. The permanent and ordinary residence of illness-demons are the earth, the water and the wind. When people contact these elements the illness-demons residing in them are able to go over to the human body. At the same time folk belief attributes fertilizing power to the demons' residence.

MRS. ÖKRÖS, née JULIA BARTHA: FURTHER PARTICULARS OF THE ETHNOBOTANICAL KNOWLEDGE OF THE TURKISH PEOPLE

Popular botany is a specific part of the knowledge of nature. The special literature of plant-gathering for food, and the monographs written on popular therapies and beliefs show a deep familiarity with the flora. Calculating the ripening time of cultivated plants, spices, weeds and their treatment need special knowledge. Nowadays renewing ethnobotanical studies prove that the effects and characteristics of the plants were correctly recognized in most of the cases. The profound knowledge of the surrounding flora helped the improvement of ethnomedicine and also contributed to modern medicine.

The close relationship of Eastern cultures with nature is a kind of model for Europeans. The study gives the reader glimpses of the Turkish people's knowledge of plants. It gives the description of 73 plant species, used primarily in medication and in the prospering handicraft industry. To the study an index is attached containing the Turkish, Latin and Hungarian names of 145 plants.